

ГРОМАДСЬКА НАУКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ
«ФУНДАЦІЯ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ ІНІЦІАТИВ»

**ДНІПРОВСЬКИЙ
НАУКОВИЙ ЧАСОПИС
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ,
ПСИХОЛОГІЇ, ПРАВА**

Випуск 3

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Рагімов Фаїг Вагіф огли, кандидат наук з державного управління, професор кафедри державного управління та місцевого самоврядування, Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

Голова редакційної колегії:

Баштанник Віталій Володимирович, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри права та європейської інтеграції, Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

Члени редколегії:

Андрій Василь Іванович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права Інституту права, Університет імені Яна Кохановського, Кельце, Польща

Аршава Ірина Федорівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної психології та патопсихології, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Баштанник Алла Григорівна, кандидат наук з державного управління, заступник директора, Дніпровське регіональне відділення Національної школи суддів України

Васильєва Наталія Вікторівна, доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри регіональної політики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Калмикова Лариса Олександрівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

Карпа Марта Іванівна, доктор наук з державного управління, доцент кафедри управління та бізнесадміністрування Інституту післядипломної освіти та довузівської підготовки, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Логвиненко Борис Олексійович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Лозицька Ірина Олександрівна, кандидат наук державного управління, суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду

Новак Анатолій Миколайович, доктор наук з державного управління, кандидат економічних наук, заступник директора, Національне антикорупційне бюро України

Носенко Елеонора Львівна, доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук, професор кафедри соціальної психології та психології управління факультету психології і спеціальної освіти, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Приліпко Сергій Михайлович, доктор наук з державного управління, доцент, в.о. завідувача кафедри публічного управління, менеджменту інноваційної діяльності та дорадництва Національного університету біоресурсів і природокористування України

Ромін Андрій Вячеславович, доктор наук з державного управління, професор, начальник факультету пожежної безпеки, Національний університет цивільного захисту України

Валентина Дьякон, Dr.sc.admin., ас. професор, проректор з навчальної роботи, Університет прикладних наук ISMA, Латвія

Євгенія Дехтяр, Dr.oes., ас. професор, проректор з академічної роботи, директор бакалаврської навчальної програми «Управління підприємницькою діяльністю в туризмі», Університет прикладних наук ISMA, Латвія

Роман Грмо, Assoc.prof., PaedDr. Ing., PhD., MBA, ING-PAED IGIP, доцент, проректор по якості і розвитку, начальник управління, Університет DTI, Дубниця-над-Вагом, Словаччина

Петр Якубек, Doc., Ing., Mgr., PhD, Університет DTI, Дубниця-над-Вагом, Словаччина.

На підставі Наказу МОН України від 09.02.2021 № 157 (додаток 4)
журнал включено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України
зі спеціальностей 053 – Психологія, 081 – Право, 281 – Публічне управління та адміністрування.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 24627-14567P, видане Державною реєстраційною службою України 20.11.2020 р.
Офіційний сайт видання: www.chasopys-ppp.dp.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

Вальчук О. І.

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ
НАСЕЛЕННЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ: УКРАЇНА – ЛИТОВСЬКА РЕСПУБЛІКА.....7

Perzhun V. V.

MANAGEMENT CULTURE AS AN IMPERATIVE OF SOCIAL TRANSFORMATIONS IN UKRAINE.....11

РОЗДІЛ 2

МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Vasylieva N. V., Vasylieva O. I., Prylipko S. M.

PUBLIC ADMINISTRATION OF DEVELOPMENT OF THE EXPORT POTENTIAL
OF ENTERPRISES IN THE EASTERN PARTNERSHIP COUNTRIES.....17

РОЗДІЛ 3

ПСИХОЛОГІЯ

Астремська І. В.

ПРОФЕСІЙНА ДЕФОРМАЦІЯ СПІВРОБІТНИКІВ КАРНО-ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ.....23

Володарська Н. Д.

ВПЛИВ ЖИТТЄВИХ ПЕРСПЕКТИВ НА ПОЧУТТЯ
ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ.....28

Golub T. P., Zhygzhytova L. M., Kovalenko O. O., Nazarenko O. I.

PSYCHOLOGY OF EDUCATION AS A NEW APPROACH IN PEDAGOGICAL SCIENCES.....34

Корнієнко О. В.

ДОСВІД ВИКЛАДАННЯ «МЕДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ» СТУДЕНТАМ-ІНОЗЕМЦЯМ ІНСТИТУТУ
БІОЛОГІЇ ТА МЕДИЦИНИ КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА НА МАТЕРІАЛІ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ 2018–2019 РОКІВ.....39

Мілорадова Н. Е., Шевченко В. В.

АНАЛІЗ ІСНУЮЧИХ ПІДХОДІВ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ.....48

Нежуга А. В., Джаббарова Л. В.

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПРОЯВУ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ В ПІДЛІТКІВ.....54

РОЗДІЛ 4

ПРАВО

Гуйван П. Д.

ПУБЛІЧНО-ПРАВОВІ Й ПРИВАТНОПРАВОВІ АСПЕКТИ ІНСТИТУТУ ПОЗОВНОЇ ДАВНОСТІ.....59

РОЗДІЛ 5

СТОРІНКА МОЛОДОГО НАУКОВЦЯ

5.1 ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

Біла Д. О.

ВИЗНАЧЕННЯ РОЛІ МОЛОДІ В СУСПІЛЬСТВІ В УМОВАХ ПОЛІТИЧНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ Й
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ.....64

Рубчак М. В.
СУТНІСТЬ І ТИПОЛОГІЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ.....71

Ярошенко М. С.
ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ СЕРВІСНО-ОРІЄНТОВАНОЇ
ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ.....78

5.2 ПСИХОЛОГІЯ

Бондар О. П.
ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ФЕНОМЕНУ ГРИ Й ІГРОВОГО ПРОСТОРУ ДИТИНИ.....82

Маковський А. О.
ЩОДО АКТУАЛЬНОСТІ ПИТАННЯ ЗАЛУЧЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ КАПЕЛАНІВ
ДО ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ПРИКОРДОННИКІВ.....87

Нікольська А. Д.
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПСИХОМЕТРИЧНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ МЕТОДИК ДОСЛІДЖЕННЯ СТУПЕНЯ
ЗАДОВОЛЕНOSTІ ПОТРЕБ..... 92

CONTENTS

SECTION 1

PUBLIC ADMINISTRATION

Valchuk O. I.

WAYS TO IMPROVE THE SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION THROUGH THE PRISM OF FOREIGN EXPERIENCE: UKRAINE – THE REPUBLIC OF LITHUANIA.....7

Perzhun V. V.

MANAGEMENT CULTURE AS AN IMPERATIVE OF SOCIAL TRANSFORMATIONS IN UKRAINE.....11

SECTION 2

MECHANISMS OF PUBLIC ADMINISTRATION

Vasylieva N. V., Vasylieva O. I., Prylipko S. M.

PUBLIC ADMINISTRATION OF DEVELOPMENT OF THE EXPORT POTENTIAL OF ENTERPRISES IN THE EASTERN PARTNERSHIP COUNTRIES.....17

SECTION 3

PSYCHOLOGY

Astremaska I. V.

PROFESSIONAL DEFORMATION OF CRIMINAL AND EXECUTIVE SYSTEM EMPLOYEES..... 23

Volodarska N. D.

INFLUENCE OF LIFE PROSPECTS ON FEELINGS OF PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF PERSONALITY.....28

Golub T. P., Zhygzyhtova L. M., Kovalenko O. O., Nazarenko O. I.

PSYCHOLOGY OF EDUCATION AS A NEW APPROACH IN PEDAGOGICAL SCIENCES..... 34

Korniienko O. V.

EXPERIENCE OF TEACHING “MEDICAL PSYCHOLOGY” TO FOREIGN STUDENTS OF THE INSTITUTE OF BIOLOGY AND MEDICINE OF KYIV NATIONAL TARAS SCHEVCHENKO UNIVERSITY.....39

Miloradova N. E., Shevchenko V. V.

ANALYSIS OF EXISTING APPROACHES TO DETERMINATION OF PROFESSIONAL-PSYCHOLOGICAL COMPETENCE OF SOLDIERS OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE..... 48

Nezhuta A. V., Dzhabbarova L. V.

THEORETICAL ANALYSIS OF THE PROBLEM OF MANIFESTATION OF CONFLICT BEHAVIOR IN ADOLESCENTS..... 54

SECTION 4

LAW

Huivan P. D.

PUBLIC LEGAL AND PRIVATE ASPECTS OF THE INSTITUTE OF LIMITATION.....59

SECTION 6

YOUNG SCIENTIST PAGE

5.1 PUBLIC ADMINISTRATION

Bila D. O.

DETERMINATION OF THE ROLE OF YOUTH IN SOCIETY IN CONDITIONS OF POLITICAL UNCERTAINTY AND FEATURES OF FORMATION OF STATE YOUTH POLICY.....64

Rubchak M. V.
ON ESTABLISHING THE ESSENCE AND TYPOLOGY OF TERRITORIAL COMMUNITY IDENTITY.....71

Yaroshenko M. S.
ORGANIZATIONAL MECHANISM OF IMPLEMENTATION
SERVICE-ORIENTED ENVIRONMENTAL POLICY IN UKRAINE.....78

5.2 PSYCHOLOGY

Bondar O. P.
THEORETICAL APPROACHES TO THE STUDY OF THE PHENOMENON
OF PLAY AND PLAY SPACE OF CHILD.....82

Makovskiy A. O.,
REGARDING THE URGENCY OF MILITARY CHAPLAINS INVOLVING ISSUE
OF PSYCHOLOGICAL SUPPORT FOR BORDER GUARDS.....87

Nikolska A. D.
COMPARATIVE ANALYSIS OF PSYCHOMETRIC POSSIBILITIES METHODS
OF RESEARCH OF THE DEGREE OF SATISFACTION OF NEEDS.....92

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

УДК 349.3:364(474.5:477)«20»

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.3.1>

Вальчук Олена Іванівна,

кандидат історичних наук,

старший викладач кафедри фундаментальних і приватно-правових дисциплін

Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

ORCID ID: 0000-0002-1293-6362

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ: УКРАЇНА – ЛИТОВСЬКА РЕСПУБЛІКА

WAYS TO IMPROVE THE SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION THROUGH THE PRISM OF FOREIGN EXPERIENCE: UKRAINE – THE REPUBLIC OF LITHUANIA

У статті зроблено спробу простежити основні тенденції в розвитку системи пенсійного страхування Литовської Республіки протягом 2004–2021 рр. Схарактеризовано найважливіші зміни на етапі її оновлення. Визначено вектори й пріоритети подальшої трансформації з урахуванням економічних, демографічних факторів і технічного складника. Адже перезавантаження пенсійної системи в Литві – це спроба відповіді на виклики сучасності, які стосуються значної частини розвинених країн. Механізм формування пенсій є досить складним, оскільки потребує врахування багатьох чинників, у тому числі інфляційних процесів. Крім того, важливо виважено підійти до питання ознайомлення населення з наявною проблемою та надати необхідну інформацію для її розв'язання, а також забезпечити адаптаційний перехідний період.

Автор у контексті співпраці й взаємодопомоги між Україною та Литовською Республікою розглядає підписання Договору про соціальне забезпечення 23 квітня 2001 р. і наступні дії задля його належної реалізації. У Технічній угоді між Пенсійним фондом України й Службою закордонних виплат Управління фонду державного соціального страхування Литовської Республіки сторони визначили порядок призначення, переказу й виплати пенсій, допомоги на поховання, а також шаблони формулярів і відомостей, що мають використовуватися із цією метою. Завдяки цьому громадяни України, які проживають у Литві, мають право на призначення та отримання пенсій та інших страхових виплат.

Підбиваючи підсумки досліджуваного питання, автор наголошує на спільності в підходах до розв'язання проблеми покращення добробуту осіб пенсійного віку через зміну системи накопичення страхових виплат. Однак акцентує на значному сповільненні виконавчої реалізації поставленого завдання в українському суспільстві й необхідності посилення інформаційної та мотиваційної складових частин.

Ключові слова: соціальне страхування, Державний фонд соціального страхування, Пенсійний фонд України, реформування, страхові виплати, накопичувальна система.

The article attempts to trace the main trends in the development of the pension insurance system of the Republic of Lithuania during 2004–2021. The author described the most important changes at the stage of its renewal. Identified vectors and priorities for further transformation, taking into account economic, demographic factors and technical component. After all, restarting the pension system in Lithuania is an attempt to respond to today's challenges. They apply to a large part of developed countries. The mechanism of pension formation is quite complex. It needs to take into account many factors, including inflation. It is important to take a balanced approach to the issue of acquainting the population with the existing problem and provide the necessary information to solve it. An adaptive transition period is also needed.

The author, in the context of cooperation and mutual assistance between Ukraine and the Republic of Lithuania, considers the signing of the Agreement on Social Security on April 23, 2001 and the next steps for its proper implementation. In the Technical Agreement between the Pension Fund of Ukraine and the Foreign Payments Service of the State Social Insurance Fund of the Republic of Lithuania, the parties defined the procedure for assigning, transferring and paying pensions. Due to this, citizens of Ukraine living in Lithuania have the right to receive pensions and other insurance benefits.

Summing up the research question, the author emphasizes the common approaches to solving the problem of improving the welfare of people of retirement age by changing the system of accumulation of insurance benefits. However, it emphasizes the significant slowdown in the executive implementation of the task in Ukrainian society and the need to strengthen the information and motivational components.

Key words: social insurance, State Social Insurance Fund, Pension Fund of Ukraine, reforms, insurance payments, savings system.

Постановка проблеми. Соціальний захист населення в демократичних державах – це непротийшливий пошук балансу співмірності та допустимості витрат і належного рівня захисту населення від соціальних ризиків задля стабільності та зростання. Ця публікація є продовженням висвітлення результатів дослідження механізмів вдосконалення соціального захисту громадян України через призму зарубіжного досвіду. Проаналізувавши провідні тенденції розвитку соціального страхування Республіки Польща, ми спробуємо оцінити здобутки Литовської Республіки у цій сфері. На особливу увагу заслуговує пенсійне страхування, що є надзвичайно актуальним для України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки сфера нашого інтересу – це найновіші тенденції в розвитку системи соціального страхування в Україні та в Литовській Республіці, автор спирався на нормативно-правові акти, а також використовував відомості з офіційних урядових порталів та сайтів державних установ України й Литовської Республіки.

Мета статті – проаналізувати пенсійну систему Литовської Республіки, визначити основні тенденції її розвитку на сучасному етапі, а також простежити існуючі механізми співпраці у сфері соціального захисту населення та можливості й перспективи запозичення позитивного досвіду для України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання міжнародного співробітництва у сфері соціального забезпечення зумовлене процесами глобалізації, високої мобільності, а як наслідок – необхідності захисту інтересів громадян з боку держави. Одним із важливих аспектів є призначення і виплата пенсій громадянам України, які проживають за її межами, та громадянам інших країн, які переїхали на постійне проживання до України. Зауважимо, що сьогодні питання пенсійного забезпечення в Україні регулюється міжнародними договорами та угодами, укладеними з 21 країною. Їх перелік можна знайти на офіційному сайті Міністерства соціальної політики України [1].

Підписання Договору між Україною та Литовською Республікою про соціальне забезпечення відбулося 23 квітня 2001 р., 10 січня 2002 р. його ратифікувала Верховна Рада України, а з 8 лютого того ж року він набув чинності. Його дія поширюється на передбачені законодавством кожної зі сторін, нижчеперераховані види соціального забезпечення. В Україні – це пенсії за віком; пенсії по інвалідності; пенсії за вислугу років; пенсії у разі втрати годувальника; пенсії та

відшкодування шкоди, завданої працівнику внаслідок трудового каліцтва, професійного захворювання, та у випадку його смерті з цих причин; допомоги по тимчасовій непрацездатності (хворобі), по вагітності та пологах; допомоги сім'ям з дітьми; допомоги по безробіттю; допомоги на поховання. У Литовській Республіці – це пенсії по інвалідності; пенсії по старості; пенсії за вислугу років; пенсії вдовам (удівцям) та пенсії сиротам; відшкодування шкоди в разі трудового каліцтва та професійного захворювання; допомоги по хворобі й материнству; допомоги сім'ям, що виховують дітей; допомоги по безробіттю; допомоги на поховання [2].

Угода між Міністерством праці та соціальної політики України та Міністерством соціальної охорони і праці Литовської Республіки про порядок реалізації Договору була підписана та набула чинності в грудні 2005 року. У ній сторони визначили компетентні установи, що уповноважені призначати та виплачувати пенсії та допомоги згідно з умовами Договору. В Україні ці функції покладаються на Міністерство праці та соціальної політики, Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, Пенсійний фонд, Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Медико-соціальні експертні комісії (далі – МСЕК) системи Міністерства охорони здоров'я. У Литовській Республіці – на Службу закордонних виплат Управління фонду державного соціального страхування, Литовську біржу праці при Міністерстві соціальної охорони і праці, Службу по встановленню хвороби та працездатності при Міністерстві соціальної охорони і праці, Муніципалітети [3].

Наступним кроком для належної реалізації виконання статті 27 Договору й статті 7 Угоди стало підписання в січні 2010 р. Технічної угоди між Пенсійним фондом України та Службою закордонних виплат Управління фонду державного соціального страхування Литовської Республіки. В якій сторони визначили порядок призначення, переказу та виплати пенсій, допомоги на поховання, а також шаблони формулярів та відомостей, що мають використовуватися з цією метою [4].

Пенсійний фонд України на інформаційній сторінці свого вебпорталу розмістив коротку довідку щодо досвіду запровадження пенсійних реформ у Литві. Зауважимо, що зацікавлення означеним питанням викликане певною спільністю умов

та перспектив. Адже перезавантаження пенсійної системи в Литві відбулося у 2004 р. Саме тоді, крім державного соціального пенсійного страхування, було запроваджено накопичення пенсій по старості коштом внесків із соціального страхування в пенсійних фондах та додаткове пенсійне накопичення в страхових компаніях або пенсійних фондах власними коштами. Такі зміни зумовлювалися поступовим зростанням числа осіб пенсійного віку та одночасним скороченням кількості працездатного населення [5].

Беручи до уваги демографічні зміни в суспільстві, литовська пенсійна схема була розроблена та впроваджена для того, щоб дозволити особам пенсійного віку отримувати виплати з різних джерел та забезпечити додатковий дохід. Участь у пенсійній схемі є добровільною. Накопичення частини внесків державного соціального страхування у приватні фонди можуть здійснювати особи, які ще не досягли пенсійного віку та які отримують страховий дохід.

У 2004 р. частка внесків на соціальне страхування, накопичених у пенсійних фондах, була встановлена на рівні 2,5% та продовжувала зростати. У 2008 році вона сягнула 5,5%. Однак у 2009 р. у зв'язку з несприятливим станом економіки, розмір внесків, перерахованих до пенсійних фондів, був тимчасово зменшений до 2% від страхового доходу особи, а у 2012 р. – до 1,5%. У 2013 р. його розмір становив 2,5% [6].

На осіб, які приєдналися до пенсійної схеми у 2013 р. або пізніше, поширювалися нові умови. Внески на особистий пенсійний рахунок учасника надходили з трьох джерел: сплаченого внеску до Державного фонду соціального страхування, додаткового внеску, сплаченого учасником з його власних коштів, та з державного бюджету.

У період із 1 квітня 2013 р. по 30 листопада 2013 р. особи, які уклали договори до 2013 року, мали можливість визначитися зі способом участі у пенсійній системі. Вони могли припинити перерахування внесків на соціальне страхування до пенсійних фондів та, починаючи з 2014 р., просто залишитися в системі Державного фонду соціального страхування. Або ж продовжити накопичення шляхом внеску особистих коштів та отримання додаткового внеску з державного бюджету. Третім варіантом була участь у пенсійній системі на попередніх умов, тобто шляхом надання пенсійним фондам лише внесків на соціальне страхування заздалегідь визначеного розміру.

З 2020 р. пенсійний внесок становив 3,5% від розміру внеску до Державного фонду соціального страхування, додатковий внесок, сплачений

учасником із власних коштів, та внесок, сплачений за учасника з державного бюджету – по 2% [6].

З 1 липня 2019 р. набрала чинності нова формула. Фонд державного соціального страхування більше не перераховував будь-які внески до пенсійних фондів, а особи, які бажали створити резерв для виходу на пенсію, отримали можливість перераховувати суму, що становить 3% їх місячної заробітної плати. Внесок з державного бюджету було встановлено у розмірі 1,5% від середньої заробітної плати по країні. Ті, хто до цього часу не був залучений до пенсійної схеми, і ті, хто сплачував пенсійний внесок, що складав 2% внеску до Фонду державного соціального страхування, отримали можливість поступово збільшувати внесок: починаючи з 1,8% і до 3% через п'ять років [6]. Варто зазначити, що формула пенсії $3 + 1,5\%$ була визначена відповідно до нової системи оподаткування, за якою були консолідовані податки, сплачені роботодавцем та працівником.

Мешканці, які брали участь у пенсійній схемі, але бажали відмовитися, могли забрати всі свої гроші назад до Державного фонду соціального страхування та відновити права на повну пенсію за вислугою років, або припинити свою участь у пенсійному фонді та залишити накопичені таким чином гроші до досягнення ними пенсійного віку.

Зайняті особи віком до 40 років та всі особи, які наразі беруть участь у пенсійній системі, включені до нової схеми та мають можливість відмовитися. Пропозиція взяти участь у пенсійній системі розсилається особам, які до цього часу не були залучені кожні 3 роки до досягнення ними 40-річного віку. Ті, кому виповнилося 40 років, більше не отримують вищезазначену пропозицію. Громадян повідомляють про їх включення через електронний сервіс EGAS Фонду державного соціального страхування та рекомендованою поштою. Робота пенсійних фондів та виплата допомог контролюється Банком Литви [6].

Відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 р. система пенсійного забезпечення в Україні складається з трьох рівнів: солідарної системи, накопичувальної системи та системи недержавного пенсійного забезпечення. Солідарна система базується на засадах солідарності і субсидування та здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг коштами Пенсійного фонду. Платниками страхових внесків до солідарної системи є страхувальники. Накопичувальна система пенсійного страхування базується на засадах накопичення коштів застрахованих

осіб у Накопичувальному фонді або у відповідних недержавних пенсійних фондах. Платниками страхових внесків до накопичувальної системи пенсійного страхування є застраховані особи [7].

Нині в Україні функціонує лише два із зазначених трьох рівнів. Відповідно до солідарної системи, щомісячні відрахування становлять 22% єдиного соціального внеску (ЄСВ). Добровільна накопичувальна пенсійна система функціонує з 2005 р. Станом на 2021 р. зареєстровано 63 недержавних пенсійних фонди, з яких активними, зі слів міністра соціальної політики, є лише 15–20 [8]. Обов'язкова накопичувальна система ще не запроваджена. Досі тривають дискусії щодо умов, на яких вона має запрацювати.

Висновки. Процес реформування пенсійної системи України перебуває на стадії становлення її окремих елементів, що потребує вивчення зарубіжного досвіду та можливості його адаптації до потреб українського суспільства.

Хоча реформування пенсійної системи в Україні та Литовській Республіці розпочалося майже одночасно, наразі у нас спостерігається

значне відставання в його реалізації. З 2004 р. уряд Литви пройшов значний шлях у пошуку оптимального поєднання розміру витрат з державного бюджету на пенсійне страхування та внесків громадян задля належного забезпечення осіб пенсійного віку. Вплив соціальних та економічних чинників став визначальним на окремих етапах. Зауважимо, що нині Україна потребує завершення розпочатого. Оскільки солідарна система не може впоратися з викликами сучасності. Потреба ефективного включення обов'язкового накопичення та врегулювання перехідного періоду відчувається особливо гостро та потребує виважених та дієвих рішень.

Суттєвим аспектом залишається ставлення населення до змін та нововведень у сфері пенсійного страхування, а також недостатньо потужна публічна політика в означених питаннях.

Таким чином, продовжуючи вивчення досвіду інших країн щодо змін у пенсійній системі, ми намагаємося привернути увагу суспільства до можливих способів розв'язання проблеми.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Пенсії громадянам, що за кордоном / Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/content/pensii-gromadyanam.html> (дата звернення: 07.07.2021).
2. Договір між Україною та Литовською Республікою про соціальне забезпечення : Міжнародний документ від 23 квітня 2001 р. № 440_022. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440_022#Text (дата звернення: 08.07.2021).
3. Угода між Міністерством праці та соціальної політики України та Міністерством соціальної охорони і праці Литовської Республіки про порядок реалізації Договору між Україною та Литовською Республікою про соціальне забезпечення : Міжнародний документ від 09 грудня 2005 р. № 440_054 / Міністерство праці та соціальної політики України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440_054#Text (дата звернення: 08.07.2021).
4. Технічна угода між Пенсійним фондом України та Службою закордонних виплат Управління фонду державного соціального страхування Литовської Республіки про порядок призначення, переказу та виплати пенсій від 19 січня 2010 р. *ЛІГАЗАКОН* : вебсайт. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU10007?an=1545> (дата звернення: 08.07.2021).
5. Досвід запровадження пенсійних реформ в Литві / Пенсійний фонд України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/8953-dosvid-zaprovadzhennya-pensijnyh-reform-v-lytvi/> (дата звернення: 08.07.2021).
6. My Government. Ministry of Social Security and Labour. Funded pension scheme. Last updated: 04-05-2021. URL: <https://socmin.lrv.lt/en/activities/social-insurance-1/funded-pension-scheme> (дата звернення: 03.09.2021).
7. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09 липня 2003 р. № 1058-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15/conv#n1859> (дата звернення: 03.09.2021).
8. Якименко В.О. Міністерка соціальної політики Марина Лазебна: про пенсійну реформу і запровадження накопичувальної системи. *Українські новини* : вебсайт. URL: <https://ukranews.com/ua/interview/2676-maryna-lazebna-pro-pensijnu-reformu-i-zaprovadzhennya-nakopichuvalnoyi-systemy> (дата звернення: 03.09.2021).

UDC 35.08 : 174

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.3.2>

Perzhun Volodymyr Vasylovych,

Candidate of Sociological Sciences (PhD in Sociology),

Associate Professor at the Department of Philosophy and Cultural Studies

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,

Doctoral Student

The National Academy of Public Administration

MANAGEMENT CULTURE AS AN IMPERATIVE OF SOCIAL TRANSFORMATIONS IN UKRAINE

УПРАВЛІНСЬКА КУЛЬТУРА ЯК ІМПЕРАТИВ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В УКРАЇНІ

The research is devoted to the analysis of managerial culture in which it is determined that it appears as a public administration phenomenon allows to assert its role and significance in the transformational changes that continue in Ukraine and also affect public administration.

Today the problems of public administration remain quite relevant. Successfully formed proper management culture, as a strategic feature of public administration, its effective capabilities is a model that is directly related to the processes of gradual transition from public administration to public administration. The main tasks of such a transition, in our opinion, should be the following components: internal, personal awareness of public officials, public servants, managers of different levels of responsibility in management; awareness of the government, political elite, civil society of their national and civic identity; educational and socio-humanitarian activities in the problems of formation of a single political nation; development of preconditions for the implementation of trust in state authorities, civil society institutions, local self-government, political parties; effective and efficient fight against corruption; internal individual and collective readiness to change priorities in the structure of state and public affairs management. A proper place in this process should be occupied by the democratic management culture of managers of different levels and ranks and its practical use in management. Thus, management culture is presented as a self-sufficient phenomenon of public administration, management of organizations and teams, human resource management, etc., which will improve the structure and mechanisms of a complex system of state and social construction.

Key words: *managerial culture, public administration, public administration, transformations, society, changes, managerial activity.*

Дослідження, присвячені аналізу управлінської культури, в яких визначається, що вона постає як державно-управлінський феномен, дозволяють стверджувати про її роль і значення в трансформаційних змінах, що продовжуються в Україні й зачіпають також державне управління.

Нині досить актуальними залишаються проблеми державного (публічного) управління. Успішно сформована належна управлінська культура як стратегічна ознака державної управлінської діяльності своїми дієвими можливостями складає деяку модель, яка має безпосереднє відношення до процесів поступового переходу від державного управління до управління публічного. Основними завданнями такого переходу, на наш погляд, мають бути такі складові частини: внутрішнє, особисте усвідомлення державних управлінців, публічних службовців, менеджерів різного рівня своєї відповідальності в управлінні; усвідомлення влади, політичної еліти, громадянського суспільства зі своєї національно-громадянської ідентичності; просвітницька й соціально-гуманітарна діяльність у проблемах становлення єдиної політичної нації; вироблення передумов для впровадження в життя довіри до державних органів влади, інститутів громадянського суспільства, місцевого самоврядування, політичних партій; ефективна й дієва боротьба з корупцією; внутрішня індивідуальна й колективна готовність до зміни пріоритетів у структурі управління державними й суспільними справами. Належне місце в такому процесі має посідати демократична управлінська культура управлінців різних рівнів і рангів та її практичне використання в управлінській діяльності. Отже, управлінська культура уявляється як самодостатній феномен державного управління, управління організаціями й колективами, управління людськими ресурсами тощо, який сприятиме вдосконаленню структури й механізмів складної системи державного й суспільного будівництва.

Ключові слова: *управлінська культура, державне управління, публічне управління, трансформації, суспільство, зміни, управлінська діяльність.*

In 1996, there was published the book “The Transforming Society” of Ye. Golovakha, a well-known Ukrainian scientist, Deputy Director of the Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. A quarter of a century has passed since then, and the Ukrainian society remains a society in a state of transformation, as no significant, radical, positive changes have taken place. Let’s try to analyze the consequences of this situation in the ongoing transformation of the Ukrainian society and how the management culture can affect social change in general, as well as what is necessary for the transformation to move into a civilized progress of the state and society.

Researching the long-term transformational changes, the question arises if there were other ways to reform our society, when a whole generation lived and was brought up on the principles of the communist ideology; the “Soviet” party nomenklatura came to power; managerial culture was based on the principles of authoritarianism, the dominance of unhealthy “bureaucracy”, the rule of old party cadres, etc. Certainly, all this is in the past, and today there is an even more painful question - is civilized change possible at the present stage? Let’s try to analyze this problem.

For a full analysis, it is worth mentioning the main stages of transformation of the Ukrainian society:

- the first – institutional changes in Ukraine in 1991–1994 and their artificial delay;
- the second – the imperfection of the institutional system of 1995–1999, which embodied the emergence and formation of the oligarchy, mafia structures, the shadow economy, which were closely linked to power and politics;
- the third – the brewing of the institutional crisis of the late 90s of the 20th century and the “Orange Revolution” of 2004;
- the fourth – the political struggle of the “orange”, “post-revolutionary” unfulfilled expectations and as a result - complete disappointment of the society in 2005–2010;
- the fifth – some uncertainty of the political elite and the government, and further new socio-political risks for the society and the state in the period 2011–2013;
- the sixth – the deepening of transformation, the conflict between the government and some part of the society, the “Revolution of Dignity” and its repercussion in 2014–2016;
- the seventh – the beginning of the “declared transit” from 2017 to the present day.

In this regard, we note one characteristic thing that was inherent in at least six stages of the transformation processes and is largely manifested today –

the immaturity of a new, democratic management culture of that time (as well as majority of today’s) politicians, government officials, managers, civil servants etc. There were both objective and subjective reasons for this. Among the objective ones we note: unexpectedness and incomprehensibility of those radical social changes that began after the collapse of the USSR for a large part of the society; lack of trained political and economic elite; there was no awareness that huge socio-economic, material, financial and socio-cultural problems were possible; historical consequences of the communist system and what are the possible ways to overcome them, etc. The subjective reasons can include the vision and belief of the vast majority of that time party and government leadership, especially in the early 90’s, to maintain the old system of government; unsuccessful privatization reforms that did not lead to the civilized privatization, but to “seizure and the so-called prikhvatization (neologism which means illegal privatization)”; merger of big business and politics, power and economy; that time elite’s internal rejection of everything which is new and progressive; old thinking; vigilance to national, democratic and spiritual values; the state leadership does not have a clear plan of strategic actions in the conditions of independence; old methods, forms and styles of management, etc. All this had a negative effect on the socio-economic and political progress of Ukraine, which could not completely free itself from the post-Soviet traditions. They also affect the current stage of public administration, as we mostly have decades-long elite, the same politicians and their political forces for many years, the rejection of democratic, civilized governance styles, etc. And even if relatively young people come to power, they are those who have not previously been involved in politics, public administration, without the experience, knowledge, skills and abilities for such a difficult job. And hence we often observe clumsy decisions, actions, decrees and resolutions relating to public administration, socio-political, economic and cultural processes.

Thus, as Ye. Golovakha aptly writes, “the consequence of the forced post-Soviet transformation in the first two decades of Ukraine’s independence was the existence of a continuous “drama of uncertainty”, culminating in Yanukovych’s refusal to reach agreements with the European Union and an attempt to stop protests” [3, p. 28]. After the events of the “Revolution of Dignity”, new challenges arose. These are the deepening of the regional division of the Ukrainian society, the annexation of the Ukrainian Crimea by the Russian Federation, the war in Donbas, daily difficult socio-economic situation

of the vast majority of the population, growing distance between the rich and poor, the lack of effective reforms, decline of spiritual and moral values, etc.

A significant factor in the ongoing transformational changes is the reform of public administration. The first thing that representatives of public administration, local government officials, and public servants should understand is an internal, personal awareness of their responsibility in management. The second is the painstaking work of politicians, the government, the national elite, and ultimately the entire Ukrainian society on the issues of their national and civic identity, the gradual formation of a single political nation. Further, there must be the development of conditions for the implementation of effective public confidence in public authorities, civil society institutions, local governments, political parties and their leaders. The next step is the fight against corruption, which has taken over all spheres of life of the state and society. And another, extremely important and difficult task is the inner readiness to change priorities in the structure of social and spiritual values. In such a work, of course, the formation of management culture and its practical use in management takes an important place. After all, the formed positive management culture with its properties and qualities will help to reform the old system of government, which was and, to some extent, continues to be a tracing paper not only of “Soviet” but also feudal social system” [67, p. 29], when one person or a small group of people can decide, manage, shape the future, control, punish, pardon, etc.

Today in Ukraine there are still influential forces that do not need high-quality effective reforms of the system of public administration and local self-government. Surprisingly, this is not only and not so much an external enemy and external processes, but, most of all, an internal enemy and internal problems that must be solved, because their non-solution will push Ukraine even further to the sidelines of history. In our opinion, such problems that need to be considered as a matter of priority include:

- introduction of the principle of social mobility on the basis of which public administration reform should take place, when effective managers are appointed to the main basic managerial positions, who do not put their personal interests above the state and public ones. The key word here is effective, i.e. professionally trained, competent, responsible, which have vocation, as M. Weber pointed out, to management work. But we continue to appoint to state and administrative positions by means of protection, bribes, family or friendly relations, belonging to a particular party, etc.;

- formation and further development of the middle class as the basis of successful socio-economic, political, managerial, business and socio-cultural progress of the state and society, providing significant assistance to small and medium-sized businesses. If the middle class is successful, then the state is successful. This is an axiom that needs no proof;

- political will and practical real steps of the government to develop new social standards in public policy in the field of medicine, education and science, culture, which are now funded on a residual basis. Finally, more attention should be paid to humanitarian policy in general, education, moral and spiritual values;

- implementation of effective and efficient public control, i.e. “external restriction of arbitrariness, selective justice and elite greed” [3, p. 30];

- intensification of work on the formation of the principles of managerial culture, starting with the president, his office, parliamentarians, the executive branch and ending with local government officials and public servants of various ranks;

- work to create truly ideological parties that would defend the interests and rights of certain social groups, categories of the population, their electorate, because today they represent and protect the oligarchic clans, their leaders, themselves.

It should be noted that during the period of social transformations the majority of the Ukrainian society, in contrast to the political elite, government, high-ranking officials, etc. was very clear on systemic and structural changes in both internal and, in part, external policy. This position of the Ukrainian society also concerns public administration, i.e. people demand its reform on the principles of openness, transparency, effective cooperation between civil society and the state, want to see a competent, tolerant, responsible, patient public servant who is attentive to citizens etc. It would be correct to believe that in this respect, society is ahead of the government, managers, politicians, who should, in fact, be at the forefront of these changes. But as a matter of fact, on the contrary - they trail far behind. To this day, civil society, which is more or less beginning to self-organize when it sees the inaction of the authorities, holds many peaceful protests. In doing so, it seeks to show the authorities, state institutions, politicians, and ultimately the national elite that the time for radical change has come, and they must provide the appropriate socio-economic and political field for such reforms. However, so far, the government and its institutions either do not respond to the demands of society at all, or respond inadequately, only imitating the work. And such blatant neglect of the s

ociety can lead to uncontrolled chaos and the transition from peaceful protests to violence.

Here are some empirical data that represent the expectations of citizens who were at the beginning of the 2019 presidential election. They show their expectations and, at the same time, how the government reacts to the socio-political phenomena and events that take place in the conditions of transformation. Most hopes were placed on the newly elected President V. Zelensky – 63.0% of respondents rated his actions as positive; 13.0% – the assessment was negative; 24.0% answered that they have not yet decided and it is difficult for them to say [3, p. 17]. It should be emphasized here that the vast majority of regions of Ukraine determined their position in this way.

In this regard, we want to draw a parallel with the events of the early presidential elections in 2014, when there were also high expectations from the new government. But, after some time, in 2018, the all-Ukrainian sociological survey conducted jointly by the Democratic Initiatives Foundation and the Razumkov Center Sociological Service showed results that were almost the main reason for Poroshenko's defeat. Among the most painful and important problems for the citizens of Ukraine, which were never solved by that time state authorities, the respondents named: the war in the East – 70.0%; rising prices and low wages – 50.0%; monthly growth of utility payments – 39.0%; uncertainty in the future – 39.0%; high level of corruption – 31.0% [3, p. 12]. We are convinced that the same mistakes are made by today's public administration and they lead to disappointment of the society with the government, managers, and current politicians. Therefore, seeing such a state, civil society self-organizes and holds protests, which are, for the time being, constitutional, but may grow into more cardinal ones, as we wrote above.

Understanding and interpreting the management culture as a social and state phenomenon that has an impact on the processes of social transformation, it is interesting to consider such a direction of transformation as a European choice for further progress of Ukraine as a state. It should be stated that not all Ukrainian society, including some civil servants, government officials, politicians, managers, etc. are for such a vector of development. But every year more and more citizens support the European choice. If in 2016 there were 48.0% (which is also a lot), then in 2019 their number increased to 58.8% [5, p. 53].

The numbers are certainly convincing, but the real situation is somewhat different. And it depends largely on the level of management culture of public

administration, as well as local government officials. Such a transformation (or rather modernization) depends on the success of the reforms that our European partners want to see in our country. And they (reforms) are either not carried out at all, or are not systemic or effective. Here is how Ukrainian sociologist L. Bevzenko, one of the researchers of the processes of social transformations, describes this state of affairs: "If we state that our country is in such a state, then reaching the desired transformation towards Europe requires sharp and sometimes painful changes. They can be spontaneous – spontaneous-revolutionary, and can have a nature of reforms, but also deep and significant. The latter is difficult to do, because there are risks of public protests in the absence of filigree management" [1, p. 56]. The key phrase in her statement is "filigree management". Thus, without professional and competent management (public management) the main component of which is the management culture, the implementation of effective reforms is impossible.

It is worth noting another point. These are the problems of corruption in Ukraine. Among the most important tasks of successful, effective, productive development and managerial transformations in our society is an anti-corruption reform, 55.0% of respondents insist on it [5, p. 60].

Thus, unfortunately, we lost our evolutionary, gradual, but civilized way of transition from "neo-feudalism", difficult social transformations to successful modernizations at the dawn of independence, unlike other post-socialist and Baltic states. Today we need changes, and above all, public administration which, in fact, effective, efficient, competent and radical reforms of the society depend on. It is in such processes that an important role is given to the formation of management culture and awareness of its values for management in the conditions of transformation. It is not the formal, declarative, populist convergence of our legislation and our values with European ones that should come to the fore, but the change of everyday life, the gradual approach to welfare state, when the focus is put on the person, citizen, collective as the main social capital. It is not easy to go this way, but it is vital and will depend on effective and professional management and creativity of civil society. Moreover, civil society itself is a kind of barrier, a guarantee, the point of no return to the old methods and styles of public administration. After all, the success of management, its effectiveness today is mainly determined by such characteristics of management culture as: intelligence, erudition, deep knowledge, ability to quickly navigate and analyze the situation, sociability, healthy critical attitude to

themselves and others, responsibility, hostility to corruption, moral and spiritual values, etc. These qualities of managerial culture should be most characteristic of top state managers, managers, politicians, public figures, public servants, and local government officials.

Public administration of the modern period has become “dependent” on transglobalization processes, which, whether we like it or not, affect almost all spheres of life: administrative, political, social, cultural, religious, technological, every day, etc. What is more, managerial culture as a component of the general social culture also changes and acquires new, unique features, inherent just to it. There can be pointed out cultural and managerial competence, which embodies a head-manager capable of making key decisions independently; effective modern crisis top managers who are ready for practical solutions to difficult and problematic tasks and situations; broad outlook and professionalism; tolerance and high moral and ethical principles; non-professional competence means certain and sufficient knowledge and skills not only purely managerial, but also humanitarian and behavioral.

And the last thing worth mentioning when studying managerial culture within the framework of social transformations and what impact it can have on the work of managers, politicians, public servants, local government officials is the socio-political situation in Ukraine, citizens’ attitude to it and, in fact, the place and role of management culture in these processes.

At the end of 2019, the experts from the Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, researching and assessing the socio-political situation in Ukraine provided the following results: 60.4% of respondents considered the socio-political situation in Ukraine difficult and tense [4, p. 43].

At that time, respondents also believed, and this is 50.9%, that there are political leaders in the country who have all the opportunities for successful leadership of the country. At the same time, 22.3% do not see such politicians; 21.8% of them are convinced that the situation in the state and society is tense and such tensions will increase, and 41.6% of respondents generally thought that it was on the verge of a social explosion [4, p. 44]. Managers also wondered who negatively influences the reform of our spheres of life. Here are the answers received by researchers: regular Ukrainian politicians who have been in power for a long time, or somewhere close to it (57.1%); oligarchs, big business (35.8%), local government officials (28.0%); representatives of various international financial organizations – the IMF (International

Monetary Fund), the World Bank, etc. (24.6%) [4, p. 44].

In addition, of interest are the answers of the respondents regarding their trust or distrust in public administration and local self-government bodies, which have been working in unstable transformational conditions for years. Thus, in 2019, the President of Ukraine (V. Zelensky) was not trusted at all – 10.1% of respondents; completely trusted – 12.0%. Compared to 2018, when Poroshenko was President, there are quite significant differences: 39.2% of respondents did not trust at all; completely trusted – only 0.6% [6, p. 460].

Regarding the Verkhovna Rada of Ukraine – 19.0% of respondents answered that they do not trust it at all, and 1.8% that they completely trust it. For 2018, the indicators were as follows: 43.4% did not trust it at all, and only 0.3% completely trusted it [6, p. 461].

Regarding trust or not trust in the Government of Ukraine, in 2019 there were the following data: 18.9% did not trust it at all, 2.1% completely trusted it. In 2018, the indicators were as follows: 42.5% did not trust it at all, only 0.5% trusted it completely [6, p. 461].

As for the local governments, the researchers obtained the following results. In 2019, 16.9% did not trust local governments at all, and 2.5% completely trusted them. In 2018, these figures were 24.8% and 1.3% respectively [6, p. 462].

Now let’s take into account the confidence in political parties, as our politics and government are closely linked. In 2019 23.8% of respondents did not trust political parties at all and 1.2% trusted them completely. Compared to 2018, the differences are not so significant: 38.2% and 0.4% respectively [6, p. 463].

Analyzing the data of this study, it can be stated that at the beginning of 2019 the vast majority of Ukrainian citizens were sharply dissatisfied with public administration, especially with regard to internal policy. Hence the election results, when not very experienced in management and political terms “Servants of the People”, but young and promising, as it seemed to voters, won the election first presidential and then to the Verkhovna Rada. It was the failure of the social reforms of the previous government and the fact that a large part of the people remained poor, as well as the ongoing war in Donbass that contributed to the victory of V. Zelensky and the party “Servant of the People”.

Thus, for the successful practical implementation of reforming the life of the Ukrainian society in the transformation process it is very important for managers at various levels, politicians, civil servants,

local government officials and business managers, etc. to understand the relevance of forming positive qualities and characteristics of management culture, the ability to take risks, if necessary, and this risk is justified; to constantly try to present and use new ideas in their work; not to be afraid of mistakes, because only those who do nothing make no mistakes; to build a leader; to develop and apply innovative technologies in management together with the team; to believe in the success of their tasks and goals; to learn to acquire new knowledge and really look at problem situations whose solution depends on professional management, etc. Hence it can be stated that today a real challenge for government officials, especially public ones, there are requirements based on a positive management culture: to be strong and strong-willed, but not defi-

ant and cynical; always behave well and politely, but not to be weak and exhausted; to be brave in work and everyday life, but not to intimidate anyone; to be balanced, thoughtful, but not lazy and sluggish; to be easy-going, accessible, tolerant to citizens, but not proud, arrogant and haughty; to try to be spiritually rich, responsible, with a sense of healthy humor, but not rude and not be inaccessible to ordinary people; to have a sense of distance, but at the same time a sense of personal dignity. Such qualitative features of managerial culture need to be taught and formed, and this is a field for energetic activity of scientists, educators, representatives of art and culture, advanced intelligentsia, Church, people in general who make up the gene pool of the Ukrainian ethnicity and creative, most active part of the Ukrainian civil society.

REFERENCES:

1. Бевзенко Л. Європейський шлях соціальних змін для України – погляд крізь призму практик соціальних взаємодій. Соціальні виміри суспільства. Моніторинг громадської думки. Київ : Інститут соціології НАН України, 2019. Вип. 11. С. 52–67.
2. Бекешкіна І. Україна передвиборча і післявиборча: реалії громадської думки та перспективи соціальних трансформацій в Україні. Соціальні виміри суспільства. Моніторинг громадської думки. Київ : Інститут соціології НАН України, 2019. Вип. 11. С. 9–19.
3. Головаха Є. Українське суспільство: шляхи трансформації. Український соціологічний журнал. 2016. № 1–2. С. 26–30.
4. Жуленьова О. Віддзеркалення політичної ситуації в Україні на демократичних і авторитарних установах населення: передумови та основні чинники. Соціальні виміри суспільства. Моніторинг громадської думки. Київ : Інститут соціології НАН України, 2019. Вип. 11. С. 42–51.
5. Соціальні виміри суспільства. Моніторинг громадської думки. Київ : Інститут соціології НАН України, 2019. Вип. 11. 436 с.
6. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Київ : Інс-т соціології НАН України, 2019. Вип. 6. 517 с.

РОЗДІЛ 2 МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

UDC 351:339.5.339.9

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.3.3>

Vasylieva Nataliia Viktorivna,

Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor,
Professor at the Department of Regional Policy
Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID ID: 0000-0002-3128-7767

Vasylieva Oleksandra Illivna,

Doctor of Science in Public Administration, Professor,
Professor at the Department of Regional Policy
Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID ID: 0000-0003-1812-4557

Prylipko Sergii Mykhailovych,

Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor,
Acting Head of the Department of Public Administration, Management of Innovative Activity and Extension Service
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
ORCID ID: 0000-0002-6116-328X

PUBLIC ADMINISTRATION OF DEVELOPMENT OF THE EXPORT POTENTIAL OF ENTERPRISES IN THE EASTERN PARTNERSHIP COUNTRIES

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ КРАЇН СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА

The peculiarities of public administration in the Eastern Partnership countries in terms of developing the export potential of small and medium enterprises are determined in the article. The Eastern Partnership countries include the countries of the former Soviet Union: Azerbaijan, Belarus, Armenia, Georgia, Moldova and Ukraine. The processes of globalization and current trends in international economic relations influence on public administration in different countries. It is established that the export potential is part of the economic potential of the country and contributes to the creation of products that are competitive in certain or different international markets. The strategically important regulations and other documents adopted in the analyzed countries and tools used to support exports are considered. Some characteristics of small and medium business exports in Ukraine on the example of Kyiv, Ternopil, Kherson and Cherkasy regions are given. The export profiles of the regions of Ukraine assess the quantitative and qualitative changes in exports and the external environment of the functioning of exporters of goods and services. The analysis of exports of Ukrainian goods to the EU, Belarus and Georgia revealed some dynamics and peculiarities of establishing foreign economic relations. The attention was paid on the relevance of increasing competitive advantages for the promotion of national and regional brands in the world. Proposals for improving public management of the development of export potential of small and medium enterprises in Ukraine are presented. Expanding the access to the EU market and the requirements to comply with European standards cause competition in domestic markets, update legislation in line with European standards, contributes to the modernization of existing potential in various sectors of the economy.

Key words: public administration, export of goods, export potential, small and medium business, Eastern Partnership countries.

У статті визначено особливості державного управління в країнах Східного партнерства у сфері розвитку експортного потенціалу малого та середнього бізнесу. До країн Східного партнерства входять держави колишнього Радянського Союзу: Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Молдова та Україна. Процеси глобалізації та сучасні

напрямки міжнародних економічних відносин впливають на державне управління різних країн. Встановлено, що експортний потенціал є частиною економічного потенціалу країни і сприяє виготовленню продукції, що є конкурентоспроможною на тих чи інших міжнародних ринках. Розглянуто стратегічно важливі нормативні та інші документи, прийняті в аналізованих країнах, а також інструменти підтримки експорту. Авторами охарактеризовано експортну діяльність малого та середнього бізнесу в Україні на прикладі Київської, Тернопільської, Херсонської та Черкаської областей. Структури експорту регіонів України оцінюють кількісні та якісні зміни експорту та зовнішнього середовища функціонування експортерів товарів і послуг. Аналіз експорту українських товарів до ЄС, Білорусі та Грузії виявив певну динаміку та особливості налагодження зовнішньоекономічних зв'язків. Приділяється увага важливості підвищення конкурентних переваг для просування національних та регіональних брендів у світі. Авторами наведено пропозиції щодо вдосконалення державного управління розвитком експортного потенціалу малого та середнього підприємництва в Україні. Розширення доступу до ринку ЄС та вимог відповідності європейським стандартам обумовлюють конкуренцію на внутрішніх ринках, оновлюють законодавство згідно європейських стандартів, сприяють модернізації наявного потенціалу в різних галузях економіки.

Ключові слова: державне управління, експорт товарів, експортний потенціал, малий та середній бізнес, країни Східного партнерства.

Introduction. The Eastern Partnership is a project of the European Union (EU), which aims to develop EU integration ties with such countries of the former Soviet Union as the Republic of Azerbaijan (Azerbaijan), the Republic of Belarus (Belarus), the Republic of Armenia (Armenia), Georgia, the Republic of Moldova (Moldova) and Ukraine. The rapprochement of the European Union with the partner countries takes place in different ways: Association and Free Trade Agreements were signed with Georgia, Moldova and Ukraine in 2014; from the first of June 2018, an Overall and Extended Partnership Agreement has been acting on a temporary basis with Armenia; and the terms of agreements on establishing political dialogue and mutually beneficial cooperation are being discussed with Azerbaijan and Belarus. At the same time, a multi-vector concept in foreign policy is taking place in all Eastern Partnership countries [1].

The implementation of the Association Agreements between the EU and Georgia, Moldova and Ukraine has become an important stage in the development of the agricultural and food sectors in these countries. The agreements contain important things, which are related to the trade plans, economic and trade structures of the countries [6]. Despite the differences in economic structures of these countries, they still have a number of common advantages, including favorable geographical location, high educated work power, correct understanding of the importance of development of small and medium business with aim to create new vacancies of jobs, improve the business climate and export potential. In the countries of Eastern Partnership, export is considered as one of the priority key of economic growth, so government supports the promotion of agro-food products on the foreign market and takes an important place in both agricultural and foreign trade policy.

The purpose of the article is to identify the features of state management in the Eastern Partnership countries as for developing the export potential of small and medium enterprises.

Research results. The processes of globalization and modern tendencies of international economic relations affect state management in different countries. This requires the acceptance of strategically important regulations and other documents with the aim of bringing the national production to international business standards, establish foreign economic relations, improve and strengthen competitive advantages and provide the state with a stable position in foreign markets to promote national and regional brands. Export potential is part of the country's economic potential and promotes to the creation of products that are competitive in a particular or different international markets. Next, on the example of agricultural exports, we will identify the priorities of the countries of Eastern Partnership, which are noted in their national strategies and programs. Table 1 lists the instruments, which are identified as the national programs and strategies of the Eastern Partnership countries and used to support agricultural exports.

In particular, in *Azerbaijan*, the Strategic guide for Production and Processing of Agricultural Products (2016) names the priorities and mechanisms of agricultural policy, including problems of agricultural trade for 3 periods: until 2020, until 2025 and after 2025, as well as the geography of exports: the Russian Federation, EU countries and Ukraine. In *Belarus*, the development of the agro-food sector and the promotion of agricultural products on foreign markets is based on the principles of the Directive of the President of the Republic of Belarus "The priority areas of strengthening of economic security of the state", "National Programs of Support and Development of Exports of Belarus for 2016–2020", "State program for the development of agrarian business in

**Instruments which used to support the export of agricultural products
in the Eastern Partnership countries**

Instruments	Azerbaijan	Belarus	Armenia	Georgia	Moldova	Ukraine
Financial instruments	+	+	+	-	-	+
Marketing researches	+	+	+	-	+	+
Exhibition support	+	+	+	+	+	+
Promotion of national, regional brands	+	+	+	+	+	+
Simplification of export procedures (“single window”)	+	+	+	-	-	+
Abroad certification of products	-	+	-	-	+	+
Priority development of export productions*	+	+	+	+	-	+
Exporter association support	-	-	-	-	-	-

* *exporters are included as a priority category in the realization of programs to support small and medium enterprises, and programs of promoting investment in export-oriented industries etc.*

Source: [7].

the Republic of Belarus for 2016–2020” etc. They provide for the creation of conditions for increasing the amount of production of competitive products and provide the systematic diversification of exports between the markets: the Eurasian Economic Union, the EU and other countries. In *Armenia*, in the “Strategy of Export-Oriented Industrial Policy of the Republic of Armenia” (2011) gives the priority to the industries that provide the largest level of exports, as well as those that in recent years have shown a positive indication of increasing supplies to foreign markets.

In *Georgia*, the main documents of promoting exports are “The Strategy of Social and Economic Development in Georgia 2020” and “The Strategy of Agriculture Development for 2015–2020”, which says that the government should make the most of the export potential of competitive goods in the international market, and for this purpose the Ministry of Agriculture establishes close cooperation with the private sector. There are similar strategic policy documents in the field of export promotion in *Moldova*. They are the “National Strategy for Investment and Export Promotion for 2016–2020” and the “Action Plan for its realization”, which provide some measures of making the cooperation between farmers and agribusiness to ensure goods access to national and international markets (EU, CIS, USA and Canada, some countries in Asia, Africa and the Middle East). In *Ukraine*, the promotion of exports and outspreading Ukraine’s participation in the global agricultural market are identified as priorities in the “Strategy of the development of the agricultural sector for the period up to 2020”, “The only strategy for the development of agriculture

and rural areas for 2015–2020”, “Strategy of Ukraine: Guide of Strategic Trade Development 2017–2021”. Within the export strategy the list of prospective markets is approved: EU, Bangladesh, Belarus, Georgia, Egypt, India, Iran, Canada, China, Moldova, Saudi Arabia, the US, Switzerland and Japan. There are about 34.3 thousand of small agricultural enterprises in Ukraine. 91.2% of them – are small farms, which are the main part of the domestic agro-industrial complex of Ukraine and occupy a considerable place in ensuring food safety of the state. Uniting into cooperatives, they will be able to become powerful players in the global market for agricultural exports in perspective [7].

It should be noted that in order to assess the quantitative and qualitative changes in the region’s exports and external environment of functioning of exporters of goods and services, export profiles were developed in some regions of Ukraine within the USAID project. Here are some characteristics of exports of small and medium enterprises in Kyiv, Ternopil, Kher-son and Cherkassy regions.

In Kyiv region, the development of export is regulated by the provisions of “The Kyiv region development strategy until 2020”, “Action plans for the realization of the Kyiv region development strategy until 2020”, “Programs of social, economic and cultural development of Kyiv region”, “Investment attraction programs and improving the investment climate in Kyiv region” and other documents. The dialogue between government and enterprisers is carried out through: the Regional Council of Entrepreneurs, which

provides feedback between the Regional State Administration and heads of small and medium enterprises, business associations, which can discuss the matters of development of foreign economic activity; Department of Economic Development and Trade of the Kyiv Regional State Administration, which with the participation of public and business representatives makes plans of development for small and medium enterprises in particular in the context of export promotion.

In 2016, there were 481 medium enterprises and 264 small enterprises that performed some export operations in the region. In 2015, the part of exporters in the total number of registered small and medium enterprises with the status of a legal entity was 5.6%, which indicates a low level of internationalization of this group of enterprises. However, there has been an increase in export deliveries since 2016. Export and import operations were carried out with more than 150 countries. Exports of goods and services are quite diversified and were carried out mainly to China, Germany, India, Italy, Iraq, Kazakhstan, the Netherlands, Spain and the Russian Federation. The structure of the region's exports consists of plant and animal products, vegetables or animal fats and oils, ready-to-eat food products and wood [4].

In *Ternopil region*, export development is regulated by the principles of "Ternopil region strategy of development until 2020", "Ternopil region small and medium business strategy development for 2016–2020", "Action plans for the realization of Ternopil region development strategy until 2020", "Programs of social and economic and cultural development of Ternopil region", "Programs of interregional and foreign economic cooperation of Ternopil region", "Complex program of development of agro-industrial complex of Ternopil region for 2016–2020", "Regional programs of development for small and medium business" and other documents. The dialogue between government and business is provided through: the Regional Council of Entrepreneurs at the Ternopil Regional State Administration, which provides feedback between the Regional State Administration and heads of small and medium enterprises and business associations; Center of development of export potential of Ternopil region at the Ternopil Palace of Commerce and Industry; holding relevant meetings and round tables with representatives of the business.

There were 165 exporting enterprises in the region in 2016, of which 163 belonged to

the category of small and medium-sized enterprises, as well as export deliveries abroad were made by 12 individuals-subjects of foreign economic activity. In 2017, the region's largest trading partner was Poland (53.0% of goods and 61.0% of services), followed by Belarus, India, Egypt and some EU member states with some significant indicators in cost of supply. The structure of the region's exports consists of machinery, equipment and mechanisms, electrical equipment, plant products, live animals and products of animal origin, fats and oils of animal or vegetable origin, and ready-to-eat foods. These groups of goods make up to 80.0% of all deliveries, half of which are machinery, equipment and mechanisms [5].

In *Kherson region*, export development is regulated by the provisions of the "Strategy of development of Kherson region for the period up to 2020", "Programs for the formation of a positive image and development of foreign economic activity of Kherson region", "Economic, social and cultural development of the Kherson region". Dialogue between government and business is provided through: the Regional Council of Entrepreneurs, which provides feedback between the regional state administration and heads of small and medium enterprises, business associations; Council of Investment and Foreign Economic Activity, which promotes the attraction and effective use of domestic and foreign investment, improving the quality of state regulation of investment activities and the entry of domestic businesses into the international market of goods, capital and services.

In 2017, there were 158 exporting small and medium enterprises in the region, trading with more than 100 countries. The largest part of export deliveries was sent to Turkey (12.7%), followed by Belarus, Georgia, Italy, the Netherlands, Poland, the Russian Federation and Japan. All these countries accounted for slightly more than half of all exports of goods, which indicates a sufficient level of diversification of exports from the region. In the structure of the region's exports there are plant products, ready – to eat food products, base metals and articles thereof, machinery and equipment [3].

In *Cherkassy region*, export development is regulated by the provisions of "The Cherkassy region development strategy until 2020", the "Action plans for the realization of the Cherkassy region development strategy until 2020", and "The Cherkassy region economic and social development programs". Dialogue between government and business is provided through: the Regional Council of Entrepreneurs

at the regional State administration, which provides interaction between the Regional state administration and heads of small and medium enterprises and business associations; Export Development Center at the Cherkassy Chamber of Commerce and Industry; holding relevant meetings and round tables with representatives of the business environment. In 2016, the largest export market of the region was Belarus (12.9%), Egypt, India, Poland and Turkey together accounted for almost 38.0% of exports. Exports of services were less diversified and were carried out mainly to the USA (25.2%), Great Britain (22.3%) and Germany (10.0%). The structure of exports consisted of vegetable products, ready-to-eat food products, chemical products, wood and wood products [2].

Analyzing the export of Ukrainian goods to the EU, Belarus and Georgia for the period 2016-2018, the following dynamics and features were identified (Table 2). We can note that the EU is Ukraine's largest trading partner. The priority groups of export goods are the products of the agro-industrial complex

and food industry, metallurgical complex, mechanical engineering and chemical industry.

In 2019, the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine conducted a survey of businesses (over 140 foreign economic entities) on expectations from state support for exporters to implement the Export Strategy of Ukraine ("road map" of strategic trade development) for the period 2017–2021. As part of the survey, it was found that 73 respondents (50.3% of the total number of respondents) receive insufficient information about services to support exports and international trade, 52 (35.9%) do not receive, 20 (13.8%) – receive complete information on available state support. 94 companies (64.8%) do not receive information about opportunities to participate in international e-procurement, 40 (27.6%) are insufficiently informed, 11 (7.6%) have complete information. 46 respondents (44.2%) do not use export support services from state institutions, 37 (35.6%) mostly apply for information on participation in international exhibitions and fairs, for export consulting and participation in trade missions – 26 each

Table 2

Characteristics of export of goods from Ukraine to the EU, Belarus and Georgia (million dollars)

Names	years	EU	Belarus	Georgia
Total amount of export deliveries	2016	13496,3	903,2	390,8
	2017	17533,4	1142,9	420,9
	2018	20158,5	1304,5	480,0
Groups of goods:				
Products of agro-industrial complex and food industry	2016	4121,6	399,8	227,5
	2017	5648,8	489,2	238,4
	2018	6126,5	568,5	272,9
Products of the metallurgical complex	2016	3092,3	154,1	65,1
	2017	3751,8	189,3	79,6
	2018	4437,6	218,3	94,7
Mechanical engineering products	2016	2138,8	98,0	29,2
	2017	2685,3	123,9	30,2
	2018	3057,0	144,5	37,2
Products of the chemical industry	2016	460,4	77,2	28,7
	2017	575,2	115,0	35,4
	2018	767,1	133,4	40,1
Mineral products	2016	1453,3	41,1	14,0
	2017	2286,5	59,6	9,6
	2018	2704,3	54,0	3,3
Wood and paper	2016	878,4	45,4	13,0
	2017	944,0	57,7	11,9
	2018	1152,4	81,8	13,9
Light industry product	2016	810,4	29,0	1,9
	2017	902,7	31,8	1,9
	2018	1036,4	31,4	2,7
Various industrial products	2016	541,2	58,7	11,3
	2017	739,1	76,4	13,8
	2018	877,0	72,5	15,2

Source: [8].

(25%). Closes the rating of popularity of services - information on foreign markets, sector analytics, conditions of access to foreign markets, education for exporters [9].

Conclusions. Expanding the access to the EU market and the requirements to comply with European standards cause terrible competition in domestic markets, update legislation in line with European standards, contributes to the modernization of existing potential in various sectors of the economy. The realization of the Eastern Partnership project should promote the export of domestic goods to various world markets, expand the competitive powers of small and medium enterprises. We believe that it is necessary to make a rule in Ukraine at the state level (legislative and executive) that obliges the authorities

to develop export profiles of regions on a permanent basis. This will allow the state and local authorities to monitor and estimate the condition of exports, identify weaknesses, compare characteristics with other regions and improve their competitive advantages. Besides, it is necessary to make and implement regional programs of increasing exports of light industry (Ukrainian brands) and groups of various industrial products. To stimulate the export of products at the state level, it is necessary to improve the export support system by improving regulations, creating export profiles of regions, making institutional, financial, informational and communicational support, enrich the set of tools that can motivate entrepreneurs to the export and simplify such procedures etc.

REFERENCES:

1. Eastern Partnership: results and plans for the future (2018) *Mosty: analitika i novosti o trgovle i ustojchivom razvittii*. Vol. 7.
2. Export profile of Cherkasy region (2015–2016). Cherkasy. URL: http://www.ier.com.ua/files//Projects/2015/LEV/Regional_profiles/LEV_Cherkasy_Export_Profile_15_16.pdf.
3. Export profile of Kherson region] (2016–2017). Kherson. URL: <http://www.arr.ks.ua/wp-content/uploads/2017/10/1-Eksportnyj-profil-Hersonska-oblast.pdf>.
4. **Export profile of Kyiv region** (2015–2016). Kyiv. URL: http://www.ier.com.ua/files//Projects/2015/LEV/Regional_profiles/Kyiv_export_profile.pdf.
5. Export profile of Ternopil region (2016–2017). Ternopil. URL: http://www.ier.com.ua/files/Projects/2015/LEV/Regional_profiles/LEV_Ternopil_Export_Profile_16_17.pdf.
6. Movchan V. (2015) Improving Food Market Access: Key Provisions of Ukraine, Moldova and Georgia Free Trade Zone Agreements with the EU / FAO Regionalnoe bjuro po Evrope i Centralnoj Azii. Issledovanija po politike perehoda selskogo hozjajstva. No. 2015-2. URL: <http://www.fao.org/3/CA1809RU/ca1809ru.pdf>.
7. Review of national programs and strategies to support the export of agricultural products in post-Soviet countries (2018) / Prodovolstvennaja i selkohozjajstvennaja OON. Rim. URL: <http://www.fao.org/3/CA0958RU/ca0958ru.pdf>.
8. Operational materials of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine.
9. Business survey results: what needs to change in government support for exports? (Export Strategy of Ukraine: Roadmap for Strategic Trade Development 2017–2021). URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=7e4f5b61-6f5f-4cac-83de-8159f04c8116>.

РОЗДІЛ 3 ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.91:351.74-051

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.3.4>

Астремська Ірина Володимирівна,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри психології

Чорноморського національного університету імені Петра Могили

ORCID ID: 0000-0002-9746-3356

ПРОФЕСІЙНА ДЕФОРМАЦІЯ СПІВРОБІТНИКІВ КАРНО-ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ

PROFESSIONAL DEFORMATION OF CRIMINAL AND EXECUTIVE SYSTEM EMPLOYEES

Стаття присвячена проблемі професійної деформації співробітників карно-виправних установ, яка є предметом вивчення науки, що активно розвивається, – пенітенціарної психології. Окреслені фактори професійної деформації співробітників правоохоронних органів, у тому числі й виконавчих установ; виділені загальні професійні деформації та підходи до їх вивчення.

Запропоновано комплекс психодіагностичного інструментарію для вивчення особливостей професійної деформації співробітників пенітенціарних установ. Доведено, що співробітники пенітенціарної системи відрізняються високим рівнем комунікативного контролю, ворожості (підозрливості й образи) і індексу агресивності (роздратованості, фізичної та вербальної агресії); переважають ті ж показники в співробітників інших сфер діяльності. Уявлення про роботу на когнітивному рівні відрізняються усвідомленістю, на емоційному – позитивним відношенням до роботи, на поведінковому – необхідністю роботи.

Професійно-моральна деформація співробітників виконавчих установ являє собою системну кризу особистості, пов'язану з впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, подолання яких повинно бути метою для розробки корекційно-відновлювальних програм як профілактики, так й подолання зазначеної проблеми.

Доведено, що профдеформація є комплексним явищем, яке зачіпає всі сфери діяльності співробітника (робота, сім'я тощо). Вона виникає в ході виконання професійної діяльності й має негативний вплив на виконання співробітниками службових обов'язків. З огляду на чинники, що призводять до появи профдеформації та перешкоджають її розвитку, можна ефективно проводити профілактику такого явища в пенітенціарній системі.

Дослідження має позитивне значення та може бути використано під час розробки рекомендацій співробітникам пенітенціарних установ, які повинні самі змінювати стиль взаємодії з колегами по роботі й з іншими людьми, щоб уникнути деструктивного впливу професійно-моральної деформації.

Ключові слова: професійна деформація, пенітенціарна психологія, карно-виконавча система, правоохоронні органи, адиктивна поведінка.

The article deals with the professional deformation problem of penitentiary staff, which is the subject of an actively developing science called penitentiary psychology. The factors of professional deformation of law enforcement officers and executive agencies are outlined. General occupational deformities and approaches to their study are highlighted.

A complex of psychodiagnostic tools for studying the peculiarities of the professional deformation of penitentiary staff is proposed.

It is proved that penitentiaries have a high level of communication control, hostility (suspicion and insults) and an aggression index (irritability, physical and verbal aggression). Employees of other fields of activity have the same indicators. Perceptions about work cognitive are differ in awareness, at the emotional level – in positive attitude to work, at the behavioral level – in the need for work.

The professional and moral deformation of the executive institutions employees is a systemic personality crisis, which is related to the influence of external and internal factors, overcoming of which should be the purpose to develop corrective-recovery programs both prevention and overcoming of the mentioned problem.

It is proved that professional deformation is a complex phenomenon that affects all areas of employee's activity (work, family, etc.). It occurs during the performance of professional activities and has a negative impact on the performance of staff duties. It is possible to effectively prevent this phenomenon in the penitentiary system, taking into account the factors that lead to the emergence of professional deformation and prevent its development.

The research is positive and can be used to develop recommendations for penitentiary employees. They have to change their style of interaction with their colleagues at work and with other people in order to avoid the destructive influence of professional and moral deformation.

Key words: *professional deformation, penitential psychology, penal-implementation system, law enforcement, addictive behavior.*

Постановка проблеми. Специфіка професійної діяльності співробітників органів внутрішніх справ (далі – ОВС) полягає у тому, що вони постійно знаходяться в ситуаціях з непередбачуваним результатом, несуть підвищену відповідальність за прийняті рішення, приймають рішучі дії та йдуть на ризик, все це провокує психічні і фізичні перевантаження. Співробітники виправних установ є яскравими представниками професій, постійно діючих в екстремальних ситуаціях. Їх професійний обов'язок визначений потребою суспільства у захисті від злочинців. Екстремальність умов їх професійної діяльності в першу чергу полягає в напружених, конфліктних ситуаціях, небезпечних для життя умовах, що ускладнюються відомими фактами захоплення заручників, ув'язненими, масовими заворушеннями, непокорю, що проявляються у різних формах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історично склалося, що тюремні «наглядачі» характеризуються як грубі по натурі, агресивні, що вселяють ненависть до себе, неосвічені, жорстокі [15].

Е.С. Ільїна вважає співробітників виконавчих установ мимовільними в'язнями своєї роботи, так як, по суті, територія їх життя, як і територія життя ув'язнених, обмежена колонією, з тією різницею, що для ув'язнених це обмеження – запобіжний захід за вчинення протиправних діянь, а для співробітників – це один з «мінусів» професійної діяльності: «ці люди ... відчувають депривацію від екстремальних умов своєї роботи. Ці люди глибоко не задоволені, вони страшенно втомилися від одноманітності і монотонності своєї роботи» [9].

Необхідно зупинитися на таких факторах професійної деформації співробітників правоохоронних органів, взагалі, і працівників виконавчих установ, зокрема:

– недостатність морально-психологічної стійкості до впливу негативних факторів зовнішнього соціального середовища і найближчого оточення;

– явища, пов'язаних з субкультурою кримінального світу (кримінальні звичаї, жаргон,

жести тощо), та їх прояви в процесі спілкування працівника з іншими людьми;

– неправильна організація праці і формування громадської думки (невизначеність посадового становища, звичне ставлення до росту професійної підготовленості, терпиме ставлення до правопорушень і їх приховування).

Ще одним фактором професійної деформації можна назвати закритість виправних установ, а внаслідок цього, з одного боку – велика хронічна стресогенність, пов'язана із загрозою фізичної агресії з боку засуджених, з іншого – ідентифікація з «невільниками», недбалість щодо службових обов'язків відсутність мотивуючої зацікавленості в результатах своєї роботи.

Відчуття всевладдя та безкарності як черговий фактор професійної деформації виникає ще й через особливості понятійного апарату законодавства України: багатьох співробітників кримінально-виконавчої системи не можна притягнути за «перевищення посадових повноважень», так як вони не є посадовими особами», а тільки «спеціальними суб'єктами» [1].

Так як особистість сама по собі не може бути статичною, вона змінюється відповідно до умов, що її оточують, що впливають на неї, але навіть ретельний професійний відбір майбутніх працівників виконавчої системи покарання не гарантує відсутність в майбутньому у таких фахівців негативних впливів, що провокують професійні деформації.

Спільними професійними деформаціями не тільки для співробітників виправних установ, але й інших працівників правоохоронних органів є:

– правовий нігілізм, що полягає в запереченні загальноприйнятих цінностей, моральних норм, форм суспільного життя. У працівників виправних установ він проявляється у перевищенні посадових повноважень, завищенні вимог до засуджених, посилення умов, в яких перебувають ув'язнені, впевненості у своїй правоті, ідентифікація співробітника себе з владою, яка виражається в усвідомленому порушенні правил та інструкцій, що регулюють професійну діяльність;

– упередженість оцінки, яка виявляється у впевненості у своїй правоті й неможливості перевиховання підопічних, поява впевненості, що всі вони не здатні на виправлення ще повернуться в виправні установи, а в повсякденному житті – в сильній впевненості у винності оточуючих, недовірі, негативному відношенні;

– високий рівень емоційності, що виражається в підвищенні агресії, зниженні здатності до співпереживання, негативному емоційному ставленні до людей, підвищенні дратівливості, образливості, підозрливості під час професійних контактів, як із засудженими, так і з колегами. А в повсякденному житті це часто виражається в емпатії до родичів та близьких;

– зниження культурного рівня, зумовлене тісним контактом із криміногенною середовищем, комунікаціями з соціально низькими верствами населення, не завжди грамотними ув'язненими, засвоєнням жаргонів і аргю, які згодом переходять і в повсякденне життя співробітників виправних установ;

– стереотипність, формальність спілкування із-за постійного виконання ідентичних дій і заходів, відсутність можливості проявити творчий підхід, що в повсякденному житті швидше за все проявляється як спроба абсолютно будь-яку ситуацію підвести під якісь правила, певний стандарт.

Як вказують деякі дослідники, професійна деформація співробітників правоохоронних органів не тільки змінює їх ставлення до правопорушників (від повного неприйняття до вседозволеності, встановлення зв'язків зі злочинними елементами, залежно від них, прийняття на себе протиправних зобов'язань), але й має негативний вплив на мотивацію службової поведінки. Все це є причиною негативних оцінок з боку оточуючих, суперечить професійній етиці і призводить до асоціальної поведінки та правових конфліктів [4].

С.П. Безносів розглядає можливість вивчення професійної деформації з точки зору *трьох різних підходів*: діяльнісного, індивідуального та феноменологічного підходів [2].

Діяльнісний підхід містить вивчення працівника як суб'єкта професійної діяльності, водночас обмежена предметність підходу суб'єкта до об'єкта праці розглядається як невідмінна властивість професіоналізму, а предмет професійної діяльності, специфічні діяльнісні норми і засвоєна технологія праці – як фактори деформації свідомості особистості.

Індивідуальний підхід полягає в розгляді і вивченні розвитку суб'єктних властивостей людини у протиставленні особистісних

якостей як компонентів єдиної структури індивідуальності. У рамках такого підходу висувається теза про належність діяльнісних норм суб'єкту, а морально-етичних норм особистості, що підтверджується впливом професійних якостей на зміст і форму особистісних властивостей.

Феноменологічний підхід класифікує поділ праці як загальний чинник деформації, а специфіку праці – як приватний. У рамках такого підходу ознаки професійної деформації класифікуються з позиції таких критеріїв, як глибина деформованості, ступінь її широти, ступінь стійкості і швидкості деформації.

Мета статті. Головною метою статті є теоретичне обґрунтування та емпірична перевірка особливостей професійної деформації співробітників виправних установ.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою дослідження професійної деформації особистості співробітників виправних установ було організовано та проведено емпіричне дослідження у державній установі «Миколаївський слідчий ізолятор» та державній установі «Ольшанська виправна колонія (№ 53)».

У дослідженні брали участь двадцять п'ять співробітників. Загальна вибірка 60 осіб (30 – атестовані працівники, 30 – займають інші посади).

Як гіпотезу було висунуто припущення, що працівники, що займають посади охоронців, найбільшою мірою схильні до проявів явищ професійної деформації, що посилюється із збільшенням стажу роботи.

Дослідження складалося з кількох етапів:

1) на підготовчому етапі дослідження була вивчена психологічна література, підібрані методи дослідження та групи випробовуваних;

2) на основному етапі дослідження було проведено первинне діагностичне вивчення показників у фокус-групах;

3) на заключному етапі проведена обробка даних за допомогою статистичних методів – U-критерію Манна-Уїтні), сформульовані висновки.

Під час підбору методик враховувалася можливість подальшої статистичної та математичної обробки отриманих даних, адекватність, доступність сприйняття і розуміння методик для випробовуваних в ході вивчення виникнення і проявів професійної деформації особистості співробітників виправних установ. Під час підбору методик враховувалися вікові особливості випробовуваних, їх приблизний освітній і культурний рівень.

У дослідженні були використані такі обрані методи й методики: *діагностика комунікативного*

контролю М. Шнайдера; «Якоря кар'єри», методика діагностики ціннісних орієнтацій в кар'єрі; діагностика стану агресії за опитувальником Басса-Дарки (в редакції Р.В. Резапкіної); тести емоцій (тест Басса-Дарки в модифікації Р.В. Резапкіної: виключена шкала «Почуття провини», замінені подвійні заперечення, спрощено формулювання, така текстова інтерпретація); есе на тему «Робота для мене – це...». Обробка отриманих результатів есе здійснюється за допомогою контент-аналізу.

Одиницями контент-аналізу в тексті есе є такі критерії:

1) когнітивний компонент (типи уявлень): повсякденні уявлення; життєві уявлення; об'єктивні уявлення (наукові);

2) емоційний компонент (ставлення до сім'ї, туди ж входять і цінності): позитивне ставлення до роботи; негативне ставлення до роботи; амбівалентне ставлення до роботи;

3) поведінковий компонент (установки): установка на необхідність працювати; установка на можливість не працювати; установка на невизначеність.

Аналіз результатів. На цьому етапі було проведено первинний (описовий) аналіз результатів

проведеного дослідження. Під час аналізу отриманих даних враховувалися як стать випробовуваних, так і їх посада, стаж роботи у виправній колонії.

На такому етапі ми проводили підрахунок суми й середнього значення за деякими показниками в кожній з двох вибірок, представлених в таблицях.

За результатами проведеного тестування, працівники, що займають інші посади, частіше зустрічаються з низьким комунікативним контролем і високою імпульсивністю в спілкуванні, відкриті, розкуті, поведінка мало піддається змінам залежно від ситуації спілкування і не завжди співвідноситься з поведінкою інших людей.

Співробітники із середнім комунікативним контролем, безпосередні в спілкуванні присутні в обох групах, тільки серед атестованих їх значно менше.

Атестовані співробітники в основному мають високий рівень комунікативного контролю; постійно стежать за собою, управляють вираженням своїх емоцій.

Підраховуючи результати методики А. Баса і А. Дарки, були представлені загальні результати за індексами ворожості і агресивності. З таблиці

Таблиця 1

Результати діагностики комунікативного контролю

№	Твердження	Відповіді «вірно»	Відповіді «невірно»
1	Мені здається важким наслідувати інших людей.	9	51
2	Я зміг би зваляти дурня, щоб привернути увагу оточуючих	18	42
3	З мене міг би вийти непоганий актор.	45	15
4	Іншим людям іноді здається, що мої переживання глибші, ніж це є насправді.	3	57
5	У компанії я рідко опиняюся в центрі уваги.	15	45
6	У різних ситуаціях в спілкуванні з іншими людьми я часто поведжуся по-різному.	6	54
7	Я можу відстоювати тільки те, в чому щиро переконаний.	54	6
8	Щоб досягти успіху в справах і в стосунках з людьми, я часто буваю саме таким, яким мене очікують бачити.	39	21
9	Я можу бути дружелюбним із людьми, які мені неприємні.	9	51
10	Я не завжди такий, яким здаюся.	33	27

Таблиця 2

Рівень комунікативного контролю

Досліджувані групи	Низький комунікативний контроль	Середній комунікативний контроль	Високий комунікативний контроль
Атестовані співробітники	–	10%	90%
Неатестовані співробітники	40%	30%	30%

**Розподіл значень по субшкалам методики діагностики показників
і форм агресії А. Басса и А. Дарки**

Досліджувані групи	Ворожість	Агресивність
Співробітники карно-виправних установ	8,9	17,6
Співробітники інших сфер діяльності	5,6	14

видно, що показники ворожості й агресивності в співробітників карно-виконавчої системи перевершують ті ж показники в співробітників інших сфер діяльності. Це може свідчити про те, що атестовані працівники виправно-трудоустанов агресивніші і вороже налаштовані, ніж інші.

Вивчення когнітивного компоненту (типу уявлень про працю) *есе на тему «Робота для мене – це ...»* показало, що в 72% жінок переважають буденні уявлення, тоді як з таким типом уявлень було виявлено 77% чоловіків. У таких випробуваних у їх висловлюваннях звучить ідея про те, що робота – це завжди усвідомлений вибір, і майже у всіх висловлюваннях підкреслюється відповідальність, яка неможлива без усвідомлення важливості та цінності захисту населення від загроз злочинності. Вивчення емоційного компонента, показало, що позитивне ставлення до роботи було виявлено у 70% жінок, і у 75% чоловіків. Також встановлено, що негативне ставлення до роботи притаманне 5% жінок і 10% чоловіків. Амбівалентне ставлення до роботи виявлено у 25% жінок і 15% чоловіків.

Висновки. Як показали результати досліджень, специфіка діяльності у кримінально-виконавчій системі нерідко тягне за собою професійно-моральну деформацію працівників і є системною кризою особистості.

Професійна деформація властива багатьом професіям, особливо актуальна для допомагаючих професій. Більш схильних до емоційного вигорання, але причини її завжди індивідуальні. Негативних проявів професійної деформації у формі агресії, формалізму, байдужості тощо можна уникнути тільки усвідомлюючи зміни у своєму стані. Також важливо підвищувати рівень стресостійкості, бажано зайнятися якою-небудь діяльністю, відмінною від професійної (як, наприклад, спорт, творчість, навчання тощо). Мабуть, творча діяльність виступає механізмом компенсації негативних переживань, які з'являються в процесі роботи, і сприяє конструктивній поведінці в умовах напруги. Не варто ігнорувати й той факт, що успішне вирішення професійних труднощів призводить до подальшого вдосконалення діяльності й професійного розвитку особистості.

Таким чином, профдеформація є комплексним явищем, яке зачіпає всі сфери діяльності співробітника (робота, сім'я тощо). Вона виникає в ході виконання професійної діяльності і надає негативний вплив на виконання співробітниками службових обов'язків. Враховуючи фактори, що призводять до появи профдеформації і перешкоджають її розвитку, можна ефективно проводити профілактику цього явища в карно-виконавчій системі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Андреев Ю.В. Сотрудники исправительных учреждений как должностные лица уголовно-исполнительной системы Российской Федерации. *Вестник Челябинского государственного университета*. 2003. № 1. Т. 9. С. 81–87.
2. Астремская И.В. Профессиональная деформация сотрудников правоохранительных органов Украины. *SWorld & D.A. Tsenov Academy of Economics*. February 2019. Issue № 1. P.190–198.
3. Безносос С.П. Профессиональная деформация личности. Санкт-Петербург : Речь, 2004. 272 с.
4. Буданов А.В. Психолого-педагогические пути преодоления профессиональной деформации сотрудников ОВД. Москва : ГУКМВД России, 1994. 271 с.
5. Ильина Е.С. Экстремальная профессия – сотрудник УИС. *Развитие личности*. 2002. № 4. С. 169–173.
6. Китаев-Смык Л.А. Выгорание персонала. Выгорание личности. Выгорание души. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. Омск : Изд-во Ом. юрид. ин-та МВД России, 2008. № 2 (33). С. 41–50.
7. Ядринцев Н.М. Русская община в тюрьме и ссылке. Санкт-Петербург : Типография А. Моригеровского, 1872. 719 с.

УДК 159.9.019.2

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.3.5>

Володарська Наталія Дмитрівна,

кандидат психологічних наук,

провідний науковий співробітник

Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України

ORCID ID: 0000-0003-1223-718X

ВПЛИВ ЖИТТЄВИХ ПЕРСПЕКТИВ НА ПОЧУТТЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ

INFLUENCE OF LIFE PROSPECTS ON FEELINGS OF PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF PERSONALITY

Стаття розкриває вплив життєвих перспектив на психологічне благополуччя особистості. Визначено, що життєва перспектива в структурі психологічного благополуччя відіграє роль прискорювача реалізації бажаних почуттів, станів психологічного комфорту. Життєва перспектива містить обставини й умови життя, що створюють для особистості, за інших рівних умов, можливість оптимального життєвого просування. Вона відкривається тому, хто має власну життєву позицію, яка цілісно визначає майбутнє особистості. Аналізуються особливості характеристик груп молоді з низьким і високим рівнем психологічного благополуччя. Був визначений рівень психологічного благополуччя в групі студентів, і розділено її на дві групи: з високим і низьким рівнем розкриття ролі, місця та впливу життєвих перспектив особистості на психологічне благополуччя саме в цей віковий період. Створено висновки, пов'язані з інтерпретацією, поясненням, тлумаченням зібраної інформації, відтворенням загальної картини розвитку психологічного благополуччя та впливом життєвих перспектив на цей процес. Життєва перспектива – це цілісна картина майбутнього. Вона формується в складному суперечливому взаємозв'язку очікуваних і планованих подій, розглядається в єдності ціннісно-сміслових та організаційно-діяльнісних аспектів. Психологічне благополуччя формується в цілісності зв'язку минулого, теперішнього й майбутнього життя людини. Фактор сприйняття позитивного минулого показує рівень сприйняття її власного минулого. Це допомагає розвитку психологічного благополуччя. На різних життєвих етапах змінюються життєві цілі й стратегії їх досягнення, що й формує цю гнучкість у поведінці людини. Зміна цілей у житті формує життєвий план особистості.

Ключові слова: життєва перспектива, емоції, психологічне благополуччя, юнацький вік, психологічний комфорт.

The article reveals the impact of life prospects on the psychological well-being of individual. It is determined that the life prospect in the structure of psychological well-being plays a role of accelerator of realization of desirable feelings, states of psychological comfort. The life prospect includes circumstances and living conditions that create for individual, other things being equal, possibility of optimal living advancement. It is open to those who have own life position, which holistically determines the future of individual. Features are analyzed of characteristics of groups of youth with low and high level of psychological well-being. The level of psychological well-being in the group of students was determined and divided into two groups: with high and low level; as well as it was disclosed the role, place and impact of life prospects of individual on psychological well-being in this age period.

Conclusions are created, related to interpretation, explanation, understanding of information collected, as well as reproduction of the general picture of development of the psychological well-being and impact of life prospects on this process. Life prospect is a holistic picture of the future. It is formed in a complex contradictory relationship of expected and planned events, and considered in the unity of value-semantic and organizational activity aspects. Psychological well-being is formed in the integrity of connection of past, present and future human life. The factor of perception of the positive past indicates the level of perception of own past. This contributes to the development of psychological well-being. At different stages of life, life goals and strategies for their achievement change, forming this flexibility in human behavior. Changing goals in life forms the life plan of individual.

Key words: life prospect, emotions, psychological well-being, adolescence, psychological comfort.

В умовах сьогодення особистість втрачає відчуття психологічного благополуччя, зростають страхи за майбутнє. Особливо вразливою до викликів сьогодення є молодь, як категорія громадян, що перебуває на стадії формування

життєвого шляху, життєвих перспектив. Відбуваються зміни в стилі життя людини, її ціннісних орієнтаціях, що формують суб'єктивне почуття психологічного благополуччя. Сучасні дослідження психологічного благополуччя людини

все більшу увагу приділяють впливу життєвих перспектив на його формування. Особлива увага приділяється цілям, життєвим планам. Задоволеність життям в цілому, його окремими сторонами пов'язана з оцінкою якості життя, в яку входять життєві цілі, перспективи, поставлені особистістю на певних життєвих етапах. Особистість ставить певні життєві цілі на фоні як позитивних, так і негативних емоцій. Задоволення вона набуває від результату їх досягнення.

За результатами теоретичного аналізу ми виокремили декілька підходів до вивчення ролі життєвих перспектив в психологічному благополуччі особистості. Дослідження феномена психологічного благополуччя може відбуватись через особливості структурування майбутнього особистості. Психологічне благополуччя репрезентує особливості організації життєвих перспектив. Перспективи формуються в певних життєвих обставинах і характеризуються певними емоційними переживаннями: негативними й позитивними, баланс яких формує суб'єктивне переживання психологічного благополуччя. Ціль розглядається в інтенціональному (що бажано досягнути) і операціональному (як можна досягнути) значенні [1]. Життєва перспектива, будучи елементом суб'єктивної картини життєвого шляху особистості, є складною ієрархічною системою, що регулює початок життєдіяльності, й структурними одиницями якої вважають ціннісні орієнтації, життєві цілі, програми, плани, а також емоційну, когнітивну й поведінкову складові частини. Невизначеним залишається питання розмежування і виокремлення факторів, визначаючих стан суб'єктивного психологічного благополуччя і особливості їх впливу.

Предметом нашої уваги ми виокремили життєві перспективи особистості як чинники психологічного благополуччя. Зазначимо важливість вікового аспекту формування життєвих перспектив та життєвих стратегій. Життєві плани на майбутнє починають формуватись ще юнацькому віці. Але стабілізація планів, життєвих цілей, осмисленості життя відбувається в період від 20 до 30 років. Тому **метою** нашого дослідження стало розкриття ролі, місця та впливу життєвих перспектив особистості на психологічне благополуччя саме в цей віковий період. **Завданням** нашого дослідження було розкриття детермінуючих особливостей життєвих перспектив та стратегій їх досягнення в переживанні психологічного благополуччя особистості.

– визначення залежності життєвих перспектив цілей від ставлення особистості до власного минулого, теперішнього, майбутнього;

– визначення співвідношення впливу життєвих перспектив особистості на рівень переживання психологічного благополуччя.

Гіпотеза. Високий рівень психологічного благополуччя особистості характеризується визначеністю життєвих цілей, перспектив. Емоційні переживання різних періодів життя (як негативні так і позитивні), створюють певний баланс, який формує суб'єктивне переживання психологічного благополуччя. Ставлення до власного життя (минулого, теперішнього і майбутнього) формує баланс позитивного і негативного ставлення до власного життя особистості, реалістичність визначених особистістю життєвих перспектив.

Феномен психологічного благополуччя розглядається як такий емоційний стан людини, коли людина відчуває неймовірний приплив сил, справжню ейфорію від усього, що відбувається навколо нього [2; 3]. Людина, відчуваючи психологічне благополуччя, здатна на великі досягнення, максимально продуктивна, проявляє позитив, до якого тягнуться нові люди, знайомі, виникають нові можливості в реалізації життєвих перспектив. Стани впливають на формування нових цілей, досягнень, корегують старі стратегії [4; 5]. Життєва перспектива в структурі психологічного благополуччя відіграє роль прискорювача реалізації бажаних почуттів, станів психологічного комфорту. На шляху досягнення поставлених цілей особистість відчуває як позитивні так і негативні емоції. Залежно від цього вона корегує організацію свого часу, стосунки з соціальним оточенням, ставлення до власних дій.

Зазначимо, що життєва перспектива тісно пов'язана з психологічним минулим і теперішнім особистості, оскільки формується на тлі минулих досягнень, з одного боку, і задає основні орієнтири діяльності людини – з іншого. В дослідженнях І.А. Гуляс життєва перспектива розглядається, як цілісна картина майбутнього, що формується у складному взаємозв'язку очікуваних і планованих подій [6]. Указаний феномен розглянуто в єдності ціннісно-сміслових й організаційно-діяльнісних аспектів, де істотними є активність особистості, усвідомлене та реалістичне ставлення до побудови планів на майбутнє. Зазначені аспекти містять позитивну оцінку свого життя. Пов'язуючи поняття життєвої перспективи з концепцією життєвого шляху особистості, К.О. Абульханова-Славська [7] визначає її як потенціал, можливості особистості, що об'єктивно складаються в теперішньому часі і які повинні проявлятися в майбутньому. Переважна більшість дослідників [9; 10] наполягають

на важливості вивчення життєвих перспектив у єдності аспектів ціннісно-смиислового та самоорганізації часу життя і діяльності особистості. В.І. Мудрак і Т.А. Павлова [11] вважають, що, вивчаючи проблему цілепокладання, переважна більшість авторів розглядають її як інтегральне особистісне утворення, яке містить взаємопов'язані компоненти відтворення потреб і шляхів їх задоволення. Шляхами досягнення поставлених цілей слугували життєві програми та плани особистості, що своєю чергою передбачають визначення етапів досягнення мети і є необхідними умовами переходу від неусвідомлюваного прагнення до усвідомленого цілепокладання [12].

Узагальнюючи погляди вчених на важливість мети як провідної складової частини життєвої перспективи особистості, мету можна розглядати в єдності двох моментів: з одного боку, вона є відтворенням бажаного майбутнього, тобто усвідомлення предмета потреби, а з іншого – це усвідомлення об'єктивної можливості діяльності й передбачуваних результатів. Оскільки життєві перспективи формують майбутнє особистості, її діяльність, досягнення психологічного комфорту, то це стає чинником розвитку психологічного благополуччя особистості. Людина задоволена, коли майже не має розриву між реальним та ідеальним або тим, що вона вважає заслуженим. Незадоволеність своєю чергою є результатом істотного розриву між реальністю та ідеалом, а також може виникати із співставлення себе з іншими людьми.

За ті чи інші форми прояву власних переживань, людина несе відповідальність в соціальному оточенні, за резонанс цієї поведінки. Саме соціальні «фільтри» формують ці форми. Завдяки цьому процесу «фільтрації» особистість змушена змінювати цілі, плани, перспективи свого життя. Про співвідношення таких змістовних характеристик життєвої перспективи – як ціль і план, говориться в роботах Е.І. Головахи [13]. Згідно з подієвим підходом, якого дотримується автор, життєві цілі і плани розрізняються як кінцеві і проміжні події певного етапу життя. Цілі – більш масштабні та дещо менше хронологічні події, ніж плани. Вважається, що послідовна реалізація конкретних подій планів, на думку самої людини, в кінцевому результаті приводить її до здійснення відповідних життєвих цілей. За допомогою життєвих цілей і планів, майбутнє може розглядатись як відносно упорядкована в часі сукупність подій, які ведуть до досягнення ідеальних результатів, які на такому етапі життєвого шляху є важливими. Разом із тим, незважаючи на чисельні дослідження

взаємозв'язку вказаних параметрів з особистісними характеристиками, недостатньо вивченою залишається проблема дослідження структурних елементів життєвої перспективи й вимірювання її параметрів у періоди різких, якісних змін особистості та її життєвого шляху як вторинного особистісного утворення психологічного благополуччя.

Процедури й інструменти. У дослідженні брали участь студенти. Загальну вибірку сукупність склали 305 студентів. Середній вік склав 30 років (діапазон 17–45 років). Дослідження проводилося впродовж 2019–2021 рр. Здійснено комплекс діагностичних процедур, з метою орієнтування щодо суб'єкта вивчення, рівня психологічного благополуччя особистості. Експеримент передбачав цілеспрямоване й планомірне вивчення життєвих перспектив особистості в три основних етапи: збір інформації, обробку та систематизацію отриманих даних, конструювання висновків. Вимірювання суб'єктивного психологічного благополуччя особистості містить емоційний і оціночний компоненти. Нажаль складно поєднати в одній методиці вимірювання обох компонентів, тому були підібрані декілька методик. Методика дослідження психологічного благополуччя («Шкала психологічного благополуччя» К. Ріфф в адаптації Т.Д. Шевеленкової і Т.П. Фесенко, 2002 р.) в якій за основу благополуччя «Шкала вимірювання життєвих перспектив була виокремлена шкала «цілі в житті». Оскільки психологічне благополуччя формується в цілісності зв'язку минулого, теперішнього та майбутнього життя людини, ми застосували методику визначення ставлення особистості до часової перспективи життя (Зімбардо). Відбиття задоволення в минулому виражається у зображувальній манері, є реставрацією минулого життя, а репрезентація майбутнього спирається виключно на життєву антиципацію, і реалізується як зображення життя. Механізми відбиття психологічного благополуччя працюють у всіх часових модальностях. Життєві цілі як компонент психологічного благополуччя характеризують відчуття сенсу життя і діяльності, усвідомлення цінності власного буття і дій, сприйняття минулого, сьогодення і майбутнього, як єдиного і взаємозумовленого. На основі зв'язку життєвих цілей особистості і емоційно-оціночного сприйняття часу («швидкоплинне життя», «тягнеться час», «летять роки», «далеке майбутнє») формується почуття психологічного благополуччя або неблагополуччя.

Порівнюючи вибірки студентів з високими та низькими показниками психологічного благополуччя, була визначена роль показників

ставлення особистості до часової перспективи життя. За допомогою методики Зімбардо були визначені значущі показники впливу життєвих цілей на фактор сприйняття особливостей життя залежно від його часу:

1) негативного минулого. Цей фактор визначає рівень несприйняття власного минулого, яке викликає почуття огиди, болі і розчарувань;

2) фактор сприйняття позитивного минулого, що показує рівень сприйняття власного минулого, за умов якого формується наступний життєвий досвід, що сприяє розвитку особистості та її психологічного благополуччя;

3) фактор сприйняття гедоністичного теперішнього життя, але теперішнє бачиться відірваним від минулого і майбутнього, єдина ціль – насолода;

4) фактор сприйняття фаталістичного теперішнього життя, яке бачиться незалежним від волі людини, с самого його початку вже є підпорядковане фатуму, а особистість – долі;

5) рівень орієнтації на майбутнє, який виявляє наявність у особистості цілей і планів на майбутнє. Ці фактори визначаються за допомогою шкал: негативне минуле, гедоністичне теперішнє, майбутнє, позитивне минуле, фаталістичне теперішнє.

Обговорення та результати. Був визначений рівень психологічного благополуччя в групі студентів (156 чоловік) і розподілено на дві

групи: з високим і низьким рівнем. На меті було подальше визначення порівняння середніх показників часової перспективи на цих двох вибірках. Важливим на першому етапі було визначити статистичну значущість отриманих даних в групах, які порівнюються.

Значення таблиці підтверджують статистичну значущість рівності середніх значень за t-критерієм Стьюдента отриманих даних в групах, що порівнюються. Група з високим рівнем психологічного благополуччя N=67 студентів, з низьким рівнем N=99 студентів.

Група з високим рівнем психологічного благополуччя N=67 студентів, з низьким рівнем N = 99 студентів.

Значущою різницею в цих двох групах виявились показники шкали «майбутнє» (різниця середніх значень = 2,88, при F = 1,92). Високі бали за такою шкалою зобразили, що людина має мету в житті і почуття спрямованості, має наміри щодо майбутнього. Саме в групі з високим рівнем психологічного благополуччя були отримані вищі показники ставлення до майбутнього. Низькі показники «негативне минуле» виявились в групі з високим рівнем психологічного благополуччя, порівняно з групою з низьким рівнем благополуччя (різниця середніх значень = -5,63, при F = 6,31). Людина з високим рівнем психологічного благополуччя вважає, що минуле життя мало сенс і дотримується принципів, які були сформовані

Таблиця 1

Визначення статистично значущої різниці середніх значень у вибірках з високими і низькими показниками психологічного благополуччя особистості (N=156).

Критерій для незалежних вибірок									
	Критерій рівності дисперсій Лівіня		t-критерій рівності середніх						
	F	Знч.	T	ст.св.	Значущість (2-стороння)	Різниця середніх	Стд. похибка різниці	95% довірчий інтервал різниці середніх	
								Нижня межа	Верхня межа
Негативне Минуле	6,31	0,01	-7,14	164,00	0,00	-5,63	0,79	-7,18	-4,07
			-7,47	160,01	0,00	-5,63	0,75	-7,11	-4,14
Гедоністичне Теперішнє	0,58	0,45	0,28	164,00	0,78	0,30	1,11	-1,88	2,49
			0,28	148,06	0,78	0,30	1,09	-1,85	2,46
Майбутнє	1,92	0,17	2,71	164,00	0,01	2,88	1,06	0,78	4,98
			2,92	164,00	0,00	2,88	0,99	0,93	4,83
Позитивне Минуле	2,56	0,11	2,04	164,00	0,04	1,44	0,71	0,05	2,83
			2,13	159,66	0,03	1,44	0,68	0,11	2,77
Фаталістичне Теперішнє	0,21	0,65	-4,45	164,00	0,00	-3,30	0,74	-4,76	-1,83
			-4,43	139,26	0,00	-3,30	0,74	-4,77	-1,82

Порівняння середніх значень показників часової перспективи на вибірках з високими та низькими показниками психологічного благополуччя (N= 156)

Групові статистики					
		N	Середнє	Станд. відхилення	Станд. похибка середнього
Негативне Минуле	1,0	67	23,00	4,271	,522
	,0	99	28,63	5,405	,543
Гедоністичне Теперішнє	1,0	67	47,22	6,710	,820
	,0	99	46,92	7,181	,722
Майбутнє	1,0	67	43,94	5,114	,625
	,0	99	39,06	7,602	,764
Позитивне Минуле	1,0	67	31,55	3,843	,469
	,0	99	30,11	4,830	,485
Фаталістичне Теперішнє	1,0	67	20,15	4,752	,581
	,0	99	23,44	4,627	,465

протягом життя. Низькі бали за цим показником визначають, що людина позбавлена сенсу в теперішньому часі. Вона має замало життєвих замислів, у неї відсутнє почуття спрямованості на позитивну перспективу. Вона не бачить сенсу у своєму минулому житті, а отже, не має перспектив або переконань, що визначають сенс майбутнього. Показник ставлення «позитивне минуле» вищим виявився в групі з високим рівнем психологічного благополуччя (різниця середніх значень = 1,44, при $F = 2,56$). Саме позитивне ставлення до минулого життєвого досвіду надихає особистість до нових життєвих перспектив, які принесуть нові позитивні враження, почуття. Спрямованість на позитивне сприйняття навіть складних, проблемних життєвих ситуацій, як отриманого досвіду дає можливість скорегувати життєві цілі і стратегії їх досягнення.

Невеликі розбіжності в показниках за шкалою «гедоністичне теперішнє» в обох групах виявляють певну залежність від розрекламованого суспільством отримання будь-якою ціною задоволення (різниця середніх значень = 0,30, при $F = 0,58$). Молодому поколінню притаманний максималізм, тоді, коли підвищені наміри знайти щось ідеальне, це гонитва за найкращою їжею, роботою, стосунками, задоволенням. В них перевищені претензії до життя, безкомпромісність в рішеннях, бачення та віра тільки в щось конкретне і певне, бачення життя в чорному і білому кольорах, не звертаючи уваги на відтінки. Але це може бути найсильнішим стимулом до виконання певної цілі життя в групі з високим рівнем психологічного благополуччя. Молодь, відчуваючи задоволення від досягнення певних цілей, ста-

вить інші цілі і вирішує шляхи їх досягнення. За показником «Фаталістичне теперішнє» було отримано – різницю середніх значень = -3,30, при $F = 0,21$, що характеризує ставлення до теперішнього життя в групі з низьким рівнем психологічного благополуччя як фатуму, певної залежності від «Така доля, нічого не зміниш», «Від мене нічого не залежить», «Так на роду написано». У групах із високим рівнем психологічного благополуччя відзначається оптимістичніше ставлення до можливості змін долі та життєвих обставин, без ідеалізації та фантасмагорії. В групі з низьким рівнем психологічного благополуччя цей показник стає лише бажанням отримати задоволення, без вирішення стратегій його досягнення. Можна мріяти, бажати і нічого не робити задля досягнення мети, виправдовуючись неможливістю певних дій. В цій групі студенти висловлювались з приводу подолання труднощів з іронією, гумором, іноді з сарказмом («чого мріяти, коли грошей замало», «дурно згаяти час, якщо мрія недосяжна», «багаті теж плачуть, коли закінчуються фінанси»).

У таблиці представлені статистично значуща різниця показників часової перспективи, що підтверджують гіпотезу про важливість балансу між поставленими життєвими перспективами та їх реалізацією як потенціалу власних можливостей особистості, що стає умовою психологічного благополуччя особистості. Від можливості реалізувати поставлені цілі, життєві перспективи залежить отримання задоволення життям. Особистість в реалізації своїх цілей, життєвих планів має витримувати баланс між задоволенням власних потреб і норм та вимог соціального оточення. Людина як відкрита система стосунків з соціаль-

ним оточенням отримує задоволення від цієї взаємодії. Намагання зберегти цінності соціально-психологічного простору й знайти своє місце самореалізації в ньому створює умови цього балансу. Саме від цього балансу й залежить те, чи почуває особистість себе психологічно благополучною чи ні. Від реалізації власних перспектив і від стратегій їх реалізації залежить переживання благополуччя.

Висновки. Дослідження життєвих перспектив можливе через особливості структурування особистістю свого майбутнього, через її суб'єктивну активність. Механізми відбиття психологічного благополуччя працюють у всіх часових модальностях. Пропорція уявлення особистості про

благополуччя та реального життя залежить від особистісних характеристик, життєвої ситуації, життєвих стратегій, цілей, ціннісно-сміслових детермінант, які ініціювали їх реалізацію. Актуалізація власних потреб, переживань, усвідомлення і прояв своїх емоцій, розуміння емоцій інших людей – основа формування перспектив. Позитивні стосунки з іншими створюють платформу для порівняння власних стратегій з поведінкою інших. В цих порівняннях особистість отримує задоволення або негативне почуття від стратегій, ставлень, переживань стосовно запланованого. Студенти пояснюють це як «дух протиріччя», «щоб бути несхожими на інших», «на зло іншим», навіть якщо це не на користь їм.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Осин Е.Н., Леонтьев Д.А. Апробация русскоязычных версий двух шкал экспресс-оценки субъективного благополучия. *Материалы III Всероссийского социологического конгресса*. Москва : Институт социологии РАН, Российское общество социологов, 2008.
2. Шамянов Р.М. Психология субъективного благополучия людей. *Мир психологии*. № 2. Москва, 2012. С. 143–148.
3. Луц У.І., Пурій Р.О. Планування щасливого життя. Київ : Літопис, 2018. 203 с.
4. Сердюк Л.З. Фактори психологічного благополуччя студентів. *Актуальні проблеми психології* : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2018. Том VI. Вип. 14. С. 51–59.
5. Володарська Н.Д. Почуття благополуччя у контексті психології цінностей особистості. *Актуальні проблеми психології* : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2019. Том VI. Вип. 15. С. 145–155. URL: <http://appsychology.org.ua/data/jrm/v6/i15/17.pdf>.
6. Гуляс І.А. Життєва перспектива особистості як предмет теоретико-методологічного аналізу. *Актуальні проблеми психології* : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2011. Випуск 12. С. 315–324.
7. Абульханова-Славская К.А. Жизненные перспективы личности. Психология личности и образ жизни / Под ред. Е.В. Шороховой. Москва : Наука, 1987. 301с.
8. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Москва : Мысль, 1976. 320 с.
9. Мартынюк И.О. Проблемы жизненного самоопределения молодежи. Опыт прикладного исследования. Киев : Наукова думка, 1993. 116 с.
10. Серенкова В.Ф. Типологические особенности планирования личностного времени : автореф. дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Москва, 1991. 20 с.
11. Мудрак В.И. Павлова Т.А. Процессы целеполагания в организации времени. *Психология личности и время* : Тез. Всес. конф. Черновцы, 1991. Т. 2. С. 37–39.
12. Ральникова И.А. Жизненные перспективы личности: психологический контекст : Монография. Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2002. 152 с.
13. Головаха Е.И., Кроник А.А. Психологическое время личности. Москва : Смысл, 2008. 267 с.
14. Крюкова Т.Л., Куфтяк Е.В. Опросник способов совладания (адаптация методики WCQ). *Журнал практического психолога*. Москва, 2007. № 3. С. 93–112.

УДК 378

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.3.6>

Golub Tetiana Petrivna,

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Technical English № 2,

National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”

ORCID ID: 0000-0002-7757-880X

Zhygzytova Liudmyla Mykolaivna,

Lecturer at the Department of Technical English № 2,

National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”

ORCID ID: 0000-0003-1814-4881

Kovalenko Olga Oleksandrivna,

Lecturer at the Department of Technical English № 2,

National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”

ORCID ID: 0000-0003-4781-8611

Nazarenko Olga Ivanivna,

Lecturer at the Department of Technical English № 2,

National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”

ORCID ID: 0000-0002-2560-3815

PSYCHOLOGY OF EDUCATION AS A NEW APPROACH IN PEDAGOGICAL SCIENCES

ПСИХОЛОГІЯ ОСВІТИ ЯК НОВИЙ ПІДХІД У ПЕДАГОГІЧНИХ НАУКАХ

The article is devoted to modern tendencies of psychological and pedagogical sciences development in the conditions of cardinal changes which have taken place in cultural, humanitarian, social, scientific, technical, economic and political spheres. The need for lifelong learning has identified the prospects for new research that draws attention to the variety of changes that occur in a person's life during his or her stay in the educational environment. It also outlines the tasks that have expanded from the psychology of education and training to the level of general humanitarian, humanistic and socio-cultural. It is noted that psychology in its entirety has become an integral part of the process of learning, education and human development.

The question of coexistence of pedagogical psychology and psychology of education is raised, also the existence of a fundamental basis of psychological and pedagogical researches, the base of scientific psychology and philosophy which defines formation and development of the person in the educational sphere is noted. The main characteristics of education are described: education as a separate independent sphere of life; education as a universal way of transmitting cultural and historical experience; education, as a general cultural and historical form of formation and development of a man, during the historical period and in the cultural environment. It is noted that the psychology of education is a part of psychological and pedagogical anthropology, which explores the problems of consistent development of educational subjects, individual vectors of self-education, changes in their positions, as well as the content of their components at the main stages of socialization and maturation. The issue of inner and moral education in the context of pedagogical psychology is raised, as well as attention is paid to new educational strategies in education aimed at developing meta-skills and meta-competencies that allow better learning and more effective organization of individual learning environment. It is offered to solve modern problems of psychological and pedagogical direction by creating interdisciplinary groups, which should include practitioners; and by paying special attention to the individual in education, in all aspects related to the issue.

Key words: pedagogical psychology, science, education, competence, skills, learning

Стаття присвячена сучасним тенденціям розвитку психолого-педагогічних наук в умовах кардинальних змін, які відбулися в культурній, гуманітарній, соціальній, науково-технічній, економічній і політичній сферах. Необхідність навчатися протягом усього життя визначила перспективи нових досліджень, які звертають увагу на різноманітні зміни, що відбуваються в житті людини під час її перебування в освітньому середовищі. Також окреслено завдання, які розширилися з психології виховання та навчання до рівня загальногуманітарних, гуманістичних і соціально-культурних. Зазначено, що саме психологія в її цілісному змісті стала невід'ємною складовою частиною процесу навчан-

ня, виховання та розвитку людини. Ставиться питання співіснування педагогічної психології та психології освіти, а також відзначається наявність фундаментальної основи психолого-педагогічних досліджень, тієї бази наукової психології та філософії, яка визначає становлення та розвиток людини в освітній сфері. Описуються основні характеристики освіти: освіта як окрема самостійна сфера життєдіяльності; освіта як універсальний спосіб передачі культурно-історичного досвіду; освіта як загальна культурно-історична форма становлення та розвитку людини протягом історичного періоду й у культурному просторі. Розглядається, що психологія освіти є частиною психолого-педагогічної антропології, яка досліджує проблеми послідовного розвитку суб'єктів освіти, індивідуальних векторів самоосвіти, зміну їх положень, а також зміст їхніх складових частин на основних етапах соціалізації та дорослішання. Розробляється питання духовно-моральної освіти в контексті педагогічної психології, а також звертається увага на нові навчальні стратегії в освіті, спрямовані на розвиток метанавичок і метакомпетенцій, які дозволяють краще засвоювати навчальний зміст та ефективніше організовувати індивідуальний навчальний простір. Пропонується розв'язання сучасних проблем психолого-педагогічного спрямування шляхом створення міждисциплінарних груп, до складу яких мають входити фахівці-практики; а також шляхом звернення особливої уваги на особистість в освіті в усіх аспектах, пов'язаних із цим питанням.

Ключові слова: педагогічна психологія, наука, освіта, компетенції, навички, навчання.

Problem statement. The last decades of the XX and the beginning of the XXI centuries were marked by the enormous changes and the development of all fields of our life: economic, political, industrial, social, cultural, humanitarian and educational. Nowadays, the circle of psychological-pedagogical research has been enlarged and gone beyond the secondary school, and is not limited to the problems of training and education, which were traditionally considered within the purview of educational psychology. “Pedagogical psychology or educational psychology is a branch of psychology that studies methods of teaching and upbringing that increase the effectiveness of educational tasks implementation, the effectiveness of pedagogical measures that improve the psychological aspects of teaching, etc. As to the subject and method of functionality, it is closely related to social psychology on the one hand and cognitive psychology on the other” [1, p. 4].

Analysis of recent research and publications. The scientific works of V.M. Bekhterev, P.B. Blonsky, L.S. Vygotsky, D.M. Bolduin, E. Kirkpatric, E. Meinman and some other researchers were devoted to these questions. Hesson, Zachary B., studied the role of cognitive load and personal similarities and differences while interpreting the particular human-resource data visualizations. L.F. Chuprov studied out the stages of developing pedagogical psychology as a science. The works of B.G. Ananyev, N.V. Kuzmina, V.A. Yakunin have determined further development of pedagogical psychology. They were devoted to the issues of adult education, anthropological question of development, education and training of a person, psychological characteristics of teaching mastering and cognitive processes.

The aim of this article. In this article we analyze the prospects for new research that draws attention to the variety of changes that occur in a person's life during his or her stay in the educational environment. We also outline the tasks that have expanded from the psychology of education and training to the level of general humanitarian, humanistic and socio-cultural spheres. We wanted to note that psychology in its entirety has become an integral part of the process of learning, upbringing, education and human development.

The concept of learning through the whole life (“long-life studying”) has determined the aims of new researches, that focus the attention on the variety (personal, interpersonal, cognitive, rehabilitative) of changes, that are going on in the person's life. The psychology itself in its entire context, not in its discrete presentation (only pedagogical psychology) has become an integral part of processes of upbringing and developing of children, which was reflected in formation of special branch – pedology, the study about development of a child. In the XX century the pedology united the specialists from different spheres, involved in the process of development, upbringing and education of children.

The main aspects of pedology have become the following: pedological consultation, testing (psychodiagnostics), the cooperation with parents, the method of natural experiment. At the same time, the laboratory of experimental pedagogical psychology has been created. Pedagogical psychology studies the questions of adults' education, anthropological questions of development, upbringing and education of a person, psychological peculiarities of pedagogical mastering, cognitive processes and also it touches the question of soul in education, and what place “living knowledge”, “live movement” occupies in education as opposed to the expansion of technocratic thinking. Due to the processes of globalization and knowledge integration, a lot of modern scientists more and more often are speaking about “psychology of education”, as an aspect of psychology that describes all varieties of psychological changes, being undertaken by a human, included into the educational system (on the level of his personality, interpersonal relations, professionalization, intellectual development and others).

However, in the connection with transformational processes that took place in the sphere of education, the question of coexistence of educational psychology and the psychology of education remains. On the other side, pedagogical psychology is a part of psychology, but does it occupy a special place in the source of psychology of education or does it dissolve in a broader research space? The answer seems to be apparent – the changes, that have already taken place, have led to the creation of new approaches and concepts of education organization environment, to the assessment of its potential and possibilities of its usage from the point of view of psychology. At the same time the uniqueness of pedagogical psychology has been determined by focusing just on the psychology of studying and upbringing, also, on the psychology of a teacher. Thus, this continuity has been created today, but it is not totally obvious. Any transformation needs time for understanding the ongoing changes, and, perhaps, today scientists are not ready to accept the psychology of education to be the continuation of pedagogical psychology. But the most important is the second question: that is the fundamental base of psycho-pedagogical researches, that starting point of scientific psychology and philosophy, which determines the creation and development of a person in an educational environment [2, p. 14]. At present the most generalized characteristics of scientific works in this sphere have become the attempts to present and consider the educational environment as some space for human self-determination, in which a learner in an educational situation is in a reflective attitude, the center of which is the formation of his individual reality. There are three types of educational characteristics in modern society:

1) Education as a separate sphere of a vital activity, independent area of life;

2) Education as a universal way of broadcasting cultural and historical experience, literally a gift from one generation to another;

3) Education as a universal culture and historical form of the formation and development of the essential forces of a person, his acquisition of the image of a human in time of history and in the space of culture.

Each of them in their own way focuses on the evolution of a person immersed in the educational environment, that is on the anthropocentricity of education. Nowadays the psychological and pedagogical anthropology is defined as comprehensive knowledge of the laws governing the formation of the actually human in a person within the limits of his ontogenesis in educational processes, as well as subjective abilities of a person.

The real kernel of psychological and pedagogical anthropology is the knowledge of psychology of a person as a studying about subjective reality, psychology of a human development and a study about development of a subjective reality on the stage of ontogenesis and psychology of education as a study about formation of a person's subjective reality in educational processes.

Having used the anthropological approach to the question of a child's development and upbringing, V. Slobodchikov has formulated the conceptual basics of opportunities for creation synthesized system of diverse typological knowledge where educational knowledge is not only a characteristic of mono-subject, but it also obligatory includes the practice of humanizing a person [3, p. 112]. Within the frame of given concept, modern education must not only be limited by transferring knowledge, creating competencies, different kinds of skills, developing cognitive abilities (mental capabilities to think, plan, memorize, solve problems, process information, etc., may affect how users interpret different kinds of data, visualizations for example; cognitive load theory posits that individuals who experience greater cognitive load are more likely to experience distractor interference; this stems from the idea, that individuals have limited working memory, and when working memory demands are high, the capacity to process information becomes strained) [4, p. 6], but it also has to be aimed for creation a person in the integrity of his individual self-expression, assist in his self-development, help in the awareness of the boundaries of his own subjectivity, and help to form the ability to transform his own life activity into an object of transformation. This particular perception of role of education refers directly the education to the sphere of production (a production of a person), in contrast to the entrenched view of education as a service sector. The main goal of education is not to serve the people, though, from the economical point of view, it is more functional to define financing, but to create a person on the basis of accumulated cultural and historical values, traditions and experiences. The system-forming methods of constructing such kind of education are based on age-normative models of the development of a person's subjectivity at different educational levels, for different institutions and educational trajectories, having as its main fundamental basis the integral periodization of development. Knowledge in such a context plays an additional role for a person, that helps to achieve the targets in his life and activities. In other words, there is a shift in emphasis on obtaining knowledge as an indicative vector and the basis of activity, and not as knowledge

for the sake of obtaining an abstract conceptual product. The activity becomes an indispensable condition for a person to realize himself in the surrounding world. As a result, the psychology of education tries to embrace all spheres of human's activities, immersed in the educational process; moreover, both external expressiveness, that is, the practice itself, and internal, that is the psychology of education of a person properly.

The emerging of anthropocentric model of modern education initiates research that can reveal the mechanisms of the formation of subjectivity in a changing educational environment. Unfortunately, the ongoing changes are ahead of the research activity of specialists, creating a significant gap between the needs of educational practice in the psychological understanding of the changes, taking place and the topics of research. In search of effective implementation of its functions, education poses a number of questions for psychology, such as: interactive education, education in fundamentally different information environment, flexibility and mobility of education, education on different age stages, innovational potential of educational environment, intergenerational gap in education, self-knowledge in the educational environment and many other urgent and important questions. The question of the implementation of inner and moral education also remains difficult. Psychodiagnostics in this direction is also not yet sufficiently reliable and complicated. The issue of inclusive, integrated education of children in the system of additional education with the relevance and need for the integration of management resources and the involvement of partners-educational organizations, that is, from the point of view of the external side, within the framework of the system, have not been resolved. A special place is occupied by the problem of the younger generation's work with information: how they get it, what they read. In this attitude, the relevance of such a direction as the "psychology of reading" goes beyond the usual technical and semantic context. A well-known expression "As we read, so we study" – today raises on a new level the questions, connected with the work with information carriers, electronic resources, data basis, data systematization, electronic visual means of educational information. In this regard, the researches of cognitive processes, emotional and valuable spheres of a person, taking into account the changing educational environment are really necessary. A special attention is paid to educational strategies – meta skills and meta competencies, that would allow students to master educational content and organize personal educational environment.

Innovative educational environment appeals to transformation in teacher's preparation, upgrading their preparational content. In general, in order to solve the psychology theory problems in the sphere of education, it would be necessary to:

1. Define the categories.
2. Highlight aspects in the development of education, taking into account human nature (genetics, psychophysics).
3. Promote professional and personal development within the framework of a continuous education concept.

So, it is considered to be that modern tendencies of pedagogical psychology and psychology of education are being held in three dimensions: as a branch of knowledge in the sphere of the most important issue, that is the issue of preparation of specialists for education and as a scientific study about processes in particular "human in a person" during the period of development, upbringing and teaching as in the frames of educational process, so as actually independent process of the psychological and pedagogical direction; the study of the conditions of the educational environment in connection with the development of personality as an essential substance of a person. The basis of the search issue is pedagogical tools and mechanisms for the development of the experience of subjectivity in students involved in educational activities at all levels – from a kindergarten to the higher educational establishments. Nowadays psychology researchers of educational environment and scientists identify three options for building a learning system, founded on a competency-based approach: the usual way – is to gain experience through trial and error; algorithmic way – is to gain experience via mastering the indicative basis and the subsequent execution of tasks according to the main parameters and procedures; and the last one, meta subjective approach – is to gain experience through independent search for algorithms, procedures and their conscious creative application to solve every day educational and other tasks. A distinctive feature of the meta subject approach is the transition from the disunity of strategies and the content of individual academic disciplines to the study of an objective phenomenon from the point of view of various sciences. But the necessary condition is the following: the integration of the content of education, theoretical thinking and universal methods of cognition and students' activity.

Conclusion. Thus, the psychology of education is an essential part of psychological and pedagogical anthropology (anthropology of education which develops the problems of consistent development

and changes of education subject positions), as well as their constituent communities at the main stages of socialization and maturation, individual trajectories of self-education and self-development of a person. In fact, the psychology of education determines the fundamental psychological foundations of lifelong education. The solution of modern problems of psychological

and pedagogical orientation is possible with the help of interdisciplinary research groups, which would include sociologists, philosophers, educators, psychologists. The theory of the scientific school and the modern vision of the problems of human-being and a society are a stimulating factor in the development of psychological and pedagogical knowledge.

REFERENCES:

1. Зимняя И.А. Педагогическая психология : Учебник для вузов. 2-е изд. Москва : Логос, 2000. 384 с.
2. Чупров Л.Ф. Тернистый путь практической психологии образования. *Психологическая газета (ИМАТОН)*. 2000. № 6. С. 13–15. URL: <https://scholar.google.com/scholar?cluster=9936685395704953759&hl=en&oi=scholar>.
3. Костромина С.Н., Медина Бракамонте Н.А., Защирина О.В. Современные тенденции педагогической психологии и психологии образования. *Вестник СПбГУ. Серия 16: Психология. Педагогика*. 2016. № 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-tendentsii-pedagogicheskoy-psihologii-i-psihologii-obrazovaniya> (дата обращения: 17.08.2021).
4. Hesson Zachary B. The Role of Cognitive Load and Individual Differences When Interpreting Human-Resource Data Visualizations. *University Honors Theses*. 2021. Paper 1098. DOI: <https://doi.org/10.15760/honors.1125>.

УДК 351.88

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.3.7>

Корнієнко Олексій Васильович,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психодіагностики та клінічної психології
факультету психології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0000-0001-7014-5940

ДОСВІД ВИКЛАДАННЯ «МЕДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ» СТУДЕНТАМ-ІНОЗЕМЦЯМ ІНСТИТУТУ БІОЛОГІЇ ТА МЕДИЦИНИ КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА НА МАТЕРІАЛІ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ 2018–2019 РОКІВ

EXPERIENCE OF TEACHING “MEDICAL PSYCHOLOGY” TO FOREIGN STUDENTS OF THE INSTITUTE OF BIOLOGY AND MEDICINE OF KYIV NATIONAL TARAS SCHEVCHENKO UNIVERSITY

Представлена стаття розкриває зміст особливостей викладання «Медичної психології» студентам-іноземцям, представникам різних східних культур, віросповідань, стилів життя: Ірану, Іраку, Індії, Південної Кореї, Японії, Африки, Єгипту. Особливостями досвіду змішаного викладання дисципліни для майбутніх лікарів – студентів третього курсу Інституту Біології та Медицини було те, що навчальний процес розпочався традиційно до впровадження локдауну на Україні саме перед початком поширення Covid-19. Після офіційного розпорядження адміністрації Київського національного університету імені Тараса Шевченка навчальний процес проходив дистанційно до кінця навчального 2018–2019 року із застосуванням комплексних мультимедійних засобів: інтернету, електронної пошти кожного учасника навчального процесу, активного користування мобільним зв'язком (месенджер, вайбер, телеграм, фейсбук, інстаграм), скайп-відеоконференції. Авторським напрацюванням слід вважати створену навчальну групу на фейсбук «Medical Psychology» (Медицина психологія) Інститут Біології та Медицини КНУ імені Тараса Шевченка (2020)» (<https://www.facebook.com/groups/522233258413026/about>) із включенням усіх навчально-методичних матеріалів, результатів навчання студентів: текстів презентацій, скайп-відеолекцій, захистів презентацій студентів, результатів вивчення дисципліни «Медицина психологія». Для більш динамічного й зрозумілого сприйняття змісту статті включено сім малюнків із виділенням академічного розвитку актуальності питання застосування Facebook у навчально-виховній, науковій діяльності й сучасних способах поширення інформації в одній із популярних мереж світу за тривалий період упродовж 2007–2021 років. Ключовим питанням роботи є поширення досвіду викладання / навчання “Medical Psychology” змішаної форми навчання та пошук однодумців. Таким, чинном, було проведене змішане навчання для 15 студентських груп, всього 129 студентів. Усі бажаючі можуть проглянути рекомендовану сторінку на фейсбук, висловити своє враження, відзначити в коментарях найкращі презентації студентів, відеовиступи, рекомендовані періоджерела.

Ключові слова: змішане навчання, медична психологія, студенти-медики східних культур, мультимедійні засоби навчання, інтерактивний діалог викладач – студент, скайп-відеоконференція.

The presented article reveals the content of the peculiarities of teaching “Medical Psychology” to foreign students, representatives of different oriental cultures, religions, lifestyles: Iran, Iraq, India, South Korea, Japan, Africa, Egypt. The peculiarities of the experience of mixed teaching of this discipline for future doctors of third-year students of the Institute of Biology and Medicine was that the educational process began traditionally before the introduction of lockdown in Ukraine just before the spread of Covid-19. After the official order of the administration of Taras Shevchenko National University, the educational process took place remotely until the end of the 2018–2019 academic year with the use of complex multimedia tools: Internet, e-mail of each participant in the educational process, active use of mobile communication (messenger, viber, telegram, Facebook, Instagram), Skype video conference. The author’s work should be considered the created study group on Facebook “Medical Psychology” Institute of Biology at Medicine Taras Shevchenko National University (2020) <https://www.facebook.com/groups/522233258413026/about> with the inclusion of all teaching materials, student learning outcomes: texts of presentations, skype-video lectures, defenses of student presentations, results of studying the discipline “Medical Psychology”. For a more dynamic and understandable perception of the content of the article, seven drawings are included highlighting the academic development of the relevance of Facebook in educational, scientific activities and modern ways of disseminating information in one of the world’s most popular networks for a long period during 2007–2021. The key issue of this article is to disseminate the experience of teaching / learning “Medical Psychology” of a mixed form of learning

and finding like-minded people. Thus, blended learning was conducted for 15 student groups, a total of 129 students. Anyone can view the recommended page on Facebook, express their impressions, note in the comments the best student presentations, video presentations, recommended pre-sources.

Key words: *blended learning, medical psychology, medical students of oriental cultures, multimedia teaching aids, interactive teacher-student dialogue, skype video conference.*

Важливість систематизованих матеріалів статті пов'язана з тривалим пошуком автора впровадження в навчальний процес факультету психології Київського національного університету (далі – КНУ) імені Тараса Шевченка змішаних форм навчання як традиційної аудиторної, так і дистанційної організації роботи з студентською молоддю. Загальний досвід науково-методичної та наукової діяльності автора статті 27 років. Важливим є виокремлення динамічного розвитку професійного розвитку та роботи викладача-психолога впродовж 1994–2021 років. Вважаю за доцільне нагадати про публікації фахівців які розпочали свій непростий шлях у вивченні можливостей поєднання різних форм організації навчального процесу як на Україні так і закордоном. Не претендуючи на першість у дослідженні такого питання виділяю роль оглядової статті [1, с. 128–134] із відповідною назвою «Очно-дистанційна концепція безпеки та підтримання психосоматичного здоров'я студентської молоді 2006–2009 роки». Зміст статті присвячений уважному аналізу та огляду публікацій у такому напрямі. За останні роки над впровадженням нових навчальних технологій працюють різні фахівці, наприклад, у статті [2, с. 38–45] «Дистанційна освіта: організаційна структура, психолого-педагогічні основи, фінансування та управління» розглядаються базові вимоги, щодо розробки навчально-методичних матеріалів, що потребує врахування психологічних закономірностей сприйняття, пам'яті, мислення, уваги, а також, вікових особливостей студентів. У роботі двох авторів [3, с. 199–203.] «Електронне дистанційне і комбіноване навчання у львівських вищих освітніх закладах» проводиться огляд організації навчального процесу з впровадженням дистанційної форми навчання у декількох вузах: Львівського національного університету імені І. Франка, Національного університету «Львівська політехніка», Університету «Львівський Ставропігон», Української академії друкарства, Львівської комерційної академії, Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління (НАДУ) при Президентові України, а також Науково-технічного центру учнівської молоді Шевченківського району м. Львова.

Виділяючи прізвища новаторів навчального процесу, котрі створили теоретико-методологічну базу та представили власні напрацювання поетап-

ного впровадження комбінованих форм традиційного та дистанційного навчання, з глибоким авторським підходом кожного з наведених фахівців: [4, с. 141–148], [5, с. 48–49], [6, с. 84–88], [7, с. 7–14], [8, с. 79–84], [9, с. 27–28], [10, с. 35–37], [11, с. 13–14]. Представлені авторські роботи охоплюють аналіз робіт психолого-педагогічного спрямування. У доступній літературі вітчизняних фахівців ми не знайшли згадувань про результати викладання дисципліни медико-психологічного й психодіагностично-корекційного спрямування особистості студентів різних спеціальностей через комбіновані методи навчання. Закордонні фахівці представляють інші результати організації та напрацювання практичного досвіду дистанційної освіти за даними [12, р. 491–506], які роблять акцент на значенні типу особистості та його впливу на ефективність дистанційного навчання. У навчальному посібнику [13] наводяться дані порівняння міри розповсюдження на впровадження такої системи навчання на прикладі дослідження тисячі вищих навчальних закладів у США за 2007 навчальний рік. Нижче наводиться рис.1 з перекладом основного змісту.

За даними 2007 року на прикладі восьми дисциплін слідує приблизно однакове співвідношення. Одним із виключень, є «інженерні науки», всього тільки 16% вищих навчальних закладів пропонують відповідні повні дистанційні курси з дисципліни. Такі дані можливо порівняти з співвідношенням 24% «психології» до 33% «бізнесу».

Таким чином, після наведеного узагальненого огляду літератури та обговорення теоретико-методологічних та емпіричних аспектів змішаного навчання переходимо до викладення основної ідеї автора.

Мета статті автора привернути увагу та проінформувати науково-педагогічну громадськість України про можливість застосування платформи Facebook для науково-методичної, наукової, просвітницької діяльності в професійній діяльності учителів та викладачів навчальних закладів України з урахуванням поширення власного досвіду викладання навчальної дисципліни «Медицині психології» студентам іноземцям східних країн світу в структурі Інституту Біології та Медицини КНУ імені Тараса Шевченка впродовж 2018–2019 навчального року.

Робочими питаннями статті були такі:

Examining fall 2007 penetration rates for the eight discipline areas shows roughly equally proportional representation online. The single exception is engineering, where only 16 percent of the institutions offering engineering programs have a fully online engineering program. This compares to a range of 24 percent (psychology) to 33 percent (business) for the other discipline areas.

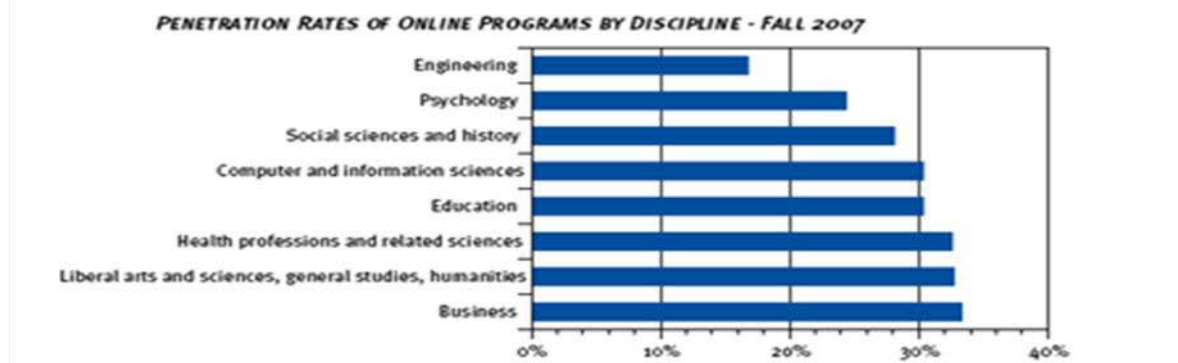

Рис 1. Динаміка впровадження дистанційного навчання за переліком спеціальностей у США за 2007 рік

1. Поширити інформацію про наявність загальної сторінки викладача Facebook [14] з метою попереднього знайомства студентів зі структурою сторінки, результатами роботи усіх учасників очно-дистанційного вивчення різних навчальних дисциплін з 2017 року. Суттєвою мотивуючою інформацією є усвідомлення загальної кількості друзів 1 661 осіб з урахуванням базових професійних інтересів, серед них були студенти різних факультетів КНУ імені Тараса Шевченка: психологи, соціологи, радіофізики, кібернетики, військові-психологи(курсанти), студенти інституту високих технологій спеціальності (фізики), студенти третього іноземці лікарі Інституту Біології та Медицини. До загальної кількості друзів особистої сторінки Facebook входили: викладачі, науковці психологи, педагоги, соціологи, філософи, тренери й викладачі, військові, радіофізики, фахівці інформаційних технологій, батьки студентів, керівники університету.

2. Розкрити й описати алгоритм організації навчального процесу на платформі Facebook на прикладі створення окремої групи для студентів іноземців східних країн: Ірану, Іраку, Індії, Південної Кореї, Японії, Африки, Єгипту для вивчення «Медичної психології» / “Medical psychology” впродовж 2018–2019 навчального року [15].

3. Забезпечити постійну онлайн-підтримку для студентів іноземців у кількості 15 академічних груп 129 осіб на етапі встановлення усіх необхідних програм на власні гаджети: Facebook, Instagram, Viber, Telegram, Messenger, Skype. Надсилання викладачу кожним студентом індивідуального підтвердження завантаження таких програм і відповідні дії викладача за принципом

дистанційно-інтерактивного опосередкованого спілкування.

4. Інформувати студентів про порядок проведення аудиторних занять до початку локдауну на Україні, важливість контролю присутності на парах через отримання від кожної групи робочих нотаток з прізвищами студентів. Це було пов’язано з значними труднощами у правильному читанні, проговорюванні, запам’ятовуванні складних імен, прізвищ студентів з різних країн Сходу.

5. Реалізувати навчання студентів за умов дистанційної взаємодії усіх учасників освітнього процесу з застосуванням мультимедійних інновацій після введення локдауну через Covid-19 в Україні. Підтримувати постійний зв’язок зі студентами, оперативно завантажувати усі досягнення навчальної діяльності майбутніх медиків третього курсу Інституту Біології та Медицини КНУ імені Тараса Шевченка до відповідної сторінки Facebook. Включити усі необхідні навчально-методичні матеріали англійською мовою, результати виконаних індивідуально-групових завдання з вивчення курсу «Медичної психології», поширити результати успішності навчання студентів через завантаження поточних відомостей з набраними балами.

6. Представити й поширити приклади застосування Facebook у професійній діяльності вчителів, викладачів України. Знайти однодумців, фахівців гуманітарних і природничих наук із практичним досвідом застосування платформи у роботі з учнівською та студентською молоддю.

Дискусія та обговорення можливостей застосування Facebook в професійній діяльності.

Група викладачів [16, с. 18–19.] Київського університету імені Бориса Грінченка, м. Київ

підготували ґрунтовну публікацію на тему: «Використання Facebook в роботі філолога» включили відповідні посилання на фахівців які розробляли такий напрям, поділилися власним досвідом. Автори публікації роблять висновок про те, що “Facebook” набуває на сьогоднішній день все більшої популярності. Він є лідером за активністю відвідування проекту: 45% зареєстрованих на цьому порталі користувачів відвідують його щодня, а 70% – частіше ніж один раз на день. Можливості “Facebook” для філолога може охопити майже всі сфери навчальної та педагогічної діяльності. Ряд таких функцій як: вільний доступ до своїх файлів (презентації, документи Word, фото), а також паролі до інших сервісів з пошуку інформації таких як онлайн бази знань, онлайн словників та різних онлайн бібліотек; синхронізація даних з декількома учнями одночасно; зберігання всієї історії активності в папці «Архів»; наявність уже існуючих або можливість створювати власні групи з вивчення іноземної мови; до записів у групах або на власній сторінці можливість прикріплювати фотографії, аудіо- або відеофайли, документи, нотатки, опитування тощо; можливість робити позначки на карті (наприклад, на Яндекс.Картах).

Включаю актуальні інформаційні дані від аналітичного *портала NapoleonCat* [17,] кількість українців зареєстрованих у Facebook перевищує 11 млн. Це 26,4% від усього населення країни. І це більше, ніж аудиторія будь-яких інших соціальних мереж. Включно з LinkedIn. В Україні ним користуються близько 2 млн осіб, що становить лише 5% населення. Додається рис. 2 для візуального підтвердження даних.

За даними досліджень *Незалежної Освітньої Корпорації TeachHub* [18,] для сучасного педа-

гога корисними в соціальній мережі Facebook можуть стати такі функції, як створення реклами, сторінок, груп та подій; обговорення публікацій, фото чи відео; організація опитувань та голосувань; спілкування в режимі реального часу; додавання декількох контактів до чату; організація відеозв'язку; можливість групової діяльності тощо.

Соціальну мережу Facebook можна використовувати для:

- групового навчання (для роботи в навчальних міні-групах);
- персонального навчання (для самоосвіти);
- випадкового навчання (можливість пізнати щось нове несвідомо);
- внутрішньо шкільного навчання (використання з метою інформування щодо функціонування навчального закладу й заходів, пов'язаних із цим).

Звертаю увагу на корисність представленої інформації для учителів загальноосвітніх шкіл. Facebook як мережу, також, доцільно використовувати для проведення позакласної роботи і для спілкування між учасниками олімпіад, змагань, літніх шкіл, семінарів, таборів, гуртків та ін., що дозволяє не тільки створити позитивний емоційний клімат заходів, а і підвищити їхню якість проведення.

Незалежна Освітня Корпорація поширила інформацію з включенням практичних порад та результатів застосування Facebook в навчально-виховній роботі.

1. Література: створення профілю (або групи) головного герою твору та додавання потрібних зображень, посилань, обговорень, які відповідають характеру цього герою (наприклад, група *Ліна Костенко. Вірші*).

Рис. 2. Кількість українців зареєстрованих у Facebook

2. Відстеження подій в житті відомих людей, які пов'язані з вивченням певної теми (наприклад, сторінки письменників **Оксани Забужко** чи **Олександра Жовни**).

3. Вивчення географії (публікація інформації про географічні об'єкти, їхні фотознімки та рельєф з посиланням на інтерактивні карти тощо). Прикладом є відкрита група **Цікава географія**.

4. Спілкування з однолітками з інших міст чи країн (в тому числі й у процесі виконання дослідницьких завдань).

5. Проведення швидких опитувань з будь-якої теми (в рамках навчальних чи наукових досліджень), вивчення суспільної думки тощо.

6. Розміщення фотоальбомів зі світлинами з подорожей, шкільних заходів, олімпіад, конкурсів тощо.

7. Використання хештегів для відслідковування дописів та обговорень з тематики, що вивчається. Наприклад, хештег #коллайдер або #collider допоможе переглянути сторінки та дописи, в яких зустрічається цей термін.

8. Швидке спілкування з батьками стосовно навчання учнів, повідомлення новин тощо.

9. Організація інтерактивних конкурсів для школярів (наприклад, конкурс **Весела наука**) та багато інших.

Успішна професійна реалізація сучасного вчителя неможлива без його **участі в різних конкурсах, форумах, конференціях, спілкування в професійних спільнотах**, про які він може швидше дізнатися саме з мережі Facebook: *Teach Hub Corporation*, конкурс «Учитель року», ED LAB: *Платформа Інноваційної Освіти*, рух *EdCamp Ukraine*, *Освіторія*, *Global Teacher Prize Ukraine* та інші.

Отже, сучасний вчитель може ефективно використовувати соціальну мережу Facebook

як для ефективнішого й цікавого навчання учнів, так і для свого розвитку та професійного вдосконалення.

Включаю посилання на одну із останніх власних публікацій пов'язаних з темою та змістом представленої статті. Матеріали якої включені до збірника “International scientific and practical conference Pedagogy, Psychology and teaching methods: conference proceedings”, що відбулася в місті Рига, Латвія, 16–17 липня 2021 року. У змісті публікації на тему: Facebook як платформа аудиторного/дистанційного викладання / навчання (особистий досвід 2018–2021 роки) [19, с. 192–196] і списку використаних джерел включені посилання на 22 навчальні групи з назвами дисциплін, що викладалися (обов'язкових та за вибором) у структурі власної сторінки Facebook відповідно до навчального навантаження викладача 2018–2021 роки.

Ключовим питанням статті є розкриття змісту та демонстрація деяких фрагментів викладання / навчання дисципліни “Medical Psychology” студентам іноземцям медикам третього курсу Інституту Біології та Медицини КНУ імені Т.Г. Шевченка з урахуванням досвіду викладача аудиторно-дистанційного роботи на платформі Facebook. Включаю як приклад одну із ключових фотографій на прикладі рис. 3

Наступним важливим кроком є включення узагальненого рис. 4 «Загальна схема викладання / навчання “Medical Psychology” студентам іноземцям медикам третього курсу Інституту Біології та Медицини КНУ імені Т.Г. Шевченка

Переходимо до демонстрації виконаних завдань студентами медиками третього курсу на прикладі рис. 5:

За змістом рис. 6 можна бачити як проходило дистанційне обговорення захищеної презентації

Рис.3 Приклад однієї з основних сторінок “Medical Psychology” на Facebook

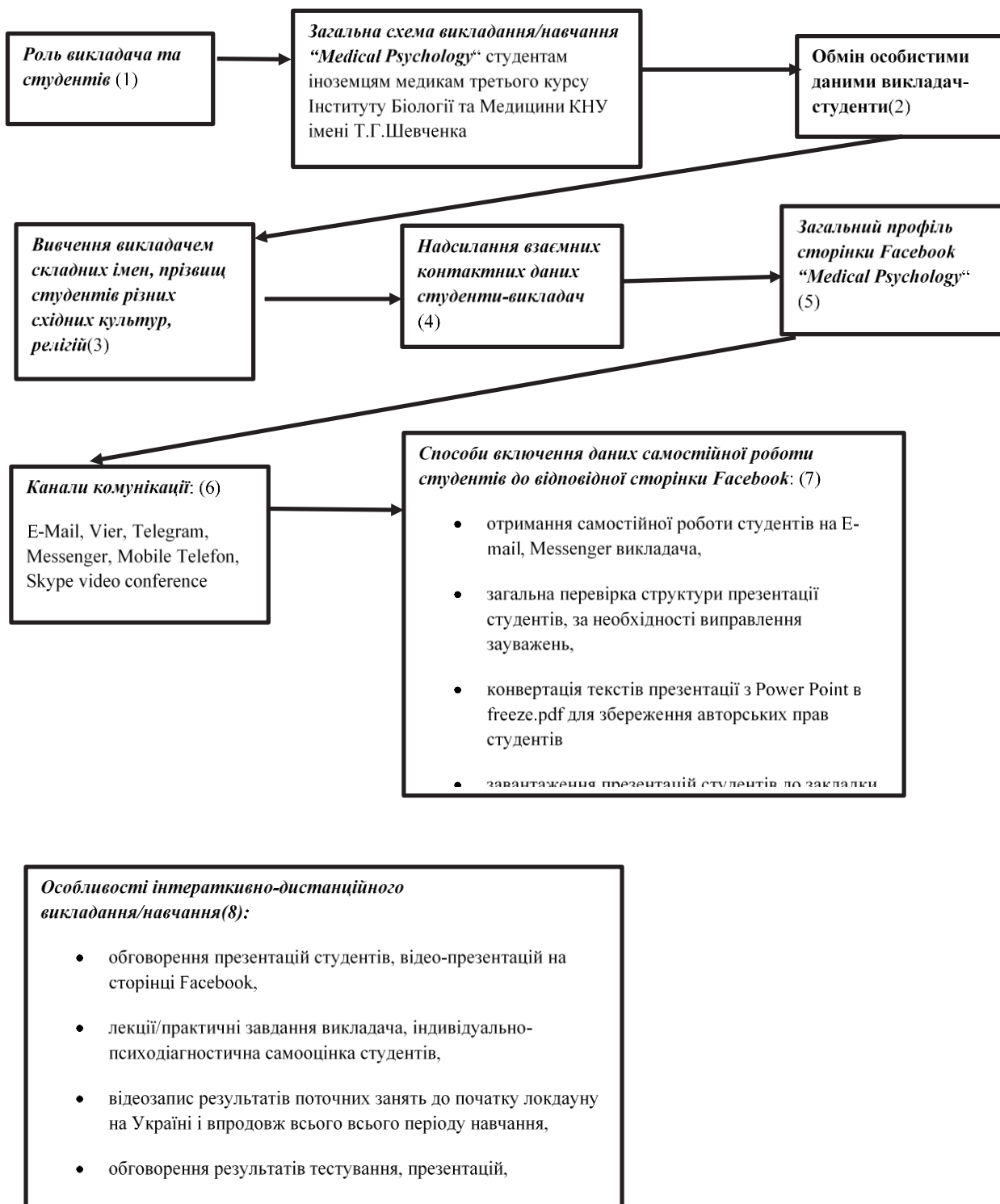

Рис. 4 Загальна схема викладання/навчання "Medical Psychology" студентам іноземцям медикам третього курсу Інституту Біології та Медицини КНУ імені Т.Г. Шевченка.

студента. Наприклад, 10 учасників відзначили якість змісту презентації відповідним символом Facebook, проглянули 48 учасників, встановлено одне поширення. Більшість студентів захищали свої презентації через Skype video conference під-

тримали пропозицію викладача включати повний текст відео до робочої сторінки Facebook, із запрошенням одногрупників як оцінювачів. На нашу думку, такий підхід в організації дистанційного викладання/навчання є прогресивним та забезпе-

Рис. 5. Презентація студента третього курсу Ali Hosseini from group E2 on the topic “Anxiety”

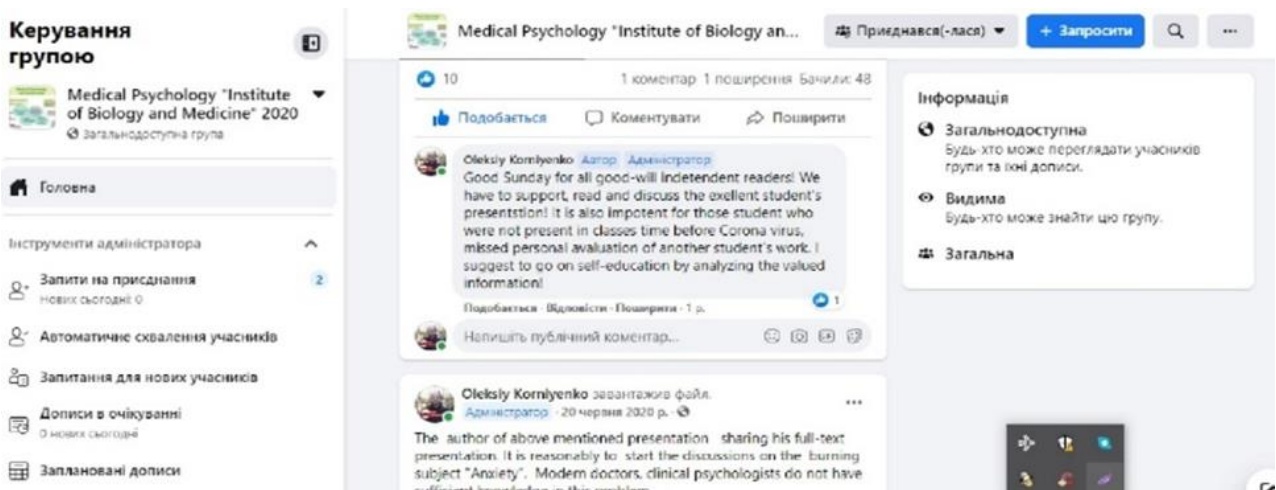

Рис. 6. Демонстрація дистанційного обговорення захищеної презентації студента

чує доступ до самостійного перегляду, вивчення усіх рекомендованих навчально методичних матеріалів та результатів самостійного роботи студентів.

Наступним продуктивним особистим досвідом було завантаження рекомендованих відео провідних зарубіжних фахівців. У змісті рис.7 представлена інформація про Clinical Psychology. Presentation created by Irving V. Winer -ppt video online down load. Результат самостійної роботи з оцінювання та самостійного опрацювання представлений як те, що 14 учасників відзначили значення рекомендованого відео, встановлено одне поширення, два коментарі, 32 незалежних експертів проглянули матеріал.

Рис. 7. Clinical Psychology.Presentation created by Irving V. Winer -ppt video
Висновки

1. У результаті проведеного змішаного навчання з вивчення дисципліни “Medical Psychology” (Медична психологія) для студентів іноземців третього курсу медиків різних країн Сходу: Ірану, Іраку, Індії, Південної Кореї, Японії, Африки, Єгипту Інституту Біології та Медицини КНУ імені Тараса Шевченка 2018–2019 навчального року ми прийшли до таких узагальнюючих висновків з окресленням перспектив удосконалення методики змішаного навчання за надзвичайних умов розповсюдження Covid-19 на Україні та інших регіонах світу.

2. Висловлюю особисті враження про особливості співпраці з студентами 15 академічних груп, загальною кількістю 129 осіб. Необхідно було враховувати широкий комплекс чинників які впливали на результативність навчально-виховної роботи з студентами різних культурних, національних та релігійних традицій, різним рів-

Рис. 7. Clinical Psychology.Presentation created by Irving V. Winer -ppt video

нем інтелекту, мотивації до навчання, навичками володіння англійською мовою для професійного застосування. Значним опосередкованим чинником який був досліджений та активно обговорювався на парах це врахування індивідуально-психологічних особливостей студентів, встановлення довірливих взаємин через емпатійне слухання, створення клімату довіри, взаємопідтримки впродовж навчального процесу.

3. Дієвими виявилися теми під час вивчення курсу “Medical Psychology” з урахуванням майбутньої професійної діяльності лікарів, непростого спілкування різними людьми на межі постійно-конкуруючих та взаємодоповнюючих станів «внутрішньої картини здоров’я» та «внутрішньої картини хвороби». Тому, значний час був приділений вивченню індивідуальної типології особистості за Карлом Густавом Юнгом та двох факторної теорії особистості Ганса Юргена Айзенка (інтро-екстраверсії, емоційної стабільності / нестабільності). Було проведене індивідуально-психодіагностичне дослідження особистості кожного студента з побудовою від-

повідного профілю з практичним закріпленням навичок візуально-діагностичного оцінювання головних героїв навчальних відео. На відповідній сторінці Facebook можливо знайти збережені відеоматеріали проведених занять в аудиторіях Інституту Біології та Медицини, КНУ імені Тараса Шевченка.

4. На рис. 4 представлена узагальнена «Загальна схема викладання / навчання “Medical Psychology” студентам іноземцям медикам третього курсу Інституту Біології та Медицини КНУ імені Т.Г. Шевченка з додатковим підтвердженням того, як проводилося змішане навчання рис. 5–7.

5. Важливим з академічного боку є проведення загального порівняння успішності складання студентами іноземцями планового заліку з “Medical Psychology” 15 академічних груп, загальної кількості студентів 129 осіб. Оцінки «Відмінно» на межі 90–95 балів отримали 47 студентів, «Добре» – 50 студентів із показниками 75–86 балів, «Задовільно» – 70–73 балів. 13 студентів не були присутніми на заліку й виявилися не допущеними до його складання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Корнієнко О.В. Очно-дистанційна концепція безпеки та підтримання психосоматичного здоров’я студентської молоді 2006–2009 років. *Вища освіта України*. Додаток 4. Том 4 (17). 2009. С. 128–134.
2. Малінко О.Г. Дистанційна освіта: організаційна структура, психолого-педагогічні основи, фінансування і управління. *Дир. школи, ліцею, гімназії*. 2002. № 6. С. 38–45.
3. Коваль М.С., Шуневич Б.І. Електронне дистанційне і комбіноване навчання у львівських вищих освітніх закладах. *Педагогіка і психологія професійної освіти: Науково-методичний журнал*. 2006. № 1. С. 199–203.
4. Степашко В.О. Організаційний і психолого-педагогічний аспекти дистанційної освіти. *Освіта і упр.* 2000 (2001). Т. 4. № 1/2. С. 141–148.
5. Гузов Е.А. Дистанційна освіта як психолого-педагогічна проблема. *Шляхи реформування заочної (дистанційної) вищої освіти*: Всеукр. наук.-метод. конф., 11–13 жовтня 2000 р. / Укр. акад. друкарства. Київ, 2000. С. 48–49.
6. Коган Ю.А. Соціально-психологіческие аспекты дистанционного образования. *Психологія у XXI столітті: перспективи розвитку*: Матеріали VI Костюківських читань, 28–29 січня 2003 р. / АПН України. Від-ня

психології, віков. фізіології та дефектології. Ін-т психології ім. Г.С. Кос-тюка ; За ред. С.Д. Максименка. Київ, 2003. С. 84–88.

7. Овсянников В.И. Исследование психолого-педагогических основ дистанционного образования. *Открытое образование*. 2004. № 2. С. 7–14.

8. Ханкала А. Педагогічні взаємодії у навчанні на відстані з перспективи психології. *Вісн. Акад. дистанц. освіти*. 2004. № 2. С. 79–84.

9. Добровольська С.В. Психолого-педагогічні аспекти дистанційного навчання як засіб модернізації сучасного процесу освіти. *Упр. шк.* 2004. № 3. С. 27–28.

10. Нотар Ч.Е. Дистанционное образование для развития когнитивных навыков высшего уровня. *Психология обучения: Дайджест рос. и зарубеж. прессы*. 2005. № 9. С. 35–37.

11. Возная И.В., Нестеренко О.М. Активизация процессов восприятия и запоминания теоретического материала в дистанционной форме обучения. *Сучасний український університет: теорія і практика впровадження інноваційних технологій* : Тези доповідей VII Міжнародної науково-методичної конференції. Суми : Видавництво СумДУ, 2008. С. 13–14.

12. Cathy B., Beth D., Amy F. The Effects of Personality Type on Web-Based Distance Learning. *Journal of Educational Technology Systems*. 2007. Volume 35. Number 4. P. 491–506.

13. Allen E., Seaman J. Staying the course online Education in the United States. Copyright 2008 by Sloan. 28 p.

14. Корнієнко О.В. Особиста сторінка Facebook (2017 р.). <https://www.facebook.com/ovkdefender/>.

15. Корнієнко О.В. Medical Psychology (2020). Institute of Biology and Medicine. Kyiv Taras Shevchenko University. <https://www.facebook.com/groups/522233258413026>.

16. Інформаційні технології 2018 : зб. тез V Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих науковців, м. Київ, 17 травня 2018 р. / Київ. ун-т ім. Б. Грінченка ; Відповід. за вип. : М.М. Астаф'єва, Д.М. Бодненко, О.М. Глушак, О.С. Литвин, В.В. Прошкін, С.М. Рижко-Семенюк. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2018. С. 18–19.

17. Аналітичний портал NapoleonCat <https://napoleoncat.com/stats/facebook-users-in-ukraine/2019/03/>.

18. Незалежна Освітня Корпорація TeachHub. <http://teach-hub.com/ideji-vykorystannya-merezhi-facebook-dlya-navchannya/>.

19. Корнієнко О.В. Facebook як платформа аудиторного / дистанційного викладання / навчання (особистий досвід 2018–2021 роки). *International scientific and practical conference Pedagogy, psychology and teaching methods* : conference proceedings, July 16–17 2021. Riga Latvia : Baltija Publishing, 2021. P. 192–196. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-114-5-49>.

УДК 159.923.3

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.3.8>

Мілорадова Наталя Едуардівна,

доктор психологічних наук, доцент,

професор кафедри педагогіки та психології факультету №3 (підготовка фахівців для підрозділів поліції превентивної діяльності)

Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0002-0716-9736

Шевченко Вікторія Василівна,

аспірантка кафедри соціології та психології

Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0003-3066-4361

АНАЛІЗ ІСНУЮЧИХ ПІДХОДІВ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ

ANALYSIS OF EXISTING APPROACHES TO DETERMINATION OF PROFESSIONAL-PSYCHOLOGICAL COMPETENCE OF SOLDIERS OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE

У статті здійснено аналіз сучасних тенденцій щодо структури професійно-психологічної компетентності у вітчизняному науковому просторі. Особливу увагу приділено саме професійно-психологічній компетентності тому, що вона є інтегральною професійно-особистісною характеристикою військовослужбовців Національної гвардії України. Саме в цій компетентності поєднуються теоретична й практична готовність до виконання професійної діяльності, а також суб'єктивні особливості фахівця, які забезпечують ефективність управлінської діяльності підрозділами.

На основі аналізу наукових підходів щодо дослідження структури професійно-психологічної компетентності майбутніх фахівців, професіограми командира підрозділу й особливостей військової діяльності в статті здійснено визначення структури й змісту професійно-психологічної компетентності військовослужбовців Національної гвардії України. Розглянуті основні компоненти, які входять до структури професійно-психологічної компетентності. До таких компонентів належать: мотиваційний компонент, в якому головне – це мотивація та відношення військовослужбовця до виконання професійної діяльності, потреба й бажання постійно розвиватися та здобувати нові знання, а також підвищувати свій професійний рівень; комунікативний компонент – це здатність встановлювати й налагоджувати, а також підтримувати взаємостосунки з іншими людьми; когнітивний компонент – це здатність критично й самостійно мислити незалежно від ситуації; операційний компонент – це здатність адаптуватися до нових, навіть важких умов діяльності, а також володіння професійними знаннями, уміннями й навичками для успішного виконання професійних завдань; емоційно-вольовий компонент – це здатність військовослужбовця до самоконтролю, до самонавіювання задля досягнення поставленої мети, подолання сумнівів, страхів, несення відповідальності за свою діяльність і діяльність своїх підлеглих.

Ключові слова: професійно-психологічна компетентність, офіцер військового управління, мотиваційний компонент, особистісний компонент, операційний компонент, когнітивний компонент, емоційно-вольовий компонент.

The article analyzes the current trends in the structure of professional and psychological competence in the domestic scientific space. Particular attention is paid to professional and psychological competence because it is an integral professional and personal characteristic of servicemen of the National Guard of Ukraine. This competence combines both theoretical and practical readiness to perform professional activities, as well as the subjective characteristics of the specialist, which ensure the effectiveness of units' management activities.

Based on the analysis of scientific approaches to the study of the structure of professional and psychological competence of future professionals; analysis of the unit commander professional profile and the peculiarities of military activity, the article determines the structure and content of professional competence of the National Guard of Ukraine servicemen. The main components that are part of the structure of professional and psychological competence were identified. Such components include: motivational component – in which the most important feature is the motivation and attitude of serviceman to perform professional activities, the need and desire to constantly develop him- or herself and acquire new knowledge, as well as improve

their professional level; the communicative component is the ability to establish and establish, as well as maintain relationships with other people; the cognitive component is the ability to think critically and independently regardless of the situation; operational component – is the ability to adapt to new operating conditions, even complex, as well as the possession of professional knowledge, skills and abilities to successfully perform professional tasks; emotional and volitional component is the ability of a serviceman to self-control, to self-suggestion in order to achieve the set goal, to overcome doubts, fears, to be responsible for personal and subordinates activities.

Key words. *professional and psychological competence, military management officer, motivational component, personal component, operational component, cognitive component, emotional-volitional component.*

Специфічні умови несення військової служби в Національній гвардії України характеризуються високою відповідальністю, швидкістю прийняття рішень і завжди вимагають від військовослужбовців НГУ розвинену на високому рівні професійно-психологічну компетентність.

Нормативні документи, які регламентують військову освіту, передбачають реформування її змісту у військовослужбовців-нацгвардійців. У стандарті вищої освіти України за спеціальністю 253 «Військове управління» (за видами збройних сил) визначено, що потрібно готувати висококваліфікованих офіцерів, які є компетентними в специфічних питаннях військового управління підрозділами, ланки взвод, рота та є здатними виконувати завдання за призначенням.

Військовослужбовці повинні володіти поняттями, концепціями, принципами та методами, які використовуються для управління військовими підрозділами в ході їх бойового застосування, у повсякденній діяльності і під час прогнозування ефективності їх бойового застосування. Обов'язковим також є оволодіння методами, методиками та технологіями військової кібернетики, логістики, системного підходу до вирішення завдань у сфері військового управління [1].

Це означає, що військовослужбовець Національної гвардії України повинен мати сформовану на високому рівні професійно-психологічну компетентність, яка поєднує в собі професійні теоретичні знання, уміння, практичні навички, особистісні цінності, адже саме вони забезпечують управлінську діяльність і вибір моделей поведінки залежно від умов професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день немає єдиної точки зору, щодо визначення структури і змісту професійно-психологічної компетентності.

Проблематикою дослідження структури професійно-психологічної компетентності займалися багато науковців: А.К. Маркова, О.Л. Луцький, Л.А. Заїка, Т.О. Саврасова-Вьюн, К.М. Горбатько, В.Ф. Вишпольська, А.О. Деркач, М.О. Протасов.

На думку Н.І. Мачинської, психологічна компетентність є необхідною складовою частиною професійної компетентності майбутнього фахівця,

адже саме вона визначатиме його професійну спроможність та сприятиме формуванню професіоналізму продовж життя. Науковиця вважає, що найефективнішим засобом, що впливатиме на формування психологічної компетентності майбутнього фахівця, повинні виступати дисципліни психолого-педагогічного циклу, вивчення яких передбачено навчальними планами підготовки фахівців у різних типах вищих навчальних закладів [2, с. 127–128].

Т.І. Єрмакова розглядає психологічну компетентність як самостійну підсистему в структурі професійної компетентності, сутністю якої є здатність індивіда взаємодіяти з людьми в системі міжособистісних стосунків, а тому містить вміння орієнтуватися в соціальних ситуаціях, визначати особистісні особливості й емоційний стан інших людей, обирати адекватні способи спілкування [3, с. 208–209].

Психологічну компетентність як здатність особистості ефективно застосовувати структуровану систему знань для побудови та налагодження процесу особистісної, соціальної та професійної взаємодії відбито в дослідженнях О.М. Цільмак [4, с. 129]. Л.Е. Орбан-Лембрик під психологічною компетентністю розуміє сукупність комунікативних, перцептивних та інтерактивних знань, які дають змогу індивіду орієнтуватись у соціальних ситуаціях, міжособистісних стосунках, приймати правильні рішення [5, с. 136].

Однак, незважаючи на актуальність тематики й велику кількість досліджень професійно-психологічної компетентності, потребують подальшого розгляду.

Метою статті є аналіз особливостей сучасних підходів щодо визначення структури й сутності професійно-психологічної компетентності військовослужбовців Національної гвардії України.

Виклад основного матеріалу. Реалії сьогодення вимагають від особистості високого рівня розвитку професійно-психологічної компетентності, мотивації до вдосконалення та професійного саморозгортання. Розглядаючи професійно-психологічну компетентність як обізнаність фахівця, знання й уміння та їх нормативні ознаки, що необхідні для виконання професійної

діяльності, володіння психологічними якостями, бажаними для її здійснення [6, с. 233], ми вважаємо необхідним проаналізувати існуючі підходи до розуміння її структури.

У своїй концепції А.К. Маркова говорить про те, що професійно-психологічна компетентність – це набір психічних якостей, психічний стан який дозволяє професіоналу діяти самостійно й відповідально. До структури професійно-психологічної компетентності вона відносить: спеціальний, соціальний, особистісний та індивідуальний компоненти [7, с. 7].

О.Л. Луцький розглядає управлінську компетентність керівників як комплекс професійно-управлінських знань, умінь і навичок, професійно-важливих та особистісних якостей професіонала з управління. У них повинна поєднуватися загальна та професійна культура. В структурі професійно-психологічної компетентності він виділив мотиваційний, когнітивний, емоційно-вольовий, операційно-діяльнісний та особистісний (суб'єктний) компоненти, які своєю чергою тісно взаємопов'язані з основними структурними елементами управлінського процесу [8, с. 53].

Таким чином аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що більшість науковців під професійно-психологічною компетентністю розуміють індивідуальну характеристику, яка відповідає вимогам професії. На основі цього, ми вважаємо, що професійно-психологічна компетентність військовослужбовців Національної гвардії України – це виконання військовослужбовцем даних йому повноважень у професійній діяльності, широкий набір професійно-психологічних знань, умінь і навичок, а також особистісних якостей, які сприяють розв'язанню службово-бойових завдань.

У наукових дослідженнях Л.А. Заїки ми виявили, що в структурі професійно-психологічної компетентності вона виділяє такі компоненти: ціннісно-мотиваційний – це мотиви, цілі, потреби у професійному навчанні, вдосконалення, самовдосконалення, самовиховання та саморозвиток; когнітивний компонент – професійні знання та методична підготовленість; праксеологічний – це навички і вміння; індивідуально-психологічний компонент – здібності, професійне мислення, професійно-важливі якості особистості; конативний компонент – воля та саморегуляція [9, с. 45–47].

На думку Т.О. Саврасової-Вьюн структура професійно-психологічної компетентності складається із п'яти компонентів, а саме: мотиваційно-ціннісний до якого входять усвідомлені мотиви та мотивація, від яких залежить вибір дій,

щодо вдосконалення психологічних умінь і навичок; емоційно-оцінний – це комплекс ставлень до використання психологічних знань, умінь і навичок у професійній діяльності; діяльнісно-вольовий сукупність умінь і навичок щодо застосування психологічних знань у професійній діяльності; професійно-особистісний – це комплекс професійних і особистісних якостей, властивостей, здібностей, що сприяють ефективній професійній діяльності; когнітивно-орієнтаційний сукупність психологічних знань і способів застосування цих знань в професійній діяльності [10, с. 249].

Дослідниця К.М. Горбатько в структуру професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників включила такі складові частини: мотиваційно-особистісний, гностичний та регулятивний. Мотиваційно-особистісний – це спрямованість на діяльність і професійні якості. Гностичний компонент складається із професійних знань. Регулятивний – це вміння і навички. Рефлексивно-статусний до якого віднесено самооцінку, емоційно-вольову регуляцію, самоконтроль та саморегуляцію [11, с. 66–69].

На думку В.Ф. Вишпольської, професійно-психологічна компетентність складається з:

- мотиваційно-вольового компонента який містить мотиви, цілі, потреби, ціннісні установки;
- змістовного компоненту до якого входять професійні знання та вміння;
- функціонального компоненту – за допомогою якого відбувається реалізація професійних знань, умінь і навичок;
- комунікативного компоненту – це спілкування в різних професійних ситуаціях;
- рефлексивного контролю за діяльністю та регуляція особистих досягнень [12, с. 60–61].

На думку А.О. Деркач, «військова діяльність» – це усвідомлене цілеспрямоване виконання військовослужбовцем військового обов'язку, в процесі якого він реалізує себе як суб'єкт військово-професійної діяльності, повсякденних відносин, власного розвитку і використовує предмети і засоби цієї роботи, забезпечує отримання сукупних результатів військової служби [13, с. 490].

Ми повністю поділяємо думку А.О. Деркач, що особливостями військової діяльності є те, що:

1. Військова діяльність завжди регламентована.
2. Вона завжди залежить від замовлення суспільства.
3. Діяльність військовослужбовців закріплена в законах України, в наказах і військовому статуті.
4. Військовослужбовці постійно готові до виконання службово-бойових завдань.

5. Професійна діяльність військовослужбовців належить до екстремальної діяльності.

Ми поділяємо думку вченого М.О. Протасова, який дав характеристику професійно компетентного випускника вищого військового навчального закладу. На його думку успішним буде той офіцер, який є замотивованим та задоволеним своєю професійною діяльністю. Іншою важливою характеристикою є постійне професійне й особистісне зростання військовослужбовця. Він повинен вміти налагоджувати міжособистісне спілкування та постійно вдосконалювати свої комунікативні здібності. Володіти психологічними та особистісними якостями, за допомогою яких зможе виховувати своїх підлеглих та управляти ними. Досягає необхідних для сьогодення якостей у розвитку особистості підлеглих, вважає пріоритетними результатами власної праці позитивні зміни в розумовому та особистісному розвитку солдат [14, с. 10].

Заслуговує уваги і думка дослідниці Н.Є. Пенькової, яка у своєму дисертаційному дослідженні визначила, що військовослужбовці Національної гвардії України під час виконання службово-бойових завдань, зокрема беручи участь у проведенні операції Об'єднаних сил постійно знаходяться в екстремальних умовах [15, с. 138]. І саме тому зобов'язані бути завжди готовими до дій в екстремальній ситуації. Для цього необхідно миттєво мобілізувати всі ресурси організму, психіки, досвіду, професійних знань, умінь та навичок. Цільова психологічна готовність до дій в екстремальних ситуаціях виникає за умови сформованості необхідних мотивів, установок, а також наявності професійного досвіду, коли психічні процеси й властивості особистості забезпечують ефективне здійснення службово-бойової діяльності в цих умовах [15, с. 139].

Готовність до діяльності в екстремальних ситуаціях розвивається та зміцнюється завдяки професійним знанням, умінням і навичкам, удосконаленню професійної майстерності. У напрямках підвищення рівня цільової психологічної готовності військовослужбовця до успішного виконання своїх обов'язків визначальним є формування професійно-психологічних і психофізіологічних передумов успішності службово-бойової діяльності [15, с. 141].

На основі аналізу професіограми військового керівника підрозділу Національної гвардії України, яку розробили науковці Науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України [16, с. 108], ми виявили найважливіші професійні завдання:

- керування діяльністю підпорядкованого підрозділу;
- відповідальність за успішне виконання покладених на підрозділ завдань і функцій;
- визначення загальної лінії діяльності підпорядкованого підрозділу;
- прийняття рішення з удосконалення діяльності підпорядкованого органу;
- визначення в межах компетентності функціональних обов'язків особового складу підпорядкованого підрозділу;
- контроль за своєчасним та якісним виконанням прийнятих рішень;
- забезпечення умов і надання можливості проявляти ініціативу підлеглим, а також нести за це відповідальність;
- прийняття рішень із раціональної розстановки сил та засобів їх перегрупування та маневрування в разі ускладнення оперативного стану або введення спеціальних планів;
- забезпечення схоронності всіх форм власності;
- аналіз стану виконавчої дисципліни та її зміцнення;
- встановлення внутрішнього розпорядку й режиму роботи підпорядкованого підрозділу;
- забезпечення високого рівня фізичної, вогневої та службової підготовки особового складу;
- ужиття засобів із підтримання в постійній готовності озброєння, автотранспорту та інших технічних засобів.

Основними вимогами до офіцера з військового управління є: відповідальність, принциповість, старанність, дисциплінованість, образованість, розвинене логічне мислення, психічна витривалість, добре розвинені мнемічні якості, комунікативні та організаторські здібності [16, с. 108–110].

Розглянувши та проаналізувавши існуючі підходи до розуміння структури професійно-психологічної компетентності ми дійшли висновку, що структура професійно-психологічної компетентності військовослужбовця Національної гвардії України – це системне комплексне утворення, яке складається із компонентів, які взаємопов'язані один з одним, функціонують всі разом і мають вплив один на одного.

Для вирішення поставленого наукового завдання щодо визначення структури професійно-психологічної компетентності військовослужбовців Національної гвардії України під час проведення дослідження нами було застосовано метод експертного опитування, який має свою специфіку у виборі респондентів, організації проведення та інструментарії опитування, методах

аналізу отриманої інформації. Метод експертного оцінювання є одним із основних засобів збору інформації за допомогою компетентних експертів у такому напрямі наукової роботи й передбачає низку обов'язкових етапів:

- 1) розробку анкети;
- 2) підбір експертів;
- 3) організацію та проведення опитування;
- 4) обробку й інтерпретацію результатів опитування.

Для експертного опитування ми обирали респондентів, які володіють необхідними знаннями, досвідом та професійними навичками. У процесі опитування експерти були повноправними його учасниками, яким було надано інформацію про завдання дослідження. Основним критерієм відбору експертів була їхня компетентність та обізнаність з предметом опитування. Крім цієї властивості також було враховано креативність, ступінь аналітичності, широту мислення.

Нами було відібрано 8 експертів. До складу експертної групи ввійшли начальники кафедр, професори і доценти зі стажем педагогічної роботи понад 5 років. Щодо наукового ступеня, то 2 з них були докторами наук (у галузі психології, педагогіки), а інші 6 – кандидати наук (у галузі психології та педагогіки).

Безпосередньо для опитування експертів щодо структури професійно-психологічної компетентності було розроблено анкету, яка містила як відкриті, так і закриті запитання. Відкриті запитання передбачали вільну форму відповідей. Закриті питання – вибір одного з пропонуванних інтерв'юером відповідей.

За результатами опрацювання анкет зроблено висновок, що переважна група експертів у структурі професійно-психологічної компетентності пропонує виокремити: когнітивний компонент до якого включити блок професійних знань, професійних умінь і навичок; комунікативний компонент – це комунікація, спілкування, контакти, самостійність і витримка; мотиваційний компонент – професійні ціннісні орієнтації і мотиви професійної діяльності; операційний компонент – професійно важливі властивостей, навички, вміння, штабна культура, професійна етика; емоційно-вольовий компонент – самоконтроль, саморегуляція та відповідальність. Саме такої позиції ми й будемо дотримуватися.

Отже, структуру професійно-психологічної компетентності військовослужбовця Національної гвардії України можна визначити як сукупність комунікативного, мотиваційного, когнітивного, операційного та емоційно-вольового компонентів.

Кожний компонент професійно-психологічної компетентності, містить складові елементи, які характеризують його зміст і дозволяють детальніше дослідити професійно-психологічну компетентність майбутніх військовослужбовців загалом.

Так, на нашу думку мотиваційний компонент складається з позитивного відношення до діяльності, у потребі успішно вирішувати професійні завдання та поставлені задачі, зацікавленість в процесі їх вирішення та до діяльності в цілому. Активний пізнавальний інтерес до професійної діяльності, прагнення постійно розвиватися і досягати успіху. Вдосконалювати свою професійну майстерність. Несення відповідальності за виконання професійних обов'язків.

Комунікативний компонент професійно-психологічної компетентності військовослужбовців Національної гвардії розуміється нами як здатність встановлювати та налагоджувати, а також підтримувати взаємостосунки з іншими людьми. До цього компонента обов'язково також відносимо знання, уміння та навички, які забезпечують ефективне спілкування. Комунікація допомагає військовослужбовцю змінювати коло та глибину спілкування, розуміти співрозмовника та бути зрозумілим.

Когнітивний компонент містить в собі розуміння професійних завдань, оцінка значущості, володіння знаннями, способами, методами і засобами їх розв'язання. Готовність до змін умов виконання діяльності. Пластичність, самостійність та критичність мислення.

Операційний (діяльнісний) компонент – наявність професійних знань, умінь і навичок для успішного виконання професійної діяльності. Моделювання власної діяльності, адаптації до труднощів.

Емоційно-вольовий компонент – мобілізація власних сил у відповідність до професійної діяльності, яка проявляється у здатності до самоконтролю, самонавіювання для досягнення поставленої мети. Саморегуляція дій, подолання сумнівів, страху, зосередженість на виконуваних завданнях, керування виконанням діяльності. Почуття відповідальності за результати діяльності. Отримання задоволення від виконання професійних обов'язків.

Висновки. Таким чином, ми розуміємо професійно-психологічну компетентність військовослужбовців Національної гвардії України як професійно-статутні можливості здійснення даних йому повноважень у професійній діяльності, широкий набір професійних знань, умінь і

навичок, які можна використовувати в різних ситуаціях. На основі аналізу наукових підходів, щодо визначення структури професійно-психологічної компетентності ми виявили, що структура професійно-психологічної компетентності військовослужбовця Національної гвардії України – це системне комплексне утворення, яке складається

із компонентів, які взаємопов'язані один з одним, функціонують всі разом і мають вплив один на одного. Структуру професійно-психологічної компетентності військовослужбовців Національної гвардії України складають такі компоненти: комунікативний, мотиваційний, когнітивний, операційний та емоційно-вольовий компоненти.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Стандарт вищої освіти України за спеціальністю 253 «Військове управління (за видами збройних сил)» для першого (бакалаврського) рівня освіти / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/12/21/253-viyskove-upravlinnya-za-vidami-zbroynikh-sil-bakalavr.pdf>.
2. Мачинська Н.І. Психологічна компетентність – необхідна складова професійної компетентності майбутніх фахівців. *Інженерні та освітні технології в електротехнічних і комп'ютерних системах*. 2013. № 1. С. 125–130.
3. Єрмаков Т.І. Індивідуальне розуміння концепту «Я» як ключова компетентність особистості в умовах сучасного інформаційного суспільства. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2002. Вип. 6 (9). С. 200–207.
4. Цільмак О.М. Складові структури компетентностей. *Наука і освіта* : науково-практичний журнал Південного наукового Центру АПН України. 2009. № 1–2. С. 128–134.
5. Орбан-Лембрик Л.Е. Комунікативний простір міжособистісних відносин. *Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки*. 2003. Вип. 4. С. 130–136.
6. Мілорадова Н.Е., Шевченко В.В. Компетентнісний підхід як методологічна основа дослідження професійної компетентності особистості. *Габітус*. 2020. № 16. С. 233–237.
7. Маркова А.К. Психология профессионализма. Москва : Просвещение, 1996. 312 с.
8. Луцький О.Л. Розвиток управлінської компетентності керівних кадрів Державної прикордонної служби України у процесі фахової підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2013. 244 с.
9. Заїка Л.А. Формування професійної компетентності майбутніх магістрів військового управління із застосуванням технологій імітаційного моделювання : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2019. 305 с.
10. Саврасова-Вьюн Т.О. Зміст і структура професійно-психологічної компетентності майбутніх педагогів. *Освітологічний дискус*. 2015. № 2 (10). С. 241–254.
11. Горбатько К.М. Формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2018. 249 с.
12. Вишпольська В.Ф. Зміст і структура професійної компетентності фахівця з міжнародних економічних відносин. *Вісник Запорізького національного університету*. 2008. № 1. С. 57–61.
13. Деркач А.А. Методолого-прикладные основы акмеологических исследований. Москва : Логос, 1999. 392 с.
14. Протасов А.Н. Управление формированием профессиональной компетентности будущих офицеров : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Саратов, 2007. 24 с.
15. Пенькова Н.Є. Психологічна готовність військовослужбовців Національної гвардії України до службово-бойової діяльності у процесі проведення антитерористичної операції : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09 ; Національна академія Національної гвардії України. Харків, 2015. 242 с.
16. Професіографія службово-бойової діяльності військовослужбовців Національної гвардії України : монографія / І.І. Приходько, Я.В. Мацегора, О.С. Колесніченко, Н.В. Юр'єва ; за заг. ред. проф. І.І. Приходька. Харків : НА НГУ, 2021. 152 с.

УДК 159.922.736.4

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.3.9>

Нежута Аліна Вікторівна,

кандидат психологічних наук,

старший викладач кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту

Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

ORCID ID: 0000-0001-7528-0252

Джаббарова Лілія Володимирівна,

кандидат психологічних наук, викладач кафедри педагогіки, психології,

початкової освіти та освітнього менеджменту

Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

Харківської обласної ради

ORCID ID: 0000-0003-0815-6897

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПРОЯВУ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ В ПІДЛІТКІВ

THEORETICAL ANALYSIS OF THE PROBLEM OF MANIFESTATION OF CONFLICT BEHAVIOR IN ADOLESCENTS

У статті наведено розв'язання актуальної наукової проблеми прояву конфліктної поведінки в підлітків. Проаналізовано науково-прикладні підходи вивчення сутності поняття конфлікту, визначено об'єкт, предмет конфлікту, поняття «конфліктна ситуація», стадії конфлікту. Також у роботі розглянуто прояви агресивної поведінки підлітків як наслідок конфліктної ситуації, виділено види агресії. Зазначено, що найбільшою агресивністю відрізняються 12–15-річні підлітків хлопчики, в яких переважає фізична агресія, що з віком зскасує, а в дівчаток із віком спостерігається зростання цієї форми агресії. До 15–18 років у хлопчиків відбувається сплеск вербальної агресії. У разі спаду непрямой агресії в хлопчиків йде значне збільшення її в дівчаток. Негативізм значно проявляють хлопчики у всі вікові періоди.

Розглянуто конфлікт у системі «учитель – учні», «учень – учень», де зображено основні причини таких конфліктів. Окрема увага приділяється специфіці конфліктів у шкільному житті. У ньому виділяють прості конфлікти (вирішуються самим учителем – сварка між школярами, бійка й інше) і складні конфлікти (конфлікти діяльності, конфлікти поведінки, вчинків; конфлікти взаємин; мотиваційні конфлікти; конфлікти, пов'язані з переходом в іншу навчально-вікову групу; конфлікти взаємодії; конфлікти, пов'язані із запровадженням у навчанні й вихованні учнів інноваційних технологій).

Наявність агресивності й конфліктності в підлітків – це специфіка протікання вікового періоду. Такі явища підлягають корекції, тому дуже важливим є психолого-педагогічний супровід, клімат у родині, відносини з однолітками й учителями. У зв'язку із цим виникає необхідність подальшого вивчення проблеми й розробки індивідуальних і групових заходів, що сприяють зниженню конфліктності й агресивності в підлітковому віці.

Ключові слова: конфлікт, агресія, підлітковий вік, поведінка, конфліктна ситуація.

The article presents the solution of the current scientific problem of the manifestation of conflict behavior in adolescents. Scientific and applied approaches to studying the essence of the concept of conflict are analyzed, the object, the subject of the conflict, the concept of “conflict situation”, the stages of the conflict are defined. The article also considers the manifestations of aggressive behavior of adolescents as a consequence of a conflict situation, identifies types of aggression. It is noted that the most aggressive are 12–15-year-old adolescents – boys, who are dominated by physical aggression, which fades with age, and girls with age there is an increase in this form of aggression. By the age of 15–18, boys have a surge of verbal aggression. With a decline in indirect aggression in boys, there is a significant increase in girls. Negativism is significantly shown by boys of all ages. The conflict in the system “teacher-student”, “student-student” is considered, which reflects the main causes of such conflicts. Particular attention is paid to the specifics of conflicts in school life. In school life there are simple conflicts (resolved by the teacher – a quarrel between students, a fight, etc.) and complex conflicts (conflicts of activity, conflicts of behavior, actions; conflicts of relationships; motivational conflicts; conflicts related to the transition to another age. group; conflicts of interaction; conflicts related to the introduction of innovative technologies in the teaching and education of students). The presence of aggression and conflict in adolescents is the specificity of this age period. These phenomena are subject to correction, so it is very important psychological and pedagogical support, the climate in the family, relationships with peers and teachers. In this regard, there is a need for further study of this problem and further development of individual and group measures to reduce conflict and aggression in adolescence.

Key words: conflict, aggression, adolescence, behavior, conflict situation.

Нині проблема конфліктної поведінки підлітків торкнулася майже кожної родини. Підліток намагається ствердити свою позицію у відносинах із дорослими, у стосунках з товаришами. Саме підлітковий період, коли дитина вже перебуває за межами дитинства, але ще не має достатнього досвіду, щоб увійти в доросле життя людини, слід вважати найважчим, обтяжуючою кризою підліткового віку, коли відбувається формування та усвідомлення себе як особистості. Напружена й нестійка обстановка в нашому суспільстві зумовлює зростання різних відхилень в особистісному розвитку і поведінці зростаючого покоління. Серед них особливу тривогу викликають різного роду відхилення в процесі формування характеру підлітків.

Конфлікт, як соціально-психологічний феномен вивчався в працях таких авторів, як Н. Леонов, Е. Родіонова А. Шипілов, В. Ратніков, Н. Гришина. Проблема вибору стратегії поведінки в конфліктній ситуації була розглянута в роботах таких авторів: Р. Кеннет, Н. Гришина, К. Томас, Дж. Скотт. І. Кулагіна.

Питання, щодо особистісних факторів виникнення конфліктів вивчали Р. Кричевський, А. Анцупов, А. Шипілов, О. Громова.

У роботах Л. Божович, Л. Славіної, Б. Волкова, В. Ілійчука конфліктна поведінка розглядалася, як результат внутрішніх і зовнішніх протиріч між суспільством, мікросередою та самою людиною. Учені А. Анцупова й А. Шипілов займалися вивченням сутності конфліктів. Останнім часом більшість дослідників почали приділяти увагу гендерним особливостям поведінки в конфліктних ситуаціях. Зокрема, в дослідженнях В. Зазкіної й А. Нечаєвої було виявлено відмінності поведінки в конфліктних ситуаціях залежно від статі опонента.

Сутність поняття конфлікту дуже важко пояснити використовуючи лише одне наукове визначення. Тому для того, щоб повніше усвідомлювати сутність конфлікту нам необхідно проаналізувати декілька визначень. Нами були обрані визначення, які найбільш розповсюджені в психології.

Конфлікт – відносини між суб'єктами соціальної взаємодії, які характеризуються їх протистоянням на основі протилежно спрямованих мотивів або суджень [8].

Конфлікт (від лат. *conflictus* — зіткнення) — зіткнення протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій або поглядів опонентів чи суб'єктів взаємодії [6].

Конфлікт – це відсутність згоди між двома або більше сторонами, які можуть бути фізичними

особами або групами. Кожна сторона робить все можливе, щоб була прийнята її думка, і заважає іншій стороні робити це саме [1].

Ознаки конфлікту такі:

- наявність конфліктної ситуації;
- неподільність об'єкта конфлікту;
- бажання учасників продовжувати конфліктне протистояння.

Конфліктне протистояння передбачає визна-

чення проблеми протиріччя, тобто предмета конфлікту.

Предмет конфлікту – об'єктивно існуюча проблема, яка є причиною розбрату між сторонами (проблема влади, взаємовідносин, психологічної сумісності). Це саме те протиріччя, через яке виникає конфлікт, наприклад: розподіл ресурсів (пільг, спадщини, квартири тощо).

Якщо розроблені правила цього розподілу і з ними погоджуються всі учасники, тоді не виникає ні самої проблеми ні конфлікту. Якщо ж такої процедури немає або з нею не згоден хоча б один із суб'єктів, то виникає проблема: як поділити? У разі нерозв'язання цієї проблеми розгортається конфлікт, предметом якого є відсутність правил взаємовідносин під час розподілу, а об'єктом – ресурси.

Також важливо розуміти різницю між конфліктом та конфліктною ситуацією. Для цього нам потрібно розуміти визначення поняття «конфліктна ситуація».

Конфліктна ситуація – накопичені протиріччя, пов'язані з діяльністю суб'єктів соціальної взаємодії і такі, що об'єктивно створюють підґрунтя для реального протистояння між ними. Наприклад, проведення атестації перед майбутнім скороченням штатів, визначення кандидатури на престижне підвищення кваліфікації та інше [8].

Переростання такого протиріччя в конфліктну ситуацію може відбутися за таких умов:

- значущість ситуації для учасників конфліктної взаємодії;
- перешкоди з боку одного з опонентів у досягненні мети;
- можливість і бажання подолати цю перешкоду [8].

Конфліктна ситуація – це основна умова виникнення конфлікту на основі порушення балансу інтересів учасників взаємодії. Для переходу її у конфлікт необхідний зовнішній вплив або інцидент [8].

Інцидент (привід) – характеризує активізацію діяльності однієї з сторін, яка ущемляє інтереси іншої сторони. Як інцидент можуть виступати дії третьої сторони, наприклад: висловлення колеги,

який підштовхує Вас до конфлікту після вашої розмови з начальством [8].

Інцидент може виникнути незалежно від бажання учасників, внаслідок об'єктивних причин (випуск бракованої продукції, зниження продуктивності праці) або як результат неврахування психологічних особливостей іншої сторони.

Таким чином, конфліктна ситуація визначається об'єктивними обставинами, та створена навмисно однією з сторін для досягнення своїх цілей. Водночас визначаються можливі учасники майбутнього конфлікту – суб'єкти, а також його об'єкт.

Суб'єктами конфлікту виступають – частина учасників конфліктної взаємодії, інтереси яких зачеплені. Наприклад: окремі особи (керівники, співробітники), групи, підрозділи, організації. Вони захищають свої особисті інтереси [8].

Об'єкт конфлікту – це те, на що претендує кожна з конфліктуючих сторін і що викликає їх протидію. Наприклад: ресурси, право власності, право приймати рішення, нова посада [8].

Слід відзначити, що наявність об'єкта конфлікту не є обов'язковою умовою для виникнення конфліктної ситуації. Наприклад, поганий настрій, може спровокувати конфлікт.

Специфіка конфліктів в шкільному житті. У шкільному житті виділяють прості (вирішуються самим учителем – сварка між школярами, бійка й інші) і складні конфлікти. До складних конфліктів належать:

- конфлікти діяльності. Виникають тоді, коли учень не реагує на зауваження педагога покращити своє навчання;
- конфлікти поведінки, вчинків. Це порушення школярем правил поведінки, ігнорування висловленого незадоволення педагога;
- конфлікти взаємин. Виникають у сфері емоційно-особистісних стосунків учителя з учнем. Це найбільш затяжні й деструктивні конфлікти;
- мотиваційні конфлікти. Виникають між педагогами й школярами у зв'язку зі ставленням останніх до навчання;
- конфлікти, пов'язані з переходом в іншу навчально-вікову групу (зміна змісту й підходів у навчанні, поява нових учителів, вибір майбутньої професії, початок особистого життя та інше);
- конфлікти взаємодії (конфлікти за лідерство, конфлікти в системі «вчитель – учень», «учитель – учитель», «учитель – адміністрація школи»);
- конфлікти, пов'язані із запровадженням у навчанні й вихованні учнів іновативних технологій, тобто в разі виникнення необхідної зміни

стереотипів, стилю в професійній діяльності, переучування та інше [5].

Конфлікт у системі «вчитель – учні». Найпоширеніші причини таких конфліктів:

- нездатність педагога прогнозувати поведінку дитини;
 - прагнення вчителя зберегти свій статус шляхом зниження статусу школяра;
 - оцінювання педагогом не окремого вчинку учня, а його особистості;
 - суб'єктивізм учителя стосовно школяра;
 - суворіше покарання учня за принципом «зайва суворість не зашкодить»;
 - невміння (небажання) передбачити можливі наслідки суб'єктивізму до дитини;
 - невміння контролювати емоційну збудженість, яка «виливається» на учня;
 - недостатня професійна придатність до педагогічної діяльності;
 - незадовільна організація учнівського колективу;
 - покарання школяра без урахування позиції класу;
 - покарання невстигаючого учня незадовільними оцінками;
 - низький рівень педагогічного спілкування (емоційні спалахи, відкрита симпатія до одних учнів і зневага до інших, залякування, вимоги у формі погроз, образи, надмірне підкреслювання недоліків окремих учнів тощо) [5].
- Зазвичай, конфлікти будуються на агресивності учнів, частіше за все підлітків. На агресивність підлітків можуть впливати природні особливості його темпераменту (збудливість, сила емоцій), які сприяють формуванню запальності, дратівливості, невмінню стримувати себе. Природно, що в стані фрустрації підліток з подібною психічною організацією шукає виходу внутрішнього напруження (в тому числі в бійці, лайці), викликана агресія може бути необхідністю власного захисту або задоволення своїх потреб в ситуації, коли у підлітка немає іншого виходу, крім бійки або словесних погроз.
- Натепер проблема агресивної поведінки – це одна з основних психолого-педагогічних проблем. Усі агресивні реакції сучасні психологи ділять на такі види:
- фізична агресія (напад) - використання фізичної сили проти іншої особи;
 - непрямая агресія – дії, спрямовані на іншу особу (плітки, злобні жарти), або ні на кого не спрямовані вибухи люті (крик, тупання ногами, ляскання дверима);

– вербальна агресія – вираз негативних почуттів, як через форму, так і через зміст словесних відповідей;

– схильність до роздратування – готовність до прояву за щонайменшого збудженні запальності, різкості, грубості;

– негативізм – опозиційна манера поведінки, зазвичай спрямована проти авторитету або керівництва;

– образа – заздрість і ненависть до оточуючих, зумовлені почуттям гіркоти, гніву на весь світ за дійсні або уявні страждання;

– підозрілість – недовір'я та обережність щодо людей, засновані на переконанні, що оточуючі мають намір заподіяти шкоду [2].

Як правило, для агресивних підлітків характерні деякі спільні риси:

- низький рівень інтелектуального розвитку;
- нестійкі інтереси;
- підвищена навіюваність;
- копіювання;
- недорозвиненість моральних уявлень;
- бідність ціннісних орієнтацій;
- емоційна грубість;
- озлобленість проти однолітків та оточуючих дорослих [4].

У підлітків крайня самооцінка, яка може бути як максимально позитивною, так і максимально негативною, вони відрізняються підвищеною тривожністю, егоцентризмом, невмінням знаходити вихід з важких ситуацій. Серед механізмів, що регулюють поведінку переважають захисні механізми. Серед агресивних підлітків можна зустріти інтелектуально й соціально розвинених дітей, що використовують агресивність для підняття престижу, прояву своєї самостійності, дорослості. Таких підлітків відрізняє опозиція щодо дорослих.

Слід підкреслити, що в теперішній час в нашому суспільстві спостерігається відсутність позитивного впливу на підростаюче покоління, тому існуючий негативний мікроклімат у багатьох сім'ях, система формальних і неформальних відносин із дорослим світом спричинює появу відчуження, грубості, ворожості й неприязні з боку деяких підлітків та їх схильність робити епатажні вчинки, незважаючи інших, створюючи тим самим об'єктивні передумови для появи агресивної поведінки, демонстративної непокори, деструктивних дій [4].

Слід зауважити, що хлопчики та дівчатка по-різному проявляють агресивність. Найбільшою агресивністю відрізняються 12–15-річні підлітки – хлопчики, у яких переважає фізична

агресія, яка з віком згасає, а у дівчаток з віком спостерігається зростання цієї форми агресії. До 15–18 років у хлопчиків відбувається сплеск вербальної агресії. За умови спаду непрямой агресії у хлопчиків, йде значне збільшення її у дівчаток. Негативізм значно проявляють хлопчики у всі вікові періоди.

Таким чином, у підлітковому віці спостерігається підвищена агресивність і конфліктність, зумовлена специфікою протікання вікового періоду. Однак, ці явища підлягають корекції, тому що існує висока варіативність протікання підліткової кризи і її залежність від зовнішніх умов середовища, якими є психолого-педагогічний супровід, характер ідентифікації, клімат в родині, відносини з однолітками і вчителями. У зв'язку з цим виникає необхідність вивчення існуючого рівня конфліктності і подальшої розробки індивідуальних і групових заходів, що сприяють зниженню конфліктності й агресивності в підлітковому віці. Людське життя неможливе без конфліктів, що виникають між людьми, між групами і між суспільствами.

Кожен реальний конфлікт є процесом. У процесі динаміки конфлікту виділяють такі стадії конфлікту:

- виникнення об'єктивної конфліктної ситуації;
- усвідомлення об'єктивної конфліктної ситуації;
- перехід до конфліктної поведінки;
- вирішення конфліктів [7].

У більшості випадків конфлікт породжується певною об'єктивною конфліктною ситуацією. Деякий час об'єктивна конфліктна ситуація не усвідомлюється сторонами, цей етап називається стадією потенційного конфлікту, тому що справжнім конфліктом він стає лише після сприйняття усвідомлення об'єктивної ситуації учасниками конфлікту. Для того, щоб конфлікт став реальним, його учасники повинні усвідомлювати ситуацію, як конфліктну ситуацію, тому що сприйняття, розуміння реальності, як конфліктної ситуації породжує конфліктну поведінку. Зазвичай розуміння ситуації, як суперечливої є результатом розуміння фактичного об'єктивного протиріччя інтересів, прагнень, але часто суперечливі образи виникають тоді, коли для конфлікту немає об'єктивної підстави. Крім емоційного забарвлення, усвідомлення конфліктної ситуації може супроводжуватися переходом до конфліктної поведінки сторін. Конфліктну поведінку можна визначити як дії, спрямовані на пряме чи опосередковане блокування протилежної сторони у досягненні її цілей, намірів. Необхідною умовою, необхідним атрибутом конфліктної поведінки є її

визнання сторонами саме конфліктної поведінки. Дозвіл є завершальним етапом еволюції конфлікту. Вирішення конфліктів можливе шляхом трансформації самої об'єктивної конфліктної ситуації і шляхом трансформації образів ситуацій, доступних сторонам. Однак в обох випадках вирішення конфліктів можливе двома способами: частковим, коли виключається лише конфліктна поведінка, але не виключається внутрішнє стримане спонукання сторін до конфлікту, та повним, коли конфлікт усувається на рівні фактичної поведінки і на внутрішньому рівні. Існують різні класифікації конфліктів, так як можна вибрати багато інших підстав для такої класифікації. Одним з можливих варіантів є виділення вікових особливостей конфліктів, а також конфліктів у сфері певної діяльності.

Для школи характерні конфлікти різного характеру. Педагогічна сфера являє собою сукупність всіх видів цілеспрямованого формування особистості. Її суттю є діяльність з передачі та освоєння соціального досвіду. Тому саме тут необхідні сприятливі соціально-психологічні умови, що забезпечують душевний комфорт педагогу, учню і батькам. Один із найпоширеніших конфліктів у навчальній діяльності – це конфлікт між учнями. Поширені серед учнів конфлікти лідерства, в яких відбувається боротьба двох-трьох лідерів та їх угруповань за першість в класі. У середніх класах часто, конфліктують група хлопців і група дівчат. Спостерігається також конфлікт трьох-чотирьох підлітків з цілим класом або конфліктне протистояння одного школяра й цілого класу. За спостереженнями психологів, шлях до лідерства, особливо в підлітковому середовищі, пов'язаний з демонстрацією переваги, цинізму, жорстокості, безжалісності, тому що дитина набагато більше дорослого піддається спокусі стадності, невмотивованої жорстокості, приниження собі подібних.

Слід зазначити, що конфлікти підлітка в стосунках з однокласниками зумовлені формуванням морально-етичних критеріїв оцінки однолітка

і пов'язаних із цим вимог до його поведінки, що характерно для підліткового віку. Залежно від того, наскільки успішно здійснюється в школі соціалізація особистості дитини (засвоєння духовних, моральних цінностей), змінюється інтенсивність конфліктів між школярами. Духовність детермінує діяльність і поведінку людей. Помітну роль в запобіганні конфліктів грає дисципліна (вміння забезпечити дитині необхідну для його повноцінного розвитку свободу в рамках розумного підпорядкування порядку). Великий вплив на конфліктну поведінку школярів надає особистість учителя, що може проявлятися в різних аспектах:

– стиль взаємодії вчителя з іншими учнями служить прикладом для відтворення у взаєминах з однолітками. Стиль спілкування і педагогічна тактика вчителя роблять помітний вплив на формування міжособистісних відносин учнів з однокласниками і батьками. Особистісний стиль спілкування та педагогічна тактика «співпраця» зумовлюють найбільш безконфліктні відносини дітей один з одним, але цим стилем володіє незначна кількість вчителів. Вчителі з вираженим функціональним стилем спілкування («авторитарні» вчителі), дотримуються однієї з тактик («диктат» або «опіка»), посилюють напруженість міжособистісних відносин у класі;

– вчитель зобов'язаний втручатися в конфлікти учнів, регулювати їх. Залежно від ситуації, може бути необхідним адміністративне втручання, проста порада. Позитивний вплив робить залучення конфліктуючих в спільну діяльність, участь у вирішенні конфлікту інших учнів, особливо лідерів класу. Процес навчання та виховання неможливий без суперечностей і конфліктів [3].

Таким чином, комплексний підхід, ґрунтовні знання про сутність, типи, причини виникнення та шляхи розв'язання конфліктів з боку педагогів і батьків є необхідними складовими частинами процесу формування конструктивних взаємин у підлітковому колективі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гришина Н.В. Психология конфликта. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 464 с.
2. Ємельяненко Л.М., Петюх В.М., Торгова Л.В., Гриненко А.М. Конфліктологія : навчальний посібник / за заг. Ред. В.М. Петюха, Л.В. Торгової. Київ : КНЕУ, 2003. 315 с.
3. Заиченко Н.У. Конфликтные характеристики межличностных отношений и конфликт между детьми и взрослыми. *Мир психологии*. 2001. № 3. С. 197–208.
4. Коберник Л.О. Ціннісні орієнтації як чинник виникнення та подолання конфліктних форм поведінки в юнацькому віці : автореф. дис. ... канд. психолог. наук 19.00.07. Київ, 2010. 20 с.
5. Куниця Т.Ю. Проблема конфліктів у шкільному колективі. URL: <https://bit.ly/3vPv8p7>.
6. Кулініч І.О. Психологія управління : навчальний посібник. Київ : Знання, 2008. 292 с.
7. Мудрик А.Б. Гендерна компетентність особистості: теорія, діагностика, розвиток : посібник. Луцьк, 2014. 200 с.
8. Нагаєв В.М. Конфліктологія: курс лекцій (модульний варіант) : Навчальний посібник. Київ : ЦУЛ, 2004. 198 с.

РОЗДІЛ 4 ПРАВО

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.3.10>

Гуйван Петро Дмитрович,
кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,
професор
Полтавського інституту бізнесу
ORCID ID: 0000-0003-3058-4767

ПУБЛІЧНО-ПРАВОВІ Й ПРИВАТНОПРАВОВІ АСПЕКТИ ІНСТИТУТУ ПОЗОВНОЇ ДАВНОСТІ

PUBLIC LEGAL AND PRIVATE ASPECTS OF THE INSTITUTE OF LIMITATION

Стаття присвячена науковому дослідженню актуального питання про відмінності й спільні риси такого матеріально-правового інституту, як позовна давність у відносинах, що регулюються нормами приватного (цивільного) й публічного (податкового) права. Зроблений порівняльний аналіз юридичних механізмів, які опосередковують порядок і момент виникнення в особи права на позов, і часу виникнення та відбиття в податковому обліку дебіторської (кредиторської) заборгованості. Установлено, що дати виникнення обліковуваної підприємством заборгованості й дати початку перебігу позовної давності не збігаються, не збігаються також між собою і встановлені податковим законодавством терміни виникнення дебіторської та кредиторської заборгованостей: в основу обліку дебіторської (кредиторської) заборгованості в податковому законодавстві покладено момент фактичного виконання обов'язку, в той час, як перебіг позовної давності пов'язаний із моментом порушення права. Також з'ясоване питання про сутнісну відмінність таких правових явищ, як вплив позовної давності й визнання заборгованості безнадійною. Установлено, що позовна давність визначає лише час для звернення до суду з вимогою про примусове виконання боржником охоронного обов'язку, вона не впливає на фізичне погашення зобов'язання, просто у випадку пропуску давнісного строку обов'язок вже не може бути виконаним за допомогою державного юрисдикційного органу. Якщо він не виконується добровільно, може йтися про незаконне збагачення боржника, отже, від моменту спливу позовної давності в нього виникнуть додаткові податкові обов'язки: коли кредиторська заборгованість за отриманим, але не сплаченим товаром стане безнадійною, з податкового боку вона трансформується в безповоротну фінансову допомогу. Отже, можна зробити висновок про те, що помилковим є припущення, за яким строки, запроваджені законодавцем у податковому праві, визначають темпоральні кордони існування суб'єктивних прав та обов'язків суб'єктів підприємницької діяльності.

Ключові слова: списання безнадійної заборгованості, позовна давність, податковий облік.

This article is devoted to the research of the topical issue of differences and common features of such a substantive legal institution as the statute of limitations in relations governed by the rules of private (civil) and public (tax) law. A comparative analysis of legal mechanisms that mediate the order and time of occurrence of a person's right to sue, and the time of occurrence and reflection in tax accounting of receivables (payables). It is established that the dates of occurrence of the debt accounted by the enterprise and the dates of the beginning of the statute of limitations do not coincide, do not coincide with each other and the terms of occurrence of receivables and accounts payable established by the tax legislation. language, while the statute of limitations is associated with the moment of violation of the right. The issue of the essential difference between such legal phenomena as the expiration of the statute of limitations and the recognition of debts as bad is also clarified. It is established that the statute of limitations determines only the time to apply to the court to enforce the debtor's security obligation, it does not affect the physical repayment of the obligation, just in case of missing the statute of limitations the obligation can no longer be fulfilled jurisdiction. If it is not performed voluntarily, it may be illegal enrichment of the debtor, so from the expiration of the statute of limitations he will have additional tax liabilities: when the accounts payable for goods received but not paid becomes uncollectible, from a tax point of view, it is transformed into non-repayable financial assistance. It can therefore be concluded that the assumption that the terms introduced by the legislator in tax law determine the temporal boundaries of the existence of subjective rights and obligations of business entities is erroneous.

Key words: write-off of bad debts, statute of limitations, tax accounting.

Не можна не помітити суттєвого значення інституту позовної давності для матеріальних відносин. Погодившись із його необхідністю, все ж треба його застосовувати саме з належною юридичною визначеністю стосовно конкретних цілей, що переслідує запровадження цього правового механізму. Дослідниками питання досить широко обґрунтовується існування позовних строків. Ще здавна в суспільстві виникло переконання, що бездіяльність уповноваженої особи є соціально несхвальною і тягне певні небажані наслідки [1, с. 298–299]. Однак далеко не повністю така соціальна потреба була реалізована за допомогою правового інструментарію. Нині наука досить переконливо доводить необхідність різних за юридичною природою строків для реалізації суб'єктивного матеріального права, адже, як правило, законодавець вважає за необхідне обмежити існування певного зобов'язання та відповідних матеріальних прав та обов'язків, що складають його зміст. Наразі в нашій цивілістичній науці й правозастосовній практиці продовжуються дискусії стосовно віднесення різних конкретних строків, що визначають тривалість окремих повноважень чи обов'язків особи, до тих чи інших видів. Тому все актуальнішим стає питання визначення правової сутності того чи іншого цивільного строку.

Таке питання зазвичай не просте. Як приклад впливу нормативно встановлених правил поведінки на тривалість суб'єктивного матеріального права, зазвичай, наводяться окремі положення чинного податкового законодавства і, зокрема, Податкового кодексу України. Власне, податкові нормативні акти не стверджують прямо, що сплив позовної давності пов'язаний з припиненням цивільного права, але її закінчення впливає на можливість реалізації такого права, що окремими дослідниками розглядається як спеціальне нормативне регулювання порядку погашення змісту правовідношення [2, с. 62–63]. Зокрема, податковий закон встановлює, що заборгованість, за якою прострочена позовна давність, вважається безнадійною. Така обставина дає можливість підприємству-кредитору за певних умов (створення резерву сумнівних боргів) списати таку заборгованість з віднесенням її на витрати суб'єкта господарювання. Натомість, боржник мусить свою кредиторську заборгованість, котра набула статусу безнадійної з огляду на сплив позовної давності за вимогами про її стягнення, віднести до своїх доходів. Отже, у літературі зроблено припущення, що законодавство створило певні умови для припинення прострочених зобов'язань

учасниками господарських відносин: за давнине матеріальне право може бути віднесене до складу пасивів підприємства, а давнений борг – до складу набутих активів, що впливає на податкові відносини суб'єктів.

Згадаємо визначення триваючої заборгованості щодо обох учасників зобов'язальної взаємодії, подане С.І. Корецьким: взаємовідносини двох осіб, що укладають угоду, можна подати двома латинськими термінами – «дебет» (винен) і «кредит» (вірить комусь). Так, у разі, коли особа, яка позичає комусь кошти, вірить – це кредит, і тоді вона іменується кредитором, особа, яка одержує позику, стає винною – це дебет, і тоді вона іменується дебітором [3, с. 124]. Отже, дійсно, передбачене нормативно віднесення суми безнадійної дебіторської заборгованості до складу витрат потягне зменшення розміру оподаткованого прибутку, водночас сума безповоротної фінансової допомоги, до якої належить і прострочена дебітором сума, примножує доходи боржника, що призводить до збільшення відповідної бази оподаткування. У зв'язку із цим виникає питання, чи не є списання боргу в сенсі податкового й бухгалтерського законодавства припиненням правовідношення та відповідного суб'єктивного права, наприклад, прощення боргу? Відповідь на питання не очевидна, тому відповідне правило Цивільного кодексу про прощення боргу в такому контексті потребує додаткового тлумачення.

Згідно з правилами податкового (бухгалтерського) обліку дебіторською та кредиторською, відповідно, у кредитора та боржника є заборгованість, яка обліковується на певну дату. Дебіторська заборгованість виникає або від дати відвантаження товару, або від часу надання результатів робіт, або від дати списання коштів на оплату товару (робіт, послуг) тощо [4, с. 39]. Чи є момент виникнення дебіторської заборгованості одночасно початковим терміном позовної давності? Слід погодитися з висловленими в літературі міркуваннями, що дати виникнення облікуваної підприємством заборгованості і дати початку перебігу позовної давності не співпадають [5, с. 54]. Мало того, не співпадають між собою і встановлені податковим законодавством терміни виникнення дебіторської та кредиторської заборгованостей. Скажімо, датою виникнення дебіторської заборгованості є день списання коштів з банківського рахунку, тоді як датою виникнення кредиторської заборгованості за тим же зобов'язанням є день зарахування коштів на банківський рахунок за товар.

Як бачимо, в основу обліку дебіторської (кредиторської) заборгованості в податковому законо-

давстві покладено момент фактичного виконання обов'язку, в той час як перебіг позовної давності пов'язаний з моментом порушення права, тобто з часом, коли зобов'язання мало бути виконане, і з моментом усвідомлення факту невиконання кредитором. Отже, встановлені в договорі строки виконання зобов'язання прямо не впливають на строки виникнення дебіторської (кредиторської) заборгованості. Наприклад, сторони договору купівлі-продажу домовилися, що гроші будуть перераховані продавцеві до 15 липня, а товар надійде 30 серпня. У разі невиконання грошового зобов'язання позовна давність за вимогою про сплату коштів почнеться 16 липня, тоді як дебіторська заборгованість із суми в обліку продавця виникне після відвантаження товару. Водночас початковий момент перебігу позовної давності за вимогами про стягнення дебіторської заборгованості починається не від часу виникнення цієї заборгованості, а від часу правопорушення, але не виключено, що момент такого правопорушення настане значно раніше, ніж в обліку юридичної особи виникне дебіторська заборгованість. Отже, час виникнення дебіторської заборгованості відповідно до законодавства про бухгалтерський облік, як правило, не співпадає з терміном виникнення суб'єктивного регулятивного обов'язку, не співпадає він і з початковим моментом перебігу позовної давності.

Внесені нещодавно зміни до податкового законодавства не призвели до усунення правових неузгодженостей, пов'язаних із фактичною втратою балансу та синхронності у діях боржника та кредитора, спрямованих на виведення зі свого обліку відповідних дебіторської та кредиторської заборгованостей як можливий крок для припинення відповідного зобов'язання. Критерієм віднесення дебіторської заборгованості до складу безнадійної зараз є її прострочення, котре пов'язується із закінченням перебігу позовної давності за відповідними вимогами, а отже, і з неможливістю стягнення. Останнє визначення самими фіскальними органами ототожнюється із закінченням трирічного чи іншого спеціального строку позовного домагання, хоча, насправді, це не завжди так. Спочатку слід відзначити юридичні відмінності між цивільно-правовим та бухгалтерсько-податковим розумінням поняття позовної давності. Як відомо, положення цивільного законодавства за загальним правилом не поширюються на податкові відносини (ст. 1 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ)). Проте в актах, що регулюють такі публічні взаємини, зустрічаються вказівки на юридичні наслідки впливу позовної давності, тоді як відпо-

відний інститут є суто цивільно-правовим. Отже, хочемо ми того чи ні, під час конструювання механізмів, пов'язаних із сплатою податків, треба керуватися нормами Цивільного кодексу щодо визначення початкового моменту та обчислення перебігу позовної давності.

Для вирахування кінцевого моменту її тривалості, важливим є обчислення початкового терміну, від якого розпочинається перебіг строку. За правилами глави 19 ЦКУ, позовна давність за відповідними вимогами розпочинається від моменту, коли уповноважена особа дізналася чи могла дізнатися про порушення належного їй суб'єктивного права. Це загальне правило ст. 261 ЦКУ. Що ж стосується зобов'язальних відносин, у яких строк виконання обов'язку встановлено сторонами, то перебіг позовної давності тут починається від часу виконання обов'язку, якщо він не був виконаний. Натомість під час продажу товару у бухгалтерському обліку часто відтворюють початковий момент давнісного строку за вимогами про оплату товару від дати його оприбуткування за актом приймання-передачі, дати списання з балансу чи моменту укладення договору. Між тим, це не завжди відповідає умовам укладеного договору, з аналізу змісту якого й слід виходити, визначаючи давність дебіторської заборгованості. Дійсно, остання виникає після того, як право власності на товари переходить до контрагента, або поставачальник передає йому акт виконаних робіт, виконує послуги, в наслідок чого у покупців виникає обов'язок зустрічних дій (оплати, зустрічної поставки) [6, с. 2]. Однак, в угоді щодо купівлі-продажу може бути встановлений обов'язок покупця щодо оплати через певний період після отримання товару [7, с. 144]. Саме після пропуску цього строку й має починатися відлік перебігу позовної давності [8, с. 115].

Крім того, як це слідує із правових приписів відповідного інституту цивільного права, давнісний строк за конкретними вимогами до несправного боржника не завжди перебігає безперервно. За певних обставин він може бути зупинений (ст. 263 ЦКУ), чи перерваний (ст. 264 ЦКУ). Не важко помітити, що фактичні дані, які впливають на наявність передумов для зупинення чи переривання позовної давності, усвідомлюються та належно оцінюються, в першу чергу, кредитором, тоді як боржник про це може навіть не знати. У будь-якому разі наявність зазначених чинників свідчатиме про більшу, ніж номінальна, тривалість перебігу давнісного строку, що відтермінує здійснення відповідних податкових коригувань вірителем. Але це, як правило, не позначиться на

таких же діях боржника. Тож, цілком вірогідною є така ситуація, коли боржник за даними свого обліку мусить віднести задоволену кредиторську заборгованість на доходи, тоді як, насправді, сам факт закінчення встановленого законом для такої вимоги номінального давнісного строку ще не означає, що позовна давність сплила.

Закінчення, скажімо, трирічного строку за вимогами про стягнення коштів свідчить лише про те, що кредитор протягом цього часу не звернувся до суду з відповідною вимогою. Однак, в уповноваженого можуть існувати обставини, котрі впливають на обчислення позовної давності (наприклад, такі, що зупиняють давнісний перебіг), про які боржник не знає. Відтак, давність за вимогами кредитора триватиме, а боржник в цей час віднесе свій борг на валові доходи. До такого ж результату може призвести різна кваліфікація управленою та зобов'язаною особами однієї й тієї ж дії боржника: перший вважатиме її визнанням обов'язку (і обчислюватиме давнісний перебіг спочатку), тоді як другий не визнає подібної характеристики своєї дії. Як бачимо, строк віднесення безнадійної заборгованості кредитором до складу своїх витрат може бути суттєво збільшений, тоді як прострочена кредиторська заборгованість підлягає віднесенню боржником до складу своїх доходів під загрозою застосування санкцій відразу після закінчення номінальної тривалості позовної давності. Звісно, такі законодавчі хитрощі певною мірою допомагають поповнити бюджет, але досягненню визначеності у матеріальних відносинах між учасниками цивільного обігу явно не сприяють.

Тепер перевіримося до поставленого трохи вище питання про співвідношення описаного юридичного інструментарію щодо відбиття та списання безнадійної дебіторської та кредиторської заборгованості з припиненням відповідних господарських суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. З урахуванням попередніх досліджень розглянемо положення коментованого правового механізму щодо дієвості матеріального зобов'язання після спливу давнісного строку за відповідною вимогою як з боку кредитора, так і з боку боржника. Віритель може віднести вартість простроченої дебіторської заборгованості до складу своїх активів, але, у принципі, вправі цього і не робити, бо то є його правом і через різні обставини він може утриматися тимчасово чи взагалі від цього кроку.

Водночас незалежно від списання чи несписання простроченої заборгованості кредитором боржник після спливу позовної давності за тим

же податковим законодавством України мусить вчинити певні дії, що впливають на виникнення відповідних податкових зобов'язань. Коли його кредиторська заборгованість за отриманий, але не оплачений товар стане безнадійною, з податкової точки зору, вона трансформується в безповоротну фінансову допомогу. Отже, після спливу давнісного строку за кредиторською заборгованістю покупець має нарахувати доходи. Невиконання ним такого обов'язку є порушенням Податкового кодексу України та тягне застосування певних санкцій до суб'єкта господарювання. Саме такі дії боржника, на думку деяких дослідників, припиняють матеріальне право в таких відносинах [9, с. 31–32]. Та це твердження є непереконливим, позаяк подібному фіксуванню припинення зобов'язання боржником далеко не завжди кореспондують адекватні дії кредитора, котрий має право на зменшення доходу відповідного періоду. Крім того, одноосібне припинення зобов'язання боржником, безумовно, є неправомірним.

Звісно, належною правовою підставою для припинення зобов'язання є прощення боргу кредитором (ст. 605 ЦК України). Але описаний вище юридичний інструментарій коригування бухгалтерського й податкового обліку господарюючих суб'єктів знову-таки не може охоплюватися його диспозицією. За загальним правилом, припинення зобов'язання, в тому числі і прощення боргу, позбавляє кредитора права не тільки вимагати виконання, але й приймати таке виконання. А на боржникові не тільки не лежить обов'язок виконання, але він не має правових підстав взагалі здійснювати його навіть добровільно, оскільки саме зобов'язання припинилося. Якби за таких обставин зобов'язання уже вважалося припиненим, його виконання було б безпідставним, бо цивільне законодавство не передбачає можливості відновлення припиненого зобов'язання. Але ж виконання зобов'язань після спливу позовної давності та після списання такого боргу кредитором відбувається. Звичаї ділового обороту, які, до речі, повинні мати застосування за новим Податковим кодексом (хоча наразі це питання є проблематичним), у такій ситуації передбачають відновлення активів (але не цивільного зобов'язання) та перерахунок податкових зобов'язань контрагентів.

Отже, за податковим законодавством боржник повинен відбити безнадійність свого зобов'язання і це призводить до певних наслідків для нього (збільшення доходів), а кредитор може зменшити свої зобов'язання з податку на прибуток шляхом збільшення витрат. Але, незалежно від вчинення цих дій, було б передчасним казати, що вони

свідчать про прощення боргу. Цілком очевидно, що вимога законодавства щодо зарахування боржником до доходів сум простроченої кредиторської заборгованості жодним чином не впливає на існування зобов'язального правовідношення. Адже, якби законодавець мав це на увазі, то він би чітко вказав у законі, що прощенням боргу слід вважати вчинення кредитором дій, що потягли віднесення простроченої дебіторської заборгованості до складу його витрат. Як бачимо, така нормативна вказівка не спостерігається. Це тим очевидніше, що податкове законодавство не передбачає обов'язковості віднесення вірителем суми простроченої дебіторської заборгованості до складу власних витрат. Тож, незалежно від вчинення чи не вчинення певних дій, передбачених податково-бухгалтерськими нормативами, суб'єктивне охоронне право кредитора за таким відношенням продовжує існувати і після спливу давнісного строку, хоча вже не маючи властивості бути примусово реалізованим. Як вказувалося, кредитор може здійснити інші несудові заходи впливу на боржника, крім того обов'язок останнім може бути виконаний добровільно і після закінчення існування позовного права.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що помилковим є припущення, за яким строки,

запроваджені законодавцем у податковому праві, визначають темпоральні кордони існування суб'єктивних прав і обов'язків суб'єктів підприємницької діяльності [10, с. 118]. Сам факт списання боргу з точки зору оптимізації активів за податковими нормами чи згідно з положеннями бухгалтерського обліку ще не означає припинення зобов'язання, виведення простроченої дебіторської заборгованості із складу активів суб'єкта господарювання в зв'язку із спливом давності зовсім не означає настання наслідків, передбачених ст. 605 ЦКУ. Це одностороння дія кредитора, що не має на меті припинення зобов'язання, а лише документально відбиває безнадійність обов'язку з точки зору можливості його стягнення в примусовому порядку. Віднесення суми боргу на доходи і навіть сплата податку на прибуток не впливає на чинність відповідного зобов'язання, хоча за вимогами з нього і спливла позовна давність. Тож, можемо впевнено казати про дієвість загального цивілістичного правила і для господарських взаємин: закінчення перебігу позовної давності не призводить до припинення суб'єктивного права й не позбавляє зобов'язану особу статусу боржника.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Підпригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 512 с.
2. Семькина Л.М. Сравнительная характеристика классификации и оценки обязательств, используемых в системах российских и международных стандартов. *Научный результат. Серия «Экономические исследования»*. 2014. № 1. С. 61–69.
3. Корецкий С.И. Краткое руководство по бухгалтерии. Москва : Сирин, 1925. 320 с.
4. Сук Л.К. Облік розрахунків з покупцями. *Бухгалтерія в сільському господарстві*. 2010. № 23. С. 39–44.
5. Докийчук К.Л., Жаркова О.А. Исковая давность и налогообложение. *Бізнес*. 2004. № 14. С. 53–57.
6. Бірюкова О.А. Умови виникнення дебіторської заборгованості на підприємстві. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету*. 2012. № 2 (58). С. 250–254. URL: vistnic.stu.cn.ua/index.pl?task=arcl&l.
7. Пархоменко В.М. Розрахунки з покупцями та замовниками: обліковий аспект. *Вісник ЖДТУ: економічні науки*. 2012. № 3 (61). С. 143–145.
8. Дем'яненко А.В. Теоретичні підходи до трактування категорії дебіторської заборгованості науковцями. *Актуальні проблеми ефективного соціально-економічного розвитку України: пошук молодих* : Збірник наукових праць IV всеукраїнської науково-практичної конференції. Вінниця, 2015. С. 110–116.
9. Панченко І.О. Відображення у податковому обліку платника податку сум заборгованості по зобов'язаннях, за якою минув строк позовної давності. *Економіка. Фінанси. Право*. 2000. № 4. С. 30–33.
10. Музыка В.Г. Роль строків у податковому праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 10. С. 117–120.

РОЗДІЛ 5 СТОРІНКА МОЛОДОГО НАУКОВЦЯ

5.1 ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 323.2-053.6

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.3.11>

Біла Дар'я Олегівна,

аспірант кафедри права та європейської інтеграції

Дніпропетровського регіонального інституту державного управління

Національної академії державного управління при Президентові України

ORCID ID: 0000-0002-4519-5142

ВИЗНАЧЕННЯ РОЛІ МОЛОДІ В СУСПІЛЬСТВІ В УМОВАХ ПОЛІТИЧНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ Й ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ

DETERMINATION OF THE ROLE OF YOUTH IN SOCIETY IN CONDITIONS OF POLITICAL UNCERTAINTY AND FEATURES OF FORMATION OF STATE YOUTH POLICY

У статті наведено розв'язання актуальної наукової проблеми визначення ролі молоді в суспільстві в умовах політичної невизначеності й особливості формування державної молодіжної політики.

Авторка визначила, що державна молодіжна політика – це система інститутів, що містить різноманітні елементи (навчально-педагогічні, політично-правові, інституційно-організаційні й фінансово-економічні), вона чинить управлінський вплив на молодь як унікальний феномен суспільства для забезпечення максимально повного використання молоді як потенціалу й ресурсу для досягнення управлінської мети.

У статті доведено, що з боку публічного управління молодь виступає одночасно і як ключовий об'єкт управлінського впливу, і як активний, гнучкий і потужний ресурс і потенціал суспільно-економічної та політичної дії. Саме цей суб'єкт – об'єктна роль молоді в суспільстві й у публічному управлінні – робить її найчутливішою до політичних та економічних змін, швидкою під час реагування на заклики й ситуативні дії. Політична невизначеність або криза, які загострюють суперечності й проблеми в суспільстві, є ключовими чинниками зростання активності молоді щодо участі в суспільно-економічних процесах і стають загрозою ймовірної швидкої ідеологічної «поляризації» молоді. Це може сприяти залученню молоді як цінного ресурсу в «арсенал» публічного управління або привести до його втрати.

Авторкою узагальнені ключові особливості формування державної молодіжної політики в умовах політичної та економічної невизначеності чи кризи, які потребують реалізації як через інститути молодіжної політики, так і за участі інших інститутів публічного управління. Ці особливості умовно поділено на два блоки:

– *стратегічно орієнтований, ідеологічний блок, який формується та реалізується впродовж декількох поколінь, сприяє спрямуванню потенціалу молоді на творчість, генерацію позитивних ідей і змін з урахуванням об'єкт-суб'єктності молоді й дозволяє усунути загрози її можливої ідеологічної «поляризації»;*

– *тактично спрямований, соціально-економічний блок, який потребує коротко- й середньотермінового вирішення та сприяє створенню соціально-економічних умов соціального становлення та розвитку молодих громадян України в інтересах особистості, суспільства й держави.*

Ключові слова: *державна молодіжна політика, ідеологічна «поляризація», молодь, політична невизначеність, публічне управління.*

The article investigates actual scientific study problems of determining the role of youth in society in conditions of political uncertainty and the peculiarities of the formation of state youth policy.

The author defined that the state youth policy is a system of institutions that contains various elements (educational and pedagogical, political and legal, institutional and organizational and financial and economic). Youth policy has a managerial

impact on youth as a unique phenomenon of society to ensure the fullest use of youth as a potential and resource and to achieve management goals.

The article proves that from the point of view of public administration, young people act both as a key object of managerial influence and as an active, flexible and powerful resource and potential for socio-economic and political action. It is this subject – the objective role of youth in society and in public administration that makes them most sensitive to political and economic change, quick to respond to calls and situational actions.

Political uncertainty or crisis that aggravate contradictions and problems in the community are key factors for growth activity of young people to participate in social and economic processes and are likely threatened by rapid ideological “polarization” of youth. This can either contribute to the involvement of young people as a valuable resource in the “arsenal” of public administration, or its loss.

The author summarizes the key features of the formation of state youth policy in conditions of political and economic uncertainty or crisis, which need to be implemented both through the institutions of youth policy and with the participation of other institutions of public administration. These features are divided into two blocks:

– *strategically oriented, ideological bloc, which is formed and implemented over several generations and helps to direct the potential of youth to creativity, generation of positive ideas and changes taking into account the object-subjectivity of youth and eliminates the threat of its possible ideological “polarization”;*

– *tactically oriented, socio-economic bloc, which requires short- and medium-term solutions and contributes to the creation of socio-economic conditions for social formation and development of young citizens of Ukraine in the interests of the individual, society and state.*

Key words: *state youth policy, ideological “polarization”, youth, political uncertainty, public administration.*

Постановка проблеми. Державна молодіжна політика завжди була і залишається в центрі уваги інститутів державної влади, органів місцевого самоврядування, суб'єктів громадянського суспільства. Така посилена увага до молоді як суспільного феномену й до молодіжної політики як до напряму управлінської діяльності притаманна державам будь-якої соціально-економічної системи на будь-якій стадії її розвитку. Не є виключенням і Україна, де значення державної молодіжної політики посилюється потребою залучення молоді до протистояння геополітичним викликам, захисту територіальної цілісності України, зменшенню наслідків політичної невизначеності та економічної кризи.

Натомість, політична невизначеність і економічна криза в Україні викликані багатьма факторами, як от: окупація Криму, військова агресія в Донецькій і Луганській областях, пандемія COVID-19 і протипандемічні заходи тощо, висвітлили певні теоретичні і практичні прогалини в державній молодіжній політиці. Природньо, що питання усвідомлення ролі молоді у суспільстві в умовах політичної невизначеності та особливості формування державної молодіжної політики відповідно до сучасних запитів набувають особливої гостроти, чим і зумовлена актуальність статті.

Аналіз дослідження і публікацій. Державна молодіжна політика в Україні й молодь, як її об'єкт, залишаються предметом дослідження українських та зарубіжних науковців. Учені вивчали теоретичні аспекти молодіжної політики та практично-прикладні проблеми її формування і реалізації на всіх рівнях публічного управління.

Ефективність реалізації державної молодіжної політики значною мірою ґрунтується на єдності й скоординованості інститутів публічно-управлінської діяльності на державному, регіональному й локальному рівнях і взаємодії з представниками бізнесу, громадськості і молодіжного представництва.

Так, наукове дослідження молоді як об'єкту публічного управління та молодіжної політики як інструменту впливу на молодь постійно знаходиться у центрі уваги науковців, державних службовців та громадських діячів. Серед найвагоміших і впізнаваних наукових розробок знаходимо роботи Б. Буяка, Г. Вільямсона, М. Головатого, Є. Бородіна, К. Мангейма, Т. Тарасенко, І. Хохрякової, І. Хожило, М. Перепелиці, І. Парубчака, Ю. Борисова, Н. Літвінова й інших. Автори досліджували питання формування державної молодіжної політики на державному і місцевому рівнях, висвітлювали роль інститутів управління молодіжною політикою та становлення інститутів молодіжної політики. Теоретичні проблеми публічного управління, зміна ролі органів місцевого самоврядування у ході децентралізації та зміна, у зв'язку з цим, підходів до теоретичного розуміння молоді і молодіжної політики досліджували В. Дрешпак, Н. Липовська, С. Серьогін, В. Тертичка й інші.

Однак, незважаючи на створену теоретико-методологічну основу формування молодіжної політики, широке коло наявних наукових розробок з питань реалізації державної молодіжної політики як теоретичного, так і практичного спрямування, теоретичне обґрунтування особливостей формування молодіжної політики в умовах

політичної невизначеності є недостатнім. Про це свідчить не завжди позитивний і дієвий досвід її практичної реалізації. В умовах політичної невизначеності й економічної кризи, викликаних внутрішньополітичними чи геополітичними чинниками актуальність роботи з молоддю, усвідомлення вектору зміни ролі молоді у суспільстві та формування відповідних положень молодіжної політики потребує подальшого наукового опрацювання. Тому наше дослідження зосереджено на узагальненні теоретичних питань розуміння ролі молоді як об'єкту публічного управління, трансформації ролі молоді у суспільстві в умовах політичної й економічної невизначеності та узагальнення особливостей формування державної молодіжної політики як інструменту управлінського впливу.

Мета статті – визначити роль молоді у суспільстві в умовах політичної невизначеності та узагальнити особливості формування державної молодіжної політики.

Виклад основного матеріалу. Молодість є певним часовим відрізком життя людини, межі якого залежать від розуміння суспільством доцільності цього відрізка і встановлюються відповідним нормативним документом. Втім, за об'єктивних причин (технічний і промисловий прогрес, економічна і політична невизначеність, глобалізація тощо), цей «відрізок життя людини осуває свої межі в міру того, як суспільство переходить на вищі ступені свого розвитку, як збільшується тривалість людського життя» [1, с. 206], як змінюється бачення ролі молодих людей у суспільному й економічному житті та, власне, й склад групи «молодь».

На сьогодні підходи визначення складу соціально-демографічної групи «молодь» в різних країнах дещо різняться. Так, ЮНЕСКО і Міжнародна організація праці (далі – МОП) молоддю вважають 14–25-літніх осіб, Програма розвитку ООН (UNDP) – 15–25-літніх, а UNICEF, WHO (Всесвітня організація охорони здоров'я (далі – ВООЗ)) та UNFPA (Фонд народонаселення) подають три вікові категорії: «підлітки» – 10–15 років, «молодь» – 15–24, а разом (10–24 років) вони складають групу «молодих людей». Організація економічного співробітництва та розвитку (далі – OECD) до молоді відносить осіб віком 15–24 роки, натомість, Британський департамент міжнародного розвитку (далі – DFID) визнає за молодь осіб 10–24 років, американський фонд USAID – 10–29 років, Світовий банк – 12–24 роки [2]. Отже, у законодавстві більшості країн молодь – це особи у віці від 13–14 до 25–30 років.

В Україні згідно із Законом України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» (від 5 лютого 1993 р.), який визначав загальні засади створення організаційних, соціально-економічних, політико-правових умов соціального становлення та розвитку молодих громадян України в інтересах особистості, суспільства та держави, категорія молоді обмежувалась віком 14–35 років [3]. Цей Закон втратив чинність на підставі Закону України «Про основні засади молодіжної політики», прийнятого 27 квітня 2021 р. Попри попередні пропозиції авторів проекту щодо зменшення верхніх вікових рамок молоді в Україні, в п. 17 ст. 1 закону визначено, що «молодь – молоді особи – особи віком від 14 до 35 років, які є громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах» [4].

Але головною особливістю закону є те, що він визначає мету, завдання, основні засади, напрями та механізми реалізації державної молодіжної політики в Україні, гарантії участі молоді у її формуванні та реалізації, особливості організаційних і правових засад утворення та діяльності молодіжних та дитячих громадських об'єднань [4]. Тим самим чи не вперше в Україні визнається не лише об'єктна, а й суб'єктна роль молоді у формуванні молодіжної політики й в розвитку держави і суспільства в цілому.

Така трансформація від суто об'єктного сприйняття ролі молоді у суспільстві до суб'єкт-об'єктної є цілком закономірною. Молодь є частиною суспільства, найбільш творчою, активною, здатною до змін і здатною чинити ці зміни, тобто є основним носієм «пасіонарності» [5] нації. Саме тому молодь «піддається впливам усіма найбільш значущими процесами й факторами, які зумовлюють соціальні процеси» [1, с. 198]. Тож, саме через таку гнучкість до сприйняття змін молоді, її потенційну готовність до змін, вона є об'єктом, на який чиниться публічно управлінська дія, звертається суспільний заклик до зрушень (як позитивного, так і негативного характеру).

Водночас, молодь є й суб'єктом процесу взаємодії. Б. Буяк зазначає, що характер цієї взаємодії виявляється «<...> в диспозиції загальнонародних, державних і приватних молодіжних інтересів під час артикуляції та агрегації інтересів різних соціальних спільностей» [1, с. 198–199], якими є молодіжні формальні й неформальні об'єднання і субкультури. К. Мангейм вважав, що «молодь ані прогресивна, ані консервативна за своєю природою, вона потенція, готова до будь-якого почину» [6], із чим ми цілком погоджуємось.

Саме в цій гнучкості молоді і полягає основна особливість формування державної молодіжної політики, серед ключових завдань якої є спрямування потенціалу молоді як об'єкту публічного управління на творчість, генерацію позитивних ідей і позитивних змін.

Отже, з точки зору публічного управління, сьогодні молоді виступає одночасно і як ключовий об'єкт управлінського впливу, і як активний, гнучкий і потужний ресурс економічної і політичної дії. Саме ця суб'єкт - об'єктна роль молоді в суспільстві й у публічному управлінні є ключовою особливістю у формуванні державної молодіжної політики.

Така проактивність молоді і здатність до генерації змін у суспільстві (або, навпаки, інертність, патерналізм) є продуктом отриманим в результаті об'єднання зусиль (або протистояння) інститутів публічного управління, суспільства, сім'ї щодо реалізації молодіжної політики. Роль молоді в суспільстві як продукт використання її потенціалу залежить також від інших чинників, найдієвим серед них ми вважаємо політичну і економічну невизначеність. Характер цього продукту виявляється через роль молоді у суспільстві і залежить здебільшого від мети, яку ставить перед собою система публічного управління щодо використання потенціалу молоді. Відповідно до мети використання потенціалу молоді, державні інститути у різних країнах ретельно розробляли підходи роботи з підлітками і молоддю, напрацьовували інструменти боротьби молоді як ресурс тощо.

У законі України «Про основні засади молодіжної політики» молодіжна політика визначена як «напрямок державної політики, спрямований на створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов і гарантій для соціалізації та інтеграції дітей та молоді в суспільні процеси, що здійснюються в інтересах молоді та за участю молоді» [4].

Л. Прокопенко визначає державну освітню політику «як складову частину політики держави, що відбиває сукупність її цілей і завдань у сфері освіти, які формуються політичною системою залежно від сутності держави та її соціального призначення і реалізуються нею за допомогою відповідних інструментів» [7, с. 3].

Враховуючи вищенаведене, державною молодіжною політикою ми вважаємо систему інститутів публічного управління, що містить різноманітні елементи (навчально-педагогічні, політично-правові, інституційно-організаційні та фінансово-економічні тощо) та чинить

управлінський вплив на молоді, як унікальний феномен суспільства, для забезпечення максимально повного використання молоді як потенціалу й ресурсу для досягнення управлінської мети.

Проблеми молоді в зарубіжних країнах є предметом аналізу та ціллю діяльності урядових та неурядових організацій, які спільними зусиллями прагнуть побудувати середовище, що сприятиме розвитку здібностей молодих людей та заохочуватиме їх до активного життя в суспільстві. Натомість, історія розвитку цивілізації доводить, що за застосування різних підходів й інструментів з боку державних інститутів, політичних сил чи окремих осіб, молоді ставала ресурсом й інструментом розвитку, прогресу, становлення громадянської активності й патріотизму, або була ресурсом й інструментом збурення, неспокою, занепаду чи кривавих злочинів.

Історія має багато як позитивних, так і негативних прикладів скерованості ролі молоді в суспільстві і використання молодих людей як для розбудови державності й здобуття незалежності тощо, так і використання молоді тоталітарними режимами як зброї проти власних громадян.

Так, історія становлення української державності містить позитивні приклади добровільного об'єднання активних громадян, у тому числі молоді. Зокрема, у війнах ХХ ст., які відбувались на території України, населення добровільно об'єдналося заради здобуття незалежності й оборони території в різноманітні збройні формування: під час Першої світової війни (1914–1918 рр.) – у легіон Українських січових стрільців; у роки національно-визвольних рухів 1917–1921 рр. виникли формування, які очолювали народні отамани Махно, Хмара, Мелашко, Руденко, Гладченко [8]. Особливої уваги заслуговує об'єднання Українське Вільне Козацтво (далі – УВК), яке в 1917–1920 рр. виявилось «дієвим чинником формування національних збройних сил й консолідації населення та військ», яке створювалося за територіальним принципом з національно свідомих селян і робітників віком старше 18 років [9, с. 49–50]. Пізніше, після закінчення Другої світової війни у 1945–1954 рр. на території західних і східних областей України діяла підпільна мережа Організація Українських Націоналістів (бандерівців) (далі – ОУН(б)). «Одним із головних напрямів її роботи було створення молодіжних підпільних ланок, які надавали матеріальну допомогу збройному підпіллю, вивчали українську патріотичну літературу, вчиняли збройні антирадянські акції, пропагували серед місцевого населення ідею самостійної України тощо» [10, с. 225].

З іншого боку, маємо навести приклади негативної ролі молоді, спотворення свідомості цілого покоління молодих людей, що мало катастрофічні наслідки для суспільства. Один із найвідоміших і жахливих за інструментами і наслідками серед них у ХХ ст. є режим «червоних кхмерів», що виникла на тлі економічного і політичного занепаду. Це «тоталітарний маоїстсько-націоналістичний політичний режим, що утримував у Камбоджі владу протягом 1975–1979 рр.» [11, с. 654]. Чисельність «червоних кхмерів» поповнювалась здебільшого дітьми й підлітками віком 12–15 років. У результаті дій «червоних кхмерів», внаслідок масових страт, хвороб, голоду і непосильної праці загинуло близько 1,7 мільйона людей [12].

Є й багато інших прикладів у національній і світовій практиці залучення молоді у різноманітні об'єднання, формування та використання у каральних операцій. Наприклад, в Україні під час масових репресій 1930–1933 рр. і 1938–1939 рр., «<...> проведення яких потребували залучення значної кількості співробітників, партійні структури оголошували «мобілізацію» до органів державної безпеки комуністів та комсомольців». [13, с. 36]. Зокрема, «у 1938–1939 рр. відбувся масштабний «партійно-комсомольський призов» до органів державної безпеки. Серед «призовників» переважали особи віком від 25 до 35 років, з нижчою, середньою або незакінченою вищою освітою, партійним стажем з кінця 1920-х – початку 1930-х років. За національною належністю понад 60% становили українці, близько 30% – росіяни і 10% – євреї» [14, с. 310].

Менш агресивними була організація Оперативні комсомольські загони імені Ф.Е. Дзержинського (далі – ОКОД), бойова, парамілітарна організація радянської молоді, яка набула поширення з 50-х років ХХ ст. Однією з перших в Україні така організація була створена у Запорізькій області у 1958 р. [15]. Формально осередки ОКОД використовувались як кадровий резерв, а фактично – для виявлення осіб з антирадянськими поглядами, «ворогів тоталітарного режиму» тощо. Залучення молоді у карально-репресивні заходи є традиційним для тоталітарних режимів. Згубним у цій практиці було заохочення молоді з боку посадових осіб різних державних і партійних служб (звичай це були представники комітетів комсомолу та в різні часи Народного комісаріату внутрішніх справ – Комітету державної безпеки – Міністерства внутрішніх справ тощо) до написання доносів на своїх близьких, побратимів, друзів. Тим самим упродовж кількох поколінь молодим людям ставилась у заслугу зрада, прививалась у свідомість як

досягнення і нагороджувалась грамотами, посадами, різноманітними соціальними благами).

Це, разом з іншими чинниками, далось взяти в історії сучасної України, у 2014–2015 рр., коли встала необхідність захисту української територіальної цілісності та, власне, самої державності. У тих регіонах, де на момент початку війни, правоохоронні органи не виявили належної активності, співпрацювали з російськими бойовиками чи виказували поблажливості до них, а рівень корупції в їх лавах був дуже високий [16], з молодих людей формувались різноманітні незаконні утворення, що виступали за федералізацію України, здійснювали захоплення (у Криму, Луганській та Донецькій областях) або спроби захоплення в інших регіонах адміністративних будівель, придушення мирних протестів, фізичний тиск на журналістів (наприклад, так звані «тітушки» за прізвиськом першого відомого учасника), долучались до ведення бойових дій на стороні терористів і окупантів тощо.

На щастя, на підтримку сепаратистів і окупантів встали далеко не всі молоді люди, більша частина молоді в складі збройних сил України, добровольчих підрозділів, волонтерів стали на захист держави. Згідно із соціальним портретом добровольчих формувань, що функціонували у 2014 і на початку 2015 р., складеного А. Булахом, Г. Сеньків, Д. Тепериком, більшість добровольців у 2014–2015 рр. складали молоді люди (70%), з яких у віці 20–29 років (40%), 30–39 років (30%). Показово, вважають автори, що 85 % всіх опитаних не мали ні військової освіти, ні бойового досвіду до того, як потрапили в район проведення Антитерористичної операції [17, с. 24]. На наших очах відбувся, як і у попередні періоди історії, морально-ідеологічний, світоглядний розрив в суспільстві, який спостерігається й до сьогодні. Таке ідеологічне розшарування, що відбулось у сучасній Україні, а точніше – поляризація, молоді стає особливо наочною у часи політичної й економічної невизначеності чи кризи. Власне, саме невизначеність або криза загострює суперечності і проблеми в суспільстві і виступає одним з ключових чинників ідеологічної поляризації молоді. Забезпечення керівності діями молодих людей в умовах політичних чи економічних загострень реалізується насамперед через державну молодіжну політику. Саме в умовах невизначеності посилюється активність молоді. Це, зрозуміло не означає, що всі молоді люди стають громадськими активістами чи вступають у формальні й неформальні організації тощо. Хоча під час політичних і економічних

зрушень частка активних молодих людей, у сенсі громадської чи політичної активності, стає більшою, загалом зусилля молодих людей здебільшого спрямовуються на вирішення особистих соціально-економічних проблем. І в цьому криються такі ключові особливості формування державної молодіжної політики, які потребують реалізації як через інститути молодіжної політики, так і за участі інших інститутів публічного управління:

– загострення потреби залучення молоді до громадської, політичної діяльності, національно-патріотичних рухів тощо. Тому формування державної політики повинно зумовлюватись тим, що, по-перше, молодь – це надзвичайно ефективний ресурс і потенціал розвитку, який необхідно готувати використовувати для розвитку, по-друге, збільшуються ризики, що молоді люди можуть бути залучені «третьми силами» до деструктивної діяльності. Це – стратегічно орієнтований, ідеологічний блок, який формується і реалізується упродовж декількох поколінь;

– загострення соціально-економічних потреб молоді, вирішення яких здійснюється через інструменти сприяння соціально-економічному забезпеченню молодих людей, які на момент виникнення політичної невизначеності чи кризи можуть виявитись менш конкурентними в порівнянні з дорослими громадянами на ринку праці тощо. Це – тактично спрямований, соціально-економічний блок, який потребує коротко- та середньотермінового вирішення.

Висновок. З урахуванням вищенаведеного можемо зробити такі висновки:

1. Виявлено, що державна молодіжна політика – це система інститутів, що містить різноманітні елементи (навчально-педагогічні, політично-правові, інституційно-організаційні та фінансово-економічні) та чинить управлінський вплив на молодь, як унікальний феномен суспільства, для забезпечення максимально повного використання

молоді як потенціалу й ресурсу для досягнення управлінської мети.

2. Доведено, що з боку публічного управління, молодь виступає одночасно і як ключовий об'єкт управлінського впливу, і як активний, гнучкий і потужний ресурс і потенціал суспільно-економічної і політичної дії. Саме ця суб'єкт - об'єктна роль молоді в суспільстві й у публічному управлінні робить її найчутливішою до політичних і економічних змін, швидкою під час реагування на заклики й ситуативні дії. Невизначеність або криза, які загострюють суперечності та проблеми в суспільстві, виступають ключовими чинниками зростання активності молоді щодо участі у суспільно-економічних процесах та несуть загрози швидкої ідеологічної «поляризації» молоді. Це може сприяти набуттю цінного ресурсу, молоді, в «арсеналі» публічного управління або привести до його втрати.

3. Узагальнено ключові особливості формування державної молодіжної політики в умовах політичної й економічної невизначеності чи кризи, які потребують реалізації як через інститути молодіжної політики, так і за участі інших інститутів публічного управління, які умовно поділено на два блоки: стратегічно орієнтований, ідеологічний блок, який формується і реалізується упродовж декількох поколінь та сприяє спрямуванню потенціалу молоді на творчість, генерацію позитивних ідей і змін з урахуванням об'єктності молоді і сприяє усуненню загрози її можливої ідеологічної «поляризації»; тактично спрямований, соціально-економічний блок, який потребує коротко- та середньотермінового вирішення і сприяє створенню соціально-економічних умов соціального становлення та розвитку молодих громадян України в інтересах особистості, суспільства та держави.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі будуть зосереджені на опрацюванні інститутів молодіжної політики.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Буяк Б.Б. Молодь як особлива соціально-демографічна група в умовах становлення соціально-правової держави та громадянського суспільства. *Наукові записки*. 2007. Випуск 36. С. 198–209. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/buiak_molod.pdf.
2. Юзич Ю.Ю. Молодь помолодшає? *Реанімаційний пакет реформ* : вебсайт. URL: <https://rpr.org.ua/news/molod-pomolodshaie/>.
3. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні : Закон України від 5 лютого 1993 р. № 2998-ХІІ (втрапив чинність) / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2998-12#Text>.
4. Про основні засади молодіжної політики : Закон України від 27 квітня 2021 р. № 1414-ІХ / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text>.
5. Гумилев Л.Н. Конец и вновь начало: популярные лекции по народоведению. Санкт-Петербург : СЗКЭО, Издательский дом «Кристалл», 2002. 416 с.
6. Манхейм К. Диагноз нашего времени / Пер. с нем. и англ. ; Отв.ред. и сост. Я.М. Бергер и др. Москва : Юрист, 1994. 700 с.

7. Прокопенко Л.Л. Державна освітня політика: історико-теоретичний аспект. *Державне управління та місцеве самоврядування* : збірник наукових праць. 2009. № 2 (2). URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-02\(2\)/Prokopenko.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-02(2)/Prokopenko.pdf).
8. Історична роль та місце Збройних Сил України в забезпеченні обороноздатності держави особливості і способи ведення сучасних бойових дій : інформаційно-довідковий матеріал для військовослужбовців Збройних Сил України. Київ : ЦП «Компринт», 2016. 20 с.
9. Гозуватенко Г.О. Формування українського вільного козацтва в роки національно-демократичної революції (1917–1920 рр.). *Відродження Українського війська: сучасність та історична ретроспектива* : Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції, 1–2 грудня 2016 р. Київ : НУОУ, 2016. С. 49–50. URL: <https://nuou.org.ua/assets/documents/zbirnik-ukr-visko-suchasnist.pdf>.
10. Іщук О.О., Николаєва Н.Б. Діяльність молодіжних структур ОУН(б) на території центральних та східних областей України у 1945–1954 рр. *Український визвольний рух* : науковий збірник. Львів, 2006. Збірник 8. С. 225–252. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/64349/11-Ishchuk.pdf?sequence=1>.
11. Біденко А. І. Спадок режиму «червоних кхмерів» як одна з перешкод стабілізації в сучасній Камбоджі. *Молодий вчений. Серія «Політичні науки»*. Квітень 2016 р. № 4 (31). С. 654–657. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/4/158.pdf>.
12. Extraordinary Chambers in the Courts of Cambodia for the Prosecution of Crimes Committed during the Period of Democratic Kampuchea Extraordinary Chambers / ECCC, Cambodia. URL: <http://www.eccc.gov.kh/en/media-center/press-releases>.
13. Окіпнюк В.Т. Комплектування кадрового складу органів державної безпеки в Україні в період панування тоталітарного режиму (1929–1953 рр.). *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 35–41. URL: <file:///C:/Users/User/AppData/Local/Temp/108-Article%20Text-202-1-10-20200315.pdf>. DOI: 10.36695/2219-5521.4.2019.04.
14. Окіпнюк В.Т. Органи державної безпеки УРСР (1922–1941 рр.): історико-правове дослідження : монографія. 2-ге вид., доопр. та доповн. Херсон : ФОП Грінь Д.С., 2017. С. 310–311.
15. Літопис запорізької поліції. Служба дні і ночі. 2012. URL: http://www.veteranovd.zp.ua/2012/05/blog-post_10.html.
16. Бодня Т.О., Супрун М.М. Батальйони чекають на добровольців. *Урядовий кур'єр*. 2014. 7 травня. № 81. С. 2.
17. Стасюк Ю.М. Українські добровольчі формування як унікальне явище незалежної України. *Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал. Серія «До історії українських військових формувань»*. 2018. С. 17–29. URL: https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/05.07.2018/pdf/VIM_20_2018-17-29.pdf.

УДК 352.07:316.35

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.3.12>

Рубчак Микола Володимирович,

аспірант кафедри регіональної політики

Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0002-345t8-8282

СУТНІСТЬ І ТИПОЛОГІЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

ON ESTABLISHING THE ESSENCE AND TYPOLOGY OF TERRITORIAL COMMUNITY IDENTITY

У статті окреслено актуальність вивчення поняття ідентичності й різноманіття ідентичностей територіальної громади як фактору згуртованості її членів і необхідної складової частини територіального розвитку й досягнення спроможності територіальної громади з урахуванням сучасного етапу реалізації заходів реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Розглянуто визначення ідентичності як набору взаємопов'язаних ознак, явищ, традицій, принципів, об'єктів реального світу й іншого, що використовуються для позначення унікальності територіальної громади серед інших подібних спільнот.

Узагальнено наявні в науковій вітчизняній і зарубіжній літературі класифікації ідентичності, проаналізовано й описано типи ідентичності за вказаними у відібраних класифікаціях критеріями, а саме за типом культурного матеріалу (легітимуюча, проєктивна, ідентичність опору), за генезисом (природна, штучна, вроджена, набута), за масовістю залучення індивідів (особистісна, колективна), за цінностями, що лежать в основі формування ідентичності територіальної громади (соціальна, територіальна (територіально-просторова), за проявами в певній сфері (соціальна, політична, етнічна, релігійна, культурна, соціокультурна, громадянська, мілітарна, економічна і так далі), за часом прояву (існуюча й стратегічна).

Проаналізовано й детально описано критерії класифікації та типи ідентичності, які можуть бути застосовані для аналізу формування ідентичності територіальної громади з метою досягнення нею спроможності. Установлено, що різні типи ідентичності територіальної громади можуть втрачати або набувати актуальності, видозмінюватись і ставати домінуючими чи маргінальними залежно від різних обставин. Аргументовано необхідність урахування варіативності ідентичностей територіальної громади для вироблення політики, спрямованої на досягнення громадою спроможності.

Ключові слова: ідентичність територіальної громади, ідентифікація, місцева ідентичність, типи ідентичностей, спроможність територіальної громади.

The article outlines the novelty and urgency of researching both the notion of identity and the variety of identities within a territorial community as a factor that unites its members, as well as an integral component of promoting territorial development to achieve a community's capacity taking into consideration current stage and activities within the reform of local self-government and territorial organization of authorities. It also determines the concept of identity as a set of interrelated features, phenomena, traditions, principles, real world objects that can be used to identify a territorial community from all others on the basis of its uniqueness.

The author generalises the existing in domestic and foreign research typological classifications of identity types, analyses and provides a detailed description of different types of identity specified according to the defined criteria, namely the type of culture background (legitimizing identity, project identity, resistance identity), genesis (natural, artificial, inborn, obtained), involvement of community members (individual and group), values that the identity of a territorial community is based upon (social, territorial (or territorial-and-spacial), by the manifestation in a particular sphere (social, political, ethnic, religious, cultural, sociocultural, civic, military, economic and others), by the time of appearance (existing and strategic).

Moreover, the author identifies and gives a detailed description of the criteria used in different classifications of identity. These criteria might be used to analyse the forming of territorial community identity which is aimed to make the community capable. It has been established that different types of identity of a territorial community may become more or less pressing and urgent, change, become dominant or marginal under different conditions. The author also reasoned the necessity to take into consideration the variety of identities of a territorial community in the process of developing political programmes and activities that may help territorial communities become capable.

Keywords: identity of territorial community, identification, local identity, types of identities, capability of territorial community.

Постановка проблеми. Важко заперечити важливість врахування ідентичності під час утворення, формування чи забезпечення розвитку територіальних громад. Політика формування ідентичності набуває особливої актуальності для забезпечення мобілізації та координації наявних в територіальній громаді ресурсів, оскільки «відчуття довіри та єдності, солідарності та поваги між членами громади із врахуванням колективного та індивідуального підвищує активність локальних спільнот» [1, с. 162]. Іншими словами, ідентичність виступає важливим явищем, що здатне впливати на місцевий розвиток [2, с. 33].

Мета статті – окреслити сутність ідентичності територіальної громади й класифікувати типи такої ідентичності в контексті публічно-управлінського впливу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідентичність виступає міждисциплінарним концептом, який становить інтерес для таких соціогуманітарних наук як політологія, психологія, соціологія, історія, культурологія та інші.

У вітчизняній галузі знань публічного управління та адміністрування, а також галузі науки державного управління, проблематика ідентичності територіальних громад є ще недостатньо розробленою. Окремі її аспекти досліджували вітчизняні М.С. Кармазіна [3], М.А. Козловець [4], Я.В. Котенко [5], І.Г. Кудря [6], Т.М. Мигович [1], Л.П. Нагорна [7], Т.В. Панченко [8], Н.П. Пашина [9], Л.Я. Угрин [10], В.Г. Щербата [11], Н.В. Яценко [12] та зарубіжні науковці М. Castells [13], S. Perry [14], A. Raszkowski [3], A.D. Smith [15] та інші.

Разом із тим сутнісні аспекти та типологія ідентичності саме територіальної громади ще не були предметом окремого дослідження. Їх визначення є важливим не лише з наукової, а й з практичної точки зору, адже визначені наукові положення можуть слугувати основою для розробки практичних заходів щодо визначення ключових точок, які будуть спільними для всіх або переважної більшості жителів конкретної територіальної громади й дозволять кожному отримати відчуття приналежності до відповідної спільноти та захищеності від викликів більш глобального рівня.

Виклад основного матеріалу. Ідентичність, яку визначають як «однаковість, тотожність, подібність» [3, с. 54], є «результатом ідентифікації» і «зумовлюється пошуком способів задоволення потреб індивіда в процесі соціалізації» [4, с. 10]. Це означає, що людина ідентифікує себе з певними спільнотами за різними підставами, які можуть конкурувати, доповнювати, або накладатись одна на одну. Отже, особа в суспільстві може

ідентифікувати себе з різними спільнотами (наприклад, нацією, державою, регіоном, соціальною, віковою чи професійною групою тощо), а значущість ідентифікації визначається залежно від обставин [4, с. 4; 7, с. 20].

Насамперед відзначимо, що в дослідженні як базове ми використали таке поняття: *ідентичність територіальної громади* – це набір взаємопов'язаних ознак, явищ, переконань, цінностей, орієнтацій, традицій, обставин, інституцій, матеріальних об'єктів тощо, які відрізняють цю територіальну громаду від інших територіальних громад. Така ідентичність покликана продемонструвати унікальність і неповторність конкретної територіальної спільноти, зацікавити і залучити до свого складу тих індивідів, які знаходяться в пошуку власного «Я».

Дослідники намагались виокремити підвиди ідентичності й класифікувати їх за типом культурного матеріалу [14], за генезисом [7], за масовістю залучення [11; 12], цінностями, що лежать в основі формування ідентичності [2], за впливом ідентичності на суб'єкта [5; 6; 10; 11; 12; 17].

Зокрема, М. Кастельс у праці «Влада ідентичності» поділяє ідентичність за *типом культурного матеріалу* на легітимуючу, проєктивну й ідентичність опору. *Легітимуюча ідентичність* спрямовується домінуючими в суспільстві інститутами на розширення і раціоналізацію свого домінування. В основу *проєктивної ідентичності* покладена ідея суспільної трансформаційної діяльності, «коли соціальні актори на основі доступного їм культурного матеріалу будують нову ідентичність, яка визначає їх положення в суспільстві і спрямована на перетворення всієї соціальної структури» відповідної спільноти [13, с. 132], у нашому випадку, територіальної. *Ідентичність опору* «формується акторами, які перебувають в ситуації їх недооцінки або / і стигматизації логікою панування» [13, с. 132]. М. Кастельс розробляючи класифікацію типів ідентичності, моделює до певної міри веберівську типологію видів панування: ідентичність опору може трансформуватися в проєктивну ідентичність, а остання може перетворитися на ідентичність легітимації. Проєктивна ідентичність виникає всередині соціальної групи, [цитовано з 8, с. 120], [14, с. 6].

Наступним критерієм класифікації ідентичності є поділ за *генезисом*: ідентичність природна та штучна, а також вроджена та набута. *Природна ідентичність* не потребує послідовної діяльності її відтворення (наприклад, етнічна, расова, загальноосвітня та ін.), водночас, *штучна ідентичність* потребує постійної цілеспрямованої підтримки

(наприклад, національна, професійна, конфесійна, класова, релігійна, групова та ін.) [7, с. 8]. *Вроджена ідентичність* виражається в конкретних обставинах, незалежних від індивіда чи їх групи, натомість *набута ідентичність* є переліком обставин, які особа чи колектив свідомо обирають самостійно.

Ще одним параметром класифікації ідентичності виступає *масовість залучення*: ідентичність може бути особистісна та колективна. *Особистісна ідентичність* є сукупністю характеристик, які відрізняють людей один від одного. *Колективна ідентичність* є усвідомленням індивіда своєї приналежності до тієї чи іншої групи [12, с. 298]. «Колективні ідентичності є контекстом формування індивідуальної самості через інтерналізацію й соціалізацію спільних смислів, цінностей і спільних (часто інституціоналізованих) рольових і поведінкових моделей. На цьому рівні встановлюються емоційні зв'язки індивіда з усталеними в суспільстві політичними та соціальними інститутами» [11, с. 11].

Основоположним критерієм типології ідентичності, на нашу думку, є *цінності*, що лежать в основі формування територіальної та соціальної ідентичностей. *Соціальна ідентичність* виникає, коли індивід усвідомлює себе як представника певної соціальної групи (наприклад, політична, релігійна, етнічна, культурна, соціокультурна, та ін.) *Територіальна* (або *територіально-просторова*) *ідентичність* визначається як почуття, яке притаманне територіальній громаді (соціальній групі), завдяки тому, що її певні характеристики відмінні від інших груп. Тому представники цієї групи поділяють почуття спільності, базові цінності, зв'язки з певною територією та їх відмінність від інших громад [2, р. 32–33].

Ще одним критерієм класифікації типів ідентичності є *за проявами у певній сфері*, а саме соціальна, політична, етнічна, релігійна, культурна, соціокультурна, громадянська, мілітарна й інші. Ці типи ідентичностей на перший погляд безпосередньо не пов'язані з належністю до певної територіальної громади, проте здійснюють безпосередній вплив на відчуття належності до цієї спільноти.

Соціальна ідентичність тісно пов'язана з виконанням певних соціальних ролей і виступає сумою всіх характеристик, які даються індивіду як частині цілого порівняно з ознаками групи.

Політична ідентичність, яка є різновидом соціальної, формується політичними практиками і процесами взаємодії суб'єктів з політичними інститутами [11, с. 11]. Характер політичної

ідентифікації визначається характером державного устрою, політичним режимом, політичними інститутами, партіями та організаціями, тобто політичною системою в цілому. Саме на рівні політичної системи «задаються» можливі моделі колективної ідентифікації, визначаються механізми та інструменти її конструювання [10, с. 88].

Етнічна ідентичність є результатом процесу емоційно-когнітивного самоотождення суб'єкта з певною етнічною спільнотою, що виражене в почутті спільності з членами цієї групи і сприйнятті як цінностей її основних характеристик [6, с. 6].

Релігійна ідентичність є особливою формою соціальної ідентичності, сутність якої розкривається через свідоме конструювання або опосередковане сприйняття релігійних уявлень, переконань, цінностей, релігійних ритуалів і обрядів, властивих конкретній релігійній спільноті. Сутність релігійної ідентичності визначається не тільки приналежністю до конфесії, а й є прямим відбиттям певної системи світосприйняття [17, с. 38].

Культурна ідентичність уособлює самовідчуття людини всередині певної культури. Кожна культура втілює специфічний набір способів соціальної практики певної конкретно-історичної спільноти людей. З часом до такого способу популяційної диференціації форм життєдіяльності додалось їх розмежування за соціальними, конфесійними, політичними та іншими параметрами [6, с. 7].

Терміном «*соціокультурна ідентичність*» позначають сукупність найбільш значущих для групи чи індивіда соціальних та культурних орієнтацій, якими вони керуються у взаємодії з найближчим оточенням і з владними структурами. У ширшому сенсі соціокультурна ідентичність розглядається як складник культури взаємодії, культурна норма, що визначає позиціонування індивіда чи групи у світі суспільних зв'язків [5, с. 25–26].

Громадянська ідентичність виявляється через ідеологічні орієнтації населення та фокусується на тому, як люди долучаються до своїх громад та усвідомлення ними себе як громадян (citizens) а також споживачів [18, с. 19, 22].

Мілітарну ідентичність визначають як «результат соціальної ідентифікації актора з армією чи військовими групами, який є наслідком інтерналізації цінностей і норм, прийнятих в армійському / мілітарному полі» [19, с. 73].

Економічна ідентичність в науці розглядається через призму сприйняття особою підпри-

емництва, здатність до провадження економічної активності, збереження взаємовідносин з оточуючими, поваги до права приватної власності. [20].

Окремо, як критерій класифікації ідентичності можна застосувати поділ ідентичності *за часом прояву* на існуючу та стратегічну. *Стратегічна ідентичність* формує стиль діяльності в довгостроковій перспективі та орієнтована на досягнення визначеної мети в майбутньому. Як протиположності стратегічній ідентичності, *існуюча ідентичність* концентрується на формуванні підґрунтя для поточної діяльності індивіда.

Детальний аналіз різноманітних визначень поняття «*територіальна ідентичність*» дозволяє стверджувати, що воно є узагальнюючим, має дуже широкий, однак найменш визначений об'єкт дослідження. Територіальна ідентичність виникає у результаті двох процесів – об'єднання, яке передбачає ідентифікацію людини з територіальною спільнотою, та розрізнення, що проявляється як відособлення від інших подібних соціальних груп, відокремлених територіально [12, с. 298–299].

Територіальна ідентичність вивчається на різних рівнях (локальному, регіональному, національному) в контексті соціально-економічного розвитку громад, оскільки стосується якості та природи людських відносин та стабільності соціального капіталу, який впливає на його розвиток. Мало того, рівень територіальної ідентичності впливає на цілу низку явищ, що мають прямий і непрямий вплив на процеси місцевого розвитку, включаючи брендінг територіальної одиниці, почуття самооцінки, впевненість у місцевій владі, участь у вирішенні місцевих проблем, участь у створенні планів для зміни місця проживання, підтримка традицій, цінування важливості культурного спадку [2, с. 32].

Оскільки територіальна ідентичність охоплює об'єкти різного масштабу, то можна виділяти в ній різні рівні:

- 1) національна;
- 2) регіональна;
- 3) місцева [7, с. 12; 12, с. 299].

Національна ідентичність є найвищим рівнем в ієрархії територіальних ідентичностей. У побутових уявленнях вона зазвичай асоціюється з етнічною ідентичністю. Водночас для позначення групи як нації визначальною є саме територія.

Регіональну ідентичність визначають як усвідомлення себе як мешканця певного регіону, своєї приналежності до його жителів, почуття психологічної спільності з ними. Поняття регіону визна-

чене в географії адміністративно-територіальним поділом країни [12, с. 299]. Регіональна ідентичність сильніше проявляється в суспільствах, де не завершився процес формування національної ідентичності. Водночас варто відзначити, що дослідження регіональної ідентичності, як правило, завжди відбувається у її співвідношенні з ідентичністю національною. Якщо для національної ідентичності територія виступає як один з її компонентів, який співіснує з іншими, то для регіональної ідентичності територіальний фактор відіграє провідну роль. Регіональна ідентичність безпосередньо пов'язана з територією, яка значуща для індивіда й спільноти, і сприймається як Батьківщина чи мала Батьківщина [9, с. 73].

Місцева ідентичність є ототожненням людиною себе з місцевою спільнотою, відчуттям причетності до подій, що відбуваються на території безпосереднього проживання (село, місто, мікрорайон, район) [12, с. 299] і формується під впливом колективного та індивідуального досвіду і взаємодії в межах локальної спільноти [7, с. 13]. Місцева ідентичність може реалізовуватися через такі елементи ідентифікації:

- 1) ідентифікація з місцем народження;
- 2) ідентифікація з особливостями ландшафту й клімату;
- 3) ідентифікація зі значущими подіями, що відбувалися на цій території;
- 4) ідентифікація зі значущими історичними й сучасними особистостями, які проживали на цій території; з близькими людьми, друзями тощо;
- 5) ідентифікація з економічною спеціалізацією території та рівнем її соціально-економічного розвитку;
- 6) ідентифікація з особливими приписуваними або реальними рисами колективної поведінки людей, які проживають на цій території [9, с. 74; 12, с. 299].

Для того, щоб визначити набір критеріїв, які необхідно враховувати для практичних дій щодо формування ідентичності територіальної громади, ми узагальнили наявні в науковій літературі класифікації типів ідентичності (рис. 1).

Головними ознаками локального типу ідентичності виступає те, що відносини, які виникають між членами локального співтовариства можуть мати характер безпосередніх контактів. Отже, організація безпосередніх відносин між людьми й підтримка контактів між ними, властиві для локального співтовариства, зумовлює обмежену кількість його членів. У процесі реалізації заходів з реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні

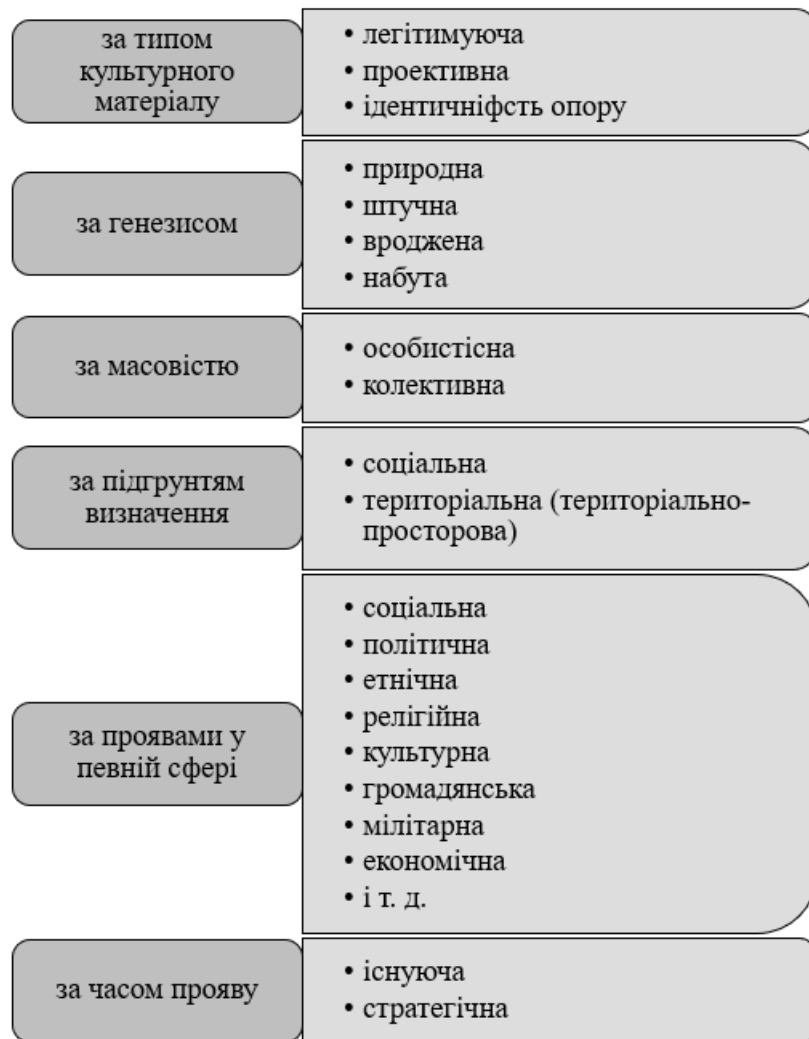

Рис. 1. Класифікація типів ідентичності (розробка автора на основі наукових праць [2; 4; 5; 6; 7; 10; 11; 12; 14; 17; 18; 19])

(децентралізації) дослідним шляхом, який знайшов свій вияв у Критеріях попередньої оцінки рівня спроможності спроможних територіальних громад, затверджених додатком до постанови Кабінету Міністрів України № 34 від 24 січня 2020 року, встановлено, що в ідеалі локальне співтовариство нараховує близько 5 000 жителів.

Невипадково в різноманітних концепціях адміністративно-територіального поділу саме ця кількість населення вважається оптимальною для адміністративно-територіальної одиниці базового рівня. Якщо число жителів збільшується, зростає анонімність та зменшується суспільний контроль. До того ж локальне співтовариство відчуває необхідність у певних соціальних інститутах, з якими пов'язане життя кожної людини. Оскільки людина народжується, вчиться, працює, відпочиває, хворіє й вмирає, місцеве співтовариство потребує лікарні з пологовими відділенням, дитячі садки, школи, підприємства, церкви, пункти побуто-

вого обслуговування, місця відпочинку й нарешті цвинтарі як особливі місця суспільної пам'яті. Отже, лише співтовариства окремих сіл, селищ, малих міст відповідають цим ознакам локальних співтовариств.

На урбанізованих територіях локальні співтовариства витісняються територіальними співтовариствами (community) вищого рівня, для яких властиві менш стійкі зв'язки між членами, нижчий рівень індивідуальної та колективної ідентифікації, готовність до міграції, менш тісні відносин з родиною, а також слабе почуття спільного господарювання. За великим рахунком ідентифікацію мешканця великого міста з відповідним містом лише з певною умовністю можна назвати локальною, вона ближче до регіональної. Його локальне співтовариство розширюється в окремих випадках до кількох мільйонів жителів, в результаті чого втрачає ознаки «локальності». Лише в окремих випадках можливе формування

додаткового, базового рівня ідентичності – ідентифікації з районом, мікрорайоном. Хоча оскільки відповідна спільнота є переважно утворенням штучного характеру, вона володіє лише обмеженими атрибутами локальності [9, с. 75].

Отже, таке різноманіття різних типів ідентичності створює певну мозаїку, в якій типи ідентичності в ієрархічній сукупності можуть змінювати своє місце, модифікуватись, набувати або втрачати актуальність відповідно до обставин. Із цього випливає, що існує необхідність їх врахування під час вироблення політики місцевого розвитку. А на сучасному етапі децентралізації виникає необхідність визначення домінантної та маргінальних ідентичностей в напрямі досягнення спроможності територіальної громади, відокремлення її від інших подібних територіальних утворень.

Висновки. У результаті проведеного аналізу понять та теоретичних положень, пов'язаних із темою дослідження, встановлено, що ідентичність територіальної громади є складним явищем, що зумовлюється усією множиною людських відносин, адже життєдіяльність людей здійснюється саме на місцевому рівні. З позицій публічно-управлінського підходу *ідентичність територіальної громади* – це об'єкт публічно-управлінської діяльності, що містить комплекс

взаємопов'язаних ознак, явищ, переконань, цінностей, орієнтацій, традицій, обставин, інституцій, матеріальних об'єктів тощо, які відрізняють цю територіальну громаду від інших територіальних громад та зумовлюють відповідну стратегію місцевого розвитку. Так, ця ідентичність може змінюватися в результаті публічно-управлінського впливу з метою посилення спроможності та сталого розвитку територіальної громади.

Враховуючи, що ідентичність територіальної громади є складною за своєю структурою, для вироблення стратегії й відповідних механізмів її цільового формування необхідно визначити всі можливі її складові частини й характеристики. Цьому покликана сприяти класифікація типів ідентичності. У результаті дослідження автором узагальнено існуючі підходи до такої класифікації та запропоновано нову ознаку – «за часом прояву», що передбачає визначення характеристик прояву існуючої та стратегічної (запланованої на майбутнє) ідентичності територіальної громади.

У контексті дослідження перспективним є аналіз зарубіжного та вітчизняного досвіду формування ідентичності територіальних громад, зокрема з використанням запропонованих у цій статті підходів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Мигович Т.М. Місцеве самоврядування в забезпеченні сталого розвитку країни. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. Івано-Франківськ, 2019. Т. 2. Вип. 15. С. 160–166. URL: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/1270/1/4186-12431-1-PB.pdf>.
2. Raszowski A. Towards local development based on territorial identity. *Regional Economy and Policy. Territories and Cities*. Ústí nad Labem, 2014. P. 32–37.
3. Публічне управління : термінологічний словник / В. С. Куйбіда та ін. ; за заг. ред. В.С. Куйбіди, М.М. Білинської, О.М. Петроє. Київ : НАДУ, 2018. 224 с.
4. Кармазіна М.С. Ідентичності у сучасному науковому дискурсі. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса*. Київ, 2013. Вип. 3. С. 4–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzpiend_2013_3_3.
5. Нагорна Л.П. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. 272 с.
6. Козловець М.А. Ідентичність: поняття, структура і типи. *ВІСНИК Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Житомир, 2011. Вип. 57. С. 3–9.
7. Котенко Я.В. Локальна ідентичність як умова розвитку об'єднаних територіальних громад : навчальний модуль. Київ : ІКЦ «Легальний статус», 2016. 44 с.
8. Кудря І.Г. Концептуальні підходи до розуміння ідентичності в інформаційному суспільстві. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Культурологія. Острог, 2010. Вип. 6. С. 116–127.
9. Панченко Т.В. Регіональна і локальна ідентичності як складові культури субсидіарної демократії. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Київ, 2010. Вип. 4. С. 72–77.
10. Пашина Н.П. Політика ідентичності: сутність та функції. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Київ, 2015. Вип. 17. С. 88–93.
11. Угрин Л.Я. Сутність та основні виміри політичної ідентичності: теоретичний аналіз. *S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe*. Одеса, 2017. № 3. С. 9–13. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/7925/Ugrin.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
12. Щербата В.Г. Ієрархія територіальних ідентичностей сучасної молоді. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія : Психологічні науки. Чернігів, 2015. Вип. 128. С. 298–301.

13. Яценко Н.В. Політична ідентичність: концептуалізація поняття. *Evropský politický a právní diskurz*. 2020. Vol. 7 Issue 6. С. 130–135. DOI: 10.46340/eppd.2020.7.6.15.
14. Castells M. *The Power of Identity*. 2nd ed. Cambridge, MA; Oxford, UK : Blackwell, 2010. Vol. II. 538 p.
15. Perry S. The Origin of Local Identity. *Identity and Political Behaviour: The ECPR General Conference*. Glasgow, 2014. P. 1–20. URL: https://www.researchgate.net/publication/265915381_The_Origins_of_Local_Identity.
16. Smith A.D. National identity and the idea of European unity. *International Affairs*. Oxford, 1992. Vol. 68. Issue 1. P. 55–76. URL: <https://academic.oup.com/ia/article-lookup/doi/10.2307/2620461>.
17. Калач В.М. Форми та рівні релігійної ідентичності: теоретико-методологічний аналіз. *Українська поліоністика*. 2018. Вип. 15. С. 31–40.
18. Childers J.P. *Cowboy Citizenship: The Rhetoric of Civic Identity among Young Americans, 1965–2005*. Austin : The University of Texas at Austin, 2006. URL: <https://repositories.lib.utexas.edu/bitstream/handle/2152/3759/childersj59137.pdf>.
19. Артеменко А.Б. Мілітарна ідентичність у контексті соціальної (ре)адаптації ветеранів АТО/ООС : дис. ... док. філософії : 054. Харків 2020. 269 с.
20. Возьний К.З. Економічна поведінка людини та її ментальні мотиви. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 5 (95). С. 3–15.

Ярошенко Марина Сергіївна,

аспірантка кафедри управління інформаційною політикою

Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0003-2698-0302

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ СЕРВІСНО-ОРІЄНТОВАНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

ORGANIZATIONAL MECHANISM OF IMPLEMENTATION SERVICE-ORIENTED ENVIRONMENTAL POLICY IN UKRAINE

У статті визначено, що спектр зовнішніх і внутрішніх чинників (стрімкий розвиток цифрових і «зелених» технологій) впливає на вибір курсу й стратегічних напрямів розвитку державної екологічної політики; на характер змін у роботі органів публічної влади, що працюють у сфері екології та охорони навколишнього природного середовища; на механізми реалізації сервісно-орієнтованої державної екологічної політики в Україні.

«Організаційне забезпечення» та «організаційний механізм реалізації сервісно-орієнтованої державної екологічної політики» розглянуто як синонімічні словосполучення, основу для регулювання взаємодії між ключовими стейкхолдерами й вироблення єдиних «правил гри», необхідних для досягнення мети державної екологічної політики.

Організаційне забезпечення за такої умови представлено як сукупність норм і правил, систему екологічних цінностей, підходів і принципів, національних і міжнародних директив і регламентів, різних методів, форм та інструментів, що мають бути закріплені на рівні стратегічних документів України, інших нормативно-правових актів.

Розкрито зміст організаційної спроможності органів публічної влади, що працюють у сфері екології та охорони навколишнього природного середовища на національному, регіональному й місцевому рівнях як їх здатність формувати безпечне середовище для розвитку галузі; створити сприятливі умови для задоволення запитів суспільства за мінімального використання ресурсів (фінансових, людських, часу), виконати міжнародні й інші екологічні зобов'язання країни. Ефективність їх роботи пов'язана з комплексним забезпеченням (комплексним механізмом) реалізації сервісно-орієнтованої державної екологічної політики, складові частини якого – фінансовий, економічний, інформаційний, нормативно-правовий та організаційний механізми.

Визначено завдання сервісно-орієнтованої державної екологічної політики, реалізація яких поступово наблизять Україну до країн із належним екологічним врядуванням.

Ключові слова: державна екологічна політика, належне екологічне врядування, організаційне забезпечення, організаційна спроможність, сервісна держава, механізми реалізації сервісно-орієнтованої державної екологічної політики.

The article determines that the range of external and internal factors (rapid development of digital and “green” technologies) affects the choice of course and strategic directions of development state environmental policy; on the nature of changes in the work of public authorities related to environmental issues and mechanisms for the implementation of service-oriented state environmental policy in Ukraine. For transformation of the environmental policy into a service-oriented state environmental policy, it is important to transfer service principles and elements of the service state to the sphere of ecology and environmental protection.

“Organizational support” and “organizational mechanism implementation of service-oriented state environmental policy” are considered as synonymous phrases, as a basis for regulating the interaction between key stakeholders, to develop common “rules of the game” necessary to achieve the goal of state environmental policy. Organizational support is presented as a set of norms and rules, a system of environmental values, approaches and principles, national and international directives and regulations, various methods, forms and tools to be enshrined in the strategic documents of Ukraine, as well as other regulations.

The content of organizational capacity of public authorities working in the field of ecology and environmental protection at the national, regional and local levels as their ability to create a safe environment for the development of the industry; create favorable conditions for meeting the demands of society with minimal use of resources (financial, human, time), to fulfill international and other environmental obligations of the country. The effectiveness of their work is associated with a comprehensive support (comprehensive mechanism) for the implementation of service-oriented state environmental policy, the components of which are financial, economic, informational, regulatory and organizational mechanisms.

The conditions characterizing the presence or absence of proper environmental governance, the implementation of which will gradually bring Ukraine closer to countries with good environmental governance.

Key words: state environmental policy, good environmental governance, organizational support, organizational capacity, service state, mechanisms for implementing service-oriented state environmental policy.

Постановка проблеми. Формування та реалізація державної екологічної політики (далі – ДЕП) відбувається під дією різних чинників, серед яких особливе місце займають стрімкий розвиток цифрових і так званих «зелених» технологій в Україні. По-перше, усе це впливає на вибір курсу (Європейський зелений курс, сталий розвиток) і стратегічних напрямів розвитку ДЕП.

По-друге, на характер змін в роботі органів публічної влади, що працюють у сфері екології та охорони навколишнього природного середовища.

На наш погляд, незадовільний стан навколишнього природного середовища сигналізує про те, що необхідні, у першу чергу, технологічні та організаційні зміни в роботі Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України (далі – Міндовкілля), Державній екологічній інспекції й інших органах влади.

По-третє, спектр зовнішніх та внутрішніх чинників впливає на механізми реалізації ДЕП в Україні. «Громадянський запит на формування та реалізацію національної сервісної концепції публічного управління» [1, с. 280] підкреслює необхідність перенесення сервісних принципів та елементів сервісної держави до сфери екології та охорони навколишнього природного середовища й безпосередньо стосується організаційного забезпечення реалізації сервісно-орієнтованої ДЕП в Україні.

Аналіз досліджень і публікацій. У науковому обігу поняття «сервісно-орієнтованої політики», «сервісної держави» довгий час використовувалося зарубіжними авторами (Д. Евальтом, Й. Майлсом, Т. Пітерсом, Р. Уотерманом, К. Худом). Ідеї менеджеризму в різних сферах суспільного життя (у тому числі в екологічній сфері) висвітлені в працях із публічного управління та адміністрування М. Андрієнком, О. Євтушенком, О. Карпенком, О. Лазором, Т. Маматовою, В. Наместнік, П. Петровським, М. Хвесиком.

Значної уваги заслуговують публікації стосовно механізмів формування і реалізації екологічної політики України Г. Буканова, А. Гетьмана, В. Гречка, О. Дзюбенка, Д. Зеркалова, А. Краковської, Н. Малиш, Л. Сергієнка, С. Ожго. Недостатньо увагою з боку вітчизняних дослідників до організаційного механізму реалізації екологічної політики обґрунтовано вибір **мети дослідження** – аналіз теоретико-методологічних основ організаційного забезпечення реалізації сервісно-орієнтованої ДЕП в Україні.

«Організаційне забезпечення» та «організаційний механізм» у межах дослідження розглянуто

як синонімічні словосполучення.

Виклад основного матеріалу. Організаційне забезпечення реалізації сервісно-орієнтованої ДЕП є основою для регулювання взаємодії між ключовими стейкхолдерами, вироблення єдиних «правил гри», необхідних для досягнення мети ДЕП: «доброго стану довкілля шляхом запровадження екосистемного підходу до всіх напрямів соціально-економічного розвитку України з метою забезпечення конституційного права кожного громадянина України на чисте й безпечне довкілля, впровадження збалансованого природо-користування та збереження та відновлення природних екосистем» [5].

Однак показники стану навколишнього природного середовища свідчать про погіршення екологічної обстановки - на кожного українця у 2019 році припадало 58,5 кг викидів забруднюючих речовин в атмосферу, на квадратний кілометр 4,3 тонни у середньому по країні та по м. Києву 26,7 тонни (у 6,2 раза більше). Понад 2 мільйонів осіб гинуть щорічно в результаті вдихання найдрібніших частинок, присутніх в забрудненому повітрі (за оцінками Всесвітньої організації охорони здоров'я) (за [4, с. 20, 37]). Крім того, за різними критеріями забрудненими є близько 20 відсотків земель України, понад 150 тисяч гектарів земель порушені внаслідок гірничодобувної, іншої діяльності [5].

Маючи значні викиди в атмосферне повітря, високий рівень радіаційної небезпеки, забруднення та закислення ґрунтів, водних ресурсів, надмірне антропогенне / техногенне навантаження та інші екологічні проблеми, позиції України в міжнародних рейтингах низькі: 109 місце у 2018 році й 60 місце у 2020 році в рейтингу екологічної ефективності серед 180 країн-учасників [8].

Незначне покращення Індексу екологічної ефективності (англ. Environmental Performance Index) могло бути досягнуто шляхом позитивних результатів від цифровізації та сервісизації управлінських процесів у період 2018–2020 років, якісних змін в організаційному забезпеченні (підходах, нормах, правилах) реалізації сервісно-орієнтованої ДЕП. Припускаємо, що організаційна спроможність органів публічної влади, що працюють у сфері екології та охорони навколишнього природного середовища на національному, регіональному та місцевому рівнях, це їх здатність:

- формувати безпечне середовище для розвитку галузі;
- створити сприятливі умови для задоволення екологічних запитів суспільства з мінімальною витратою ресурсів (фінансових, людських, часу);

– виконати екологічні зобов'язання за Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, і Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони. Серед таких зобов'язань, зокрема, впровадження в Україні цілісного підходу до контролю за поведінням з небезпечними речовинами, що встановлює правила для запобігання значних аварій та обмеження наслідків їх впливу на життя людей і довкілля [7, с. 2].

За даними Міндовкілля до кінця 2021 року планується також ухвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату до 2030 року; Державної стратегії управління лісами України до 2035 року; затвердження Методики визначення забруднених територій стійкими органічними забруднювачами [3]. Ці зміни за умови застосування кращих світових та європейських досягнень в екологічній сфері, впровадження в законодавство європейських стандартів та підходів поступово наблизять Україну до країн з належним екологічним врядуванням, таких як Норвегія, Швейцарія, Австрія, Швеція, Японія, Ісландія.

Про наявність чи відсутність належного екологічного врядування в окремо взятій країні свідчить (за [9, с. 2–4; 10, с. 22–26, 32–36, 40–41]):

- ефективність роботи інституцій, природоохоронних органів на національному рівні, здатних впроваджувати екологічне законодавство;
- високий рівень доброчесності органів місцевого самоврядування, що відповідають за

поводження з відходами, водопостачання та водовідведення, їх здатність до ініціатив в питаннях управління природними ресурсами;

– неупереджена бюрократія, зменшення корупції в цілому та у сфері екології зокрема; зміни у дозвільній системі; відповідальність органів влади, підзвітність та відкритість бюджетних даних;

– багатостороннє співробітництво та відкритість влади до діалогу (створення багатфункціональних груп інтересів, залучення недержавного сектору до обговорення політики, варіантів вирішення екологічних проблем).

Належне екологічне врядування є дієвим європейським інструментом управління навколишнім природним середовищем, що допомагає країнам досягти екологічної рівноваги, запобігти виникненню екологічних катастроф, стихійних лих, контролювати екологічні наслідки за умови якісного організаційного забезпечення реалізації сервісно-орієнтованої ДЕП (рис. 1).

Під організаційним забезпеченням реалізації сервісно-орієнтованої ДЕП пропонуємо розглядати сукупність норм і правил, систему екологічних цінностей, підходів та принципів, національних та міжнародних директив і регламентів, різних методів, форм та інструментів, що мають бути закріплені на рівні стратегічних документів України, інших нормативно-правових актів.

У такому контексті підтримуємо позицію про те, що ДЕП в Україні має нормативний (створення системи правил і норм) і регуляційний виміри (організація конкретних дій) [2; 6].

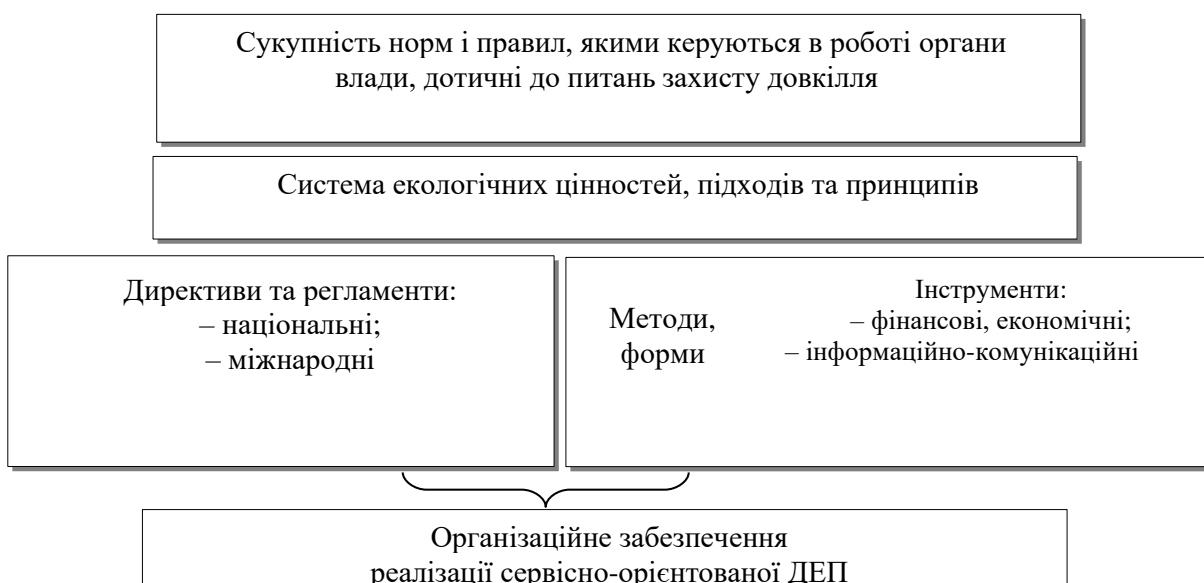

Рис. 1. Елементи організаційного забезпечення реалізації сервісно-орієнтованої державної екологічної політики (складено автором)

Висновки. У цілому ефективність роботи органів публічної влади у сфері екології та охорони навколишнього природного середовища пов'язуємо з комплексним забезпеченням (комплексним механізмом) реалізації сервісно-орієнтованої ДЕП, складові частини якого фінансовий, економічний, інформаційний, нормативно-правовий та організаційний механізми.

На нашу думку, організаційне забезпечення реалізації сервісно-орієнтованої ДЕП є своєрідним маркером, що створює умови для досягнення екологічно збалансованого природокористування в довгостроковій перспективі. Разом з тим, підвищення ефективності сервісно-орієнтованої ДЕП передбачає вирішення ключових завдань у сфері екології та охорони навколишнього природного середовища, серед них:

– визначення векторів екологічного розвитку з обов'язковою фіксацією цільових індикаторів, на основі яких визначатимуть / коригуватимуть цілі ДЕП;

– залучення до процесу ухвалення управлінських рішень на різних етапах профільних екологічних громадських організацій (в тому числі міжнародних), громадян, засоби масової інформації, наукові, освітні спільноти, інші зацікавлені сторони, що мають різні інтереси та переслідують різні цілі. Партнерські стосунки між суб'єктами за повного та/або часткового уникнення конфліктів у процесі їх взаємодії сприяють досягненню цілей і завдань ДЕП;

– декарбонізація та екологізація підприємницької діяльності;

– забезпечення доступності та якості державних і муніципальних послуг на всій території країни;

– організація та оцифрування управлінських процесів, переведення частини послуг для бізнесу в онлайн-формат, створення інформаційно-аналітичних платформ, електронних реєстрів та сервісів;

– раціональне управління природними ресурсами, їх відтворення;

– посилення відповідальності за недотримання природоохоронних заходів;

– зниження корупційних ризиків; належне екологічне врядування;

– екологічний аудит, екологічне страхування, впровадження стратегічної екологічної оцінки;

– планування розвитку ДЕП, використання сучасних інструментів;

– прогноз впливу на довкілля в разі настання екологічно небезпечних ситуацій (приміром, аварій);

– моніторинг та аналіз індикаторів досягнення цілей сталого розвитку;

– ліквідація прогалин у національному законодавстві.

Безумовно, системні кроки влади у кліматичній, лісовій, водній політиці, у сфері екоконтролю, запобігання промислового забруднення, розвитку природно-заповідного фонду та збереження біорізноманіття, поводження з відходами та небезпечними речовинами наближують Україну до країн з належним екологічним врядуванням та сервісно-орієнтованою ДЕП.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Васильєва Н.В. Сервісна держава: різноманітність розуміння та проблемність побудови. Університетські наукові записки. 2017. № 1. С. 279–288.
2. Кириченко Ю.М. Повноваження органів місцевого самоврядування у сфері охорони навколишнього природного середовища. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 226–229.
3. Міністр Роман Абрамовський оприлюднив план пріоритетних дій Міндовкілля до кінця 2021 року / Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. 28 серпня 2021. URL: <https://mepr.gov.ua/news/37948.html> (дата звернення: 28.08.2021).
4. Національна доповідь Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2019 році. 2020. 559 с.
5. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII (зі змінами і доповненнями від 01 січня 2021 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення: 25.08.2021).
6. Хилько М.І. Екологічна політика. Київ : Абрис. 1999. 364 с.
7. Що дає нам асоціація з ЄС? Попередження промислового забруднення (буклет підготовлено в рамках проекту «Від Угоди про асоціацію до успішних практик: охорона довкілля в дії»). 2019. URL: <https://www.rac.org.ua/priorytety/ekologichnyu-vymir-evropeyskoyi-integratsiyi/scho-dae-asotsiatsiya-z-es/poperedzhennya-promyslovogo-zabrudnennya> (дата звернення: 27.08.2021).
8. Environmental Performance Index. Country Profile – Ukraine. URL: <https://epi.yale.edu> (дата звернення: 26.08.2021).
9. Ribot J. Waiting for Democracy. The Politics of Choice in Natural Resource Decentralization, Washington, DC. 2004. 154 p.
10. The role of governance for improved environmental outcomes (Report Swedish Environmental Protection Agency). 2012 (September). 60 p.

5.2 ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.923.2

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.3.14>

Бондар Оксана Петрівна

аспірантка кафедри психології та соціальної роботи

Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

ORCID ID: 0000-0002-5771-291X

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ФЕНОМЕНУ ГРИ Й ІГРОВОГО ПРОСТОРУ ДИТИНИ

THEORETICAL APPROACHES TO THE STUDY OF THE PHENOMENON OF PLAY AND PLAY SPACE OF CHILD

У статті розглядаються особливості феномену гри й ігрового простору дитини дошкільного віку. Проаналізовані дослідження зарубіжних та українських фахівців у галузі вивчення теорії та практики гри. Досліджені філософські, культурологічні, педагогічні й психологічні підходи до феномену гри. Констатовано, що «гра» є багатомірним поняттям, яке містить діяльність і пізнання, розваги й творчість, наслідування та спілкування, відпочинок і тренування. У грі дитина відбиває своє ставлення до довкілля та отримує інформацію про себе від інших людей або атрибутів ігрової діяльності. З'ясовано, що гра є засобом активізації психічних процесів дитини, діагностики, корекції та адаптації її до життя. Гра розглядається як діяльність, в якій створюються соціальні взаємини між людьми. Доведено, що за допомогою гри дитина виявляє особисту активність і демонструє свої потенційні можливості. Акцентовано на тому, що гра створює можливості ненасильного й усебічного розвитку природних задатків дитини й готує до життя в суспільстві. Визначено закономірності впливу ігрового простору на соціокультурний розвиток дитини, зокрема на формування та розвиток низки особистісних компонентів. З'ясовано особливості організації предметно-ігрового середовища дитини як невід'ємної частини дошкільної освіти. Розкрито особливості впливу соціального середовища на розвиток особистості дитини. Установлено, що організація ігрового простору має бути спрямована не тільки й не стільки на засвоєння певних цінностей, скільки на вироблення власного ставлення, перетворення та трансформацію цінностей у власні міжособистісні досягнення дітей дошкільного віку. Доведено, що гра й ігровий простір виступають важливими компонентами системи соціально-особистісного становлення дітей дошкільного віку. Підкреслено, що якісна організація ігрового простору сприяє гармонійному поєднанню психічного, фізичного й духовного розвитку дитини. Визначено, що повноцінний психічний розвиток дитини дошкільного віку відбувається за умови якісної організації ігрового простору й ефективного використання ігрової діяльності.

Ключові слова: гра, феномен гри, ігрова діяльність дитини, ігровий простір, дитина дошкільного віку, організація ігрового простору.

The article considers the peculiarities of the phenomenon of play and play space of a preschool child. The researches of foreign and Ukrainian experts in the field of studying the theory and practice of play are analyzed. Philosophical, culturological, pedagogical and psychological approaches to the phenomenon of play are examined. It is stated that "play" is a multidimensional concept that includes activity and cognition, entertainment and creativity, imitation and communication, recreation and training. While playing a child reflects his/her attitude to the environment and receives information about himself / herself from other people or from the attributes of play activities. It was found that play is a means of activating mental processes of a child, diagnostics, correction and his/her adaptation to life. Play is regarded as an activity in which social relationships among people are created. It is proved that with the help of play a child shows personal activity and demonstrates his/her potential. An emphasis was also placed on the fact that play creates opportunities for non-violent and comprehensive development of child's natural inclinations and prepares him / her for the life in society. The regularities of the influence of play space on child's socio-cultural development, in particular on the formation and development of a number of personal components are determined. The features of child's play space organization as an integral part of preschool education are clarified. The peculiarities of the influence of social environment on the development of child's personality are revealed. It is defined that play space organization should be aimed not only and not so much at the acquisition of certain values by preschool children, but at the development of their own attitude and transformation of the values into their own interpersonal achievements. It is also proved that play and play space are important components of the system of social and personal development of preschool children. It is highlighted that quality play space organization contributes to the harmonious combination of mental, physical

and spiritual development of a child. It is determined that the comprehensive mental development of a preschool child occurs under the condition of high-quality play space organization and effective use of play activities.

Key words: *play, phenomenon of play, play activities of child, play space, preschool child, organization of play space.*

Натепер проблема феномену гри займає важливе місце серед досліджень науковців, оскільки є не новою, але актуальною. Проблема феномену гри має комплексний характер. Аналіз філософських, культурологічних, педагогічних і психологічних підходів до феномену гри показує, що в сучасній науці немає цілісної теорії гри, а існує низка її концепцій в різних галузях науки.

Філософський аспект вивчення ігрового простору представлено у роботах Н. Гартмана, Л. Вітгенштейна, М. Гайдеггера, Г.-Г. Гадамера, Е. Фінка через спроби пізнання гри ще з часів зародження філософської думки. Гру як спосіб створення та існування світу вивчали Арістотель і Платон. Арістотель підкреслював, що гра дає людям можливість розважитися, відпочити. Гра сприяє душевній рівновазі, створює гармонію душі й тіла. Згідно з Платоном людина завдяки грі пізнає властивості своєї природи. На розвивальний потенціал гри вказували Я. Коменський, Д. Локк, І. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, Г. Спенсер.

Гра займає особливе місце в кантівській філософії. Імануїл Кант залишається одним з тих небагатьох філософів, які зробили сам ігровий феномен предметом спеціальної філософської рефлексії. Гра в славетного німецького філософа є гармонійною основою всіх пізнавальних властивостей людини та особливим, «оживляючим чинником душі». За Кантом саме сутнісні властивості гри роблять взагалі можливим процес пізнання; адже гра гармонізує пізнавальні здібності суб'єкта; ігрові прояви спрямовують його на предмет. Гра розглядалася Кантом як підґрунтя існування трансцендентальної естетики. Їй притаманні системність і впорядкованість, але вона також є проявом свободи особистості. Гра є корелятом суб'єктивності, вона інтерпретується Кантом також як медіатор, що поєднує світ суб'єктивного з об'єктивним, зовнішнього з внутрішнім.

Особливу увагу на феномен гри звернув увагу Ф. Шиллер, який розглядав гру як один з дієвих чинників формування світогляду людини. Ф. Шиллер вважав, що людина в грі й через гру творить себе і світ, в якому живе, що людиною можна стати, лише граючи. Філософія Ф. Шиллера продовжує традицію кантівської філософії гри. Завдяки ігровому феномену в особистості поєднуються реальність і форма, необхідність і випадковність, пасивність і свобода, а людська сутність

досягає свого логічного завершення. Розглянута в онтологічному плані, гра постає необхідною основою культури. Поняття гри в філософських побудовах Ф. Шиллера органічно поєднує в собі змістовне та формальне, раціональне й чуттєве. Саме гра фактично постає тим фактором, що створив і продовжує створювати людину як особистість та соціальну високоморальну істоту, піднімаючи її над фізичним світом природи. Саме гра («естетична гра») інтерпретується філософом як маніфестація справжньої сутності людини. Саме в грі й через гру людина стає особистістю, творить себе й свою суб'єктивність.

Німецькі філософи Ханс-Георг Гадамер, Ойген Фінк, Й. Хейзінг звернулися до вивчення сутнісних особливостей феномена гри, її місця й цілей у житті людини. Гра була визнана як один із феноменів людського буття. Дефініцію гри було розкрито як добровільну дію або заняття, що здійснюється згідно з внутрішньо встановленими кордонами місця та часу, добровільно прийнятими. Й. Хейзінг стверджував, що «ми є чимось більшим, ніж розумні істоти, оскільки гра є заняттям позарозумним» [1, с. 13].

К. Сігов трактує гру як форму вільного самовияву людини, що передбачає реальну відкритість світу можливого і розгортається або у вигляді змагання, або ж у вигляді репрезентації будь-яких ситуацій, смислів і станів [2, с. 31–47].

У сучасному філософському словнику гра трактується як різновид фізичної та інтелектуальної діяльності, що позбавлений практичної доцільності й надає індивіду можливості самореалізації. Водночас акцентується на тому, що цінність гри полягає не в її результаті, а в самому ігровому процесі [3, с. 798].

Інтерес філософів до ігрової діяльності зумовлений комплексністю проблеми «людина-світ». Феномен гри безпосередньо пов'язаний з формуванням свідомості й світогляду, особливостями діяльності дитини й можливістю її повноцінного існування, реалізації здібностей і задоволення потреб. У підходах німецького філософа Н. Гартмана ігровий простір розглядається як світ, у якому живе дитина, і який стає для неї світом її предметів; гра виступає одним зі способів існування буття. Л. Вітгенштейн вважає, що ігровий простір покликаний забезпечувати розмаїття ігрової діяльності, він є повсякденним контекстом буття дитини, створює основу для її діянь та

вчинків. У філософії М. Гайдеггера ігровий простір трактується через практику розгортання буття, концентрацію значущих орієнтирів для істинного дитини, набуття нею свободи, завдяки чому здійснюється історія самого буття. Г.-Г. Гадамер ототожнює спосіб існування гри із саморепрезентацією, стверджуючи що той, хто грає, одночасно приходить до власної саморепрезентації, репрезентуючи у той же час саму гру» [4, с. 154]. В ігровому просторі, на думку Г.-Г. Гадамера проявляється й розкривається те, що в інших умовах є невидимим. Головним в ігровій діяльності виступає не ціль чи завдання, а динамічність процесу, що визначає шляхи та способи її реалізації. Справжньою метою гри є не її досягнення, а порядок і структура ігрового руху. На необхідність структурного аналізу ігрового простору вказує Е. Фінк. Згідно з його поглядів, гра виступає своєрідною можливістю буття, фундаментальною особливістю існування дитини. На переконання Е. Фінка, гра розкриває змістовне наповнення оточуючої дійсності, розширює кордони буття людини. Якісно організований ігровий простір має стимулювати активність дитини, підвищувати рівень її свободи, сприяти подоланню однаковості й руйнувати сталі форми її дій.

Отже, для філософсько-психологічного аналізу важливим є дослідження сутності та значення ігрового простору як феномену буття й провідної діяльності, специфічної форми взаємодії і спілкування дитини.

Незважаючи на те, що вивчення гри тривалий час було прерогативою філософів, останнім часом сформувалась база культурологічного й психолого-педагогічного розуміння феномену гри, ігрової діяльності й ігрового простору.

Соціально-культурні засади вивчення гри висвітлено у працях М. Бахтіна, Р. Кайюа, В. Кудрявцева, М. Міда. Дослідники акцентують на закономірностях впливу ігрового простору на соціокультурний розвиток людини. За М. Бахтіним незважаючи на те, що завдяки грі відбувається втрата себе, саме ці моменти дозволяють людині в інші періоди життя знаходити свою індивідуальність. Француз Р. Кайюа визначає гру як діяльність, що містить радість (привабливе своєю легкістю), відмежованість (вибір часу і місця гри), невизначеність (неможливість передбачення результату діяльності), непродуктивність (відсутність корисних наслідків від участі в грі), правила (відмінність від повсякденного життя), вигаданість (усвідомлення іншої реальності). На думку В. Кудрявцева, культура, перетворюючись на зміст дитячої гри сприяє виробленню орієнта-

ції у сфері людських відносин. В якісно організованому ігровому просторі дитина спроможна не тільки привласнювати, а й творити культуру. Згідно з поглядами Д. Міда дитяча гра виступає і моделлю соціальної взаємодії, і засобом привласнення дитиною соціальних установок, що створюють умови для соціального становлення особистості. Первинні соціальні установки виникають у вільній рольовій грі дитини. Складніші соціальні установки виникають у грі шляхом ускладнення її структури шляхом урахування різних рольових позицій. За допомогою складних соціальних установок здійснюється активне засвоєння дитиною соціального досвіду.

На важливість гри як джерела культури звернув увагу нідерландський історик культури Й. Хейзінга. Він стверджував, що людська культура виникає і розгортається в грі і як гра.

Є. Шварцман аналізує феномен гри з позиції взаємодії культури й змісту гри. Дослідниця наголошує, що засвоєння соціальних ролей відбувається за допомогою особливих форм: перекручування, висміювання, гротескної зміни, а не лише через їх пряму імітацію [5]. На її думку це сприяє вивченню особливостей ігрового змісту, зокрема специфіки ігрової ролі, стосовно соціального контексту.

Згідно із соціокультурним підходом організація ігрового простору має бути спрямована на створення простору вільної діяльності, де сам простір заданий нормативно, а діяльність не нормована й не регламентована. Гра виступає унікальним соціальним інструментом формування особистісного інтересу дитини дошкільного віку до сфери культури. Ігровий простір – це простір породження змістів, виражених у вигляді нових ідей, сюжетів і сценаріїв дії. Гра не копіює, а інтерпретує реальність, завдяки чому нова ідея, сценарій, ігрова дія стає потенційною можливістю зміни реальності. Гра виступає інструментом розвитку реальності.

Педагогічні аспекти феномену гри представлено у працях О. Газман, Я. Корчака, А. Макаренка, М. Монтессорі, В. Сухомлинського, Д. Фельдштейна, Ф. Фребеля, С. Шмакова й інших. Видатні педагоги минулого, особливого значення надавали грі як приємній діяльності, яка без насильства навчає й формує особистість. звертав увагу на необхідність розвитку в дітей потреби в самопізнанні й самовихованні через широке використання всіх видів людської діяльності, у тому числі й гри.

Механізм саморозкриття дитини в грі розкривається у працях О. Газмана, який відзначає,

що гра з одного боку дарує миттєву радість, служить задоволенню реальних потреб дитини, а з іншого – завжди спрямована в майбутнє, оскільки в ній моделюються життєві ситуації й закріплюються властивості, якості, стани, уміння, навички, здібності, необхідні дитині в майбутньому.

Я. Корчак розкривав у своїх працях специфіку педагогічного керівництва іграми дітей. Дитина є особливим світом, пізнання якого стає можливим за умови спільного переживання з нею прикраси та хвилювання, радощі та успіхів. Дитина повинна відчувати підтримку близької їй людини. Видатний педагог А. Макаренко надає великого значення грі як можливості нестандартного поведіння в умовно-реальній ситуації. У грі дитина отримує можливість виявити особистісне ставлення до того, що відбувається, навчитися вільно відстоювати свою думку. М. Монтессорі стверджувала, що для дітей найбільш значущою діяльністю, яка сприяє особистісному розкриттю, є гра. М. Монтессорі підкреслила, що гра є потребою зростаючого організму дитини, її особистих, інтелектуальних зусиль. В. Сухомлинський стверджував, що гра є величезним світлим вікном, через яке в її духовний світ вливається потік уявлень про навколишній світ. Гра є іскрою, яка запалює вогник допитливості дитини.

Згідно з поглядами Д. Фельдштейна, в процесі організації ігрового простору в центрі уваги повинна знаходитись сучасна дитина дошкільного віку, а саме особливості та шляхи її розвитку [6]. Особливу увагу науковець звертає на багатаспектність світу сучасної дитини дошкільного віку, стверджуючи, що нинішнє покоління дітей, з одного боку, значно випереджає всі попередні, володіючи новими здібностями і можливостями. З іншого боку, останнім часом, різко зменшився рівень когнітивного розвитку дітей дошкільного віку, послабилися енергійність й бажання активно співпрацювати з іншими дітьми і дорослими. На думку автора, проблемними аспектами якісної організації ігрового простору дитини дошкільного є такі моменти:

- низький рівень мотивації дорослих до вказаного процесу;
- збільшення байдужості до дітей;
- втрата відповідальності дорослого за дитину й відсутність причетності дорослого світу до світу дитинства (відсутня стійка ієрархія різноманітних зв'язків і системної взаємодії).

Ф. Фребель одним з перших почав розглядати гру як педагогічне явище, акцентуючи на тому, що гра є природною діяльністю дитини, і дорослі

повинні докласти максимум зусиль для правильної організації ігрового простору.

С. Шмаков стверджує, що гра є універсальною сферою «самозвеличення» дитини через самонахнення, самоперевірку, самопізнання, самовизначення й самовираження.

Отже, з педагогічного боку ігровий простір варто розглядати як такий, що впливає на формування особистісних якостей дітей дошкільного віку. Організація ігрового простору, на думку педагогів, має бути спрямована на гармонізацію усіх його компонентів, що сприятиме розвитку особистості дошкільника, стане джерелом його знань і соціального досвіду, в тому числі й ігрового.

У межах психологічних проблем організації ігрового простору зарубіжними й українськими вченими вирішуються насамперед такі питання: організація предметно-ігрового середовища як невід'ємна частина дошкільної освіти (О. Запорожець, Д. Ельконін, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн, К. Карасьов, Г. Лаврент'єв, І. Новик, Т. Піроженко); вплив соціального середовища на розвиток особистості дитини (Л. Виготський, Л. Буєв, Л. Леонт'єв, З. Фрейд, Ю. Волков, М. Гусєв, О. Кононко); розвиток особистості в ігровій діяльності (Т. Бабаєва, О. Богінч, В. Кутішенко, М. Машовець, Ю. Савченко).

Американський психолог Р. Дреджер [7] розкриває рольову позицію дитини в грі як очікувану поведінку, що належить до визначеної соціальної структури. Дитина узявши на себе певну ігрову роль, отримує можливість виступити самостійним автором, здатним її творчо розвинути; зайняти позицію лідера, що виходить у грі на перший план; стати ініціатором і організатором, що пропонує нову ідею й розподіляє інші ролі; бути активним виконавцем, який може пропонувати різноманітні версії й добре виконувати правила гри. Термін «гра» є багатомірним поняттям, яке містить діяльність і пізнання, розваги й творчість, наслідування і спілкування, відпочинок й тренування. У грі, людина поряд з тим, що відбиває своє ставлення до довкілля, ще й отримує інформацію про себе від інших людей або атрибутів ігрової діяльності.

Вітчизняний психолог й педагог К. Ушинський підкреслює значну роль гри у процесі виховання дитини як особистості. К. Ушинський звертає увагу на значення гри в розвитку вольових якостей особистості, визначає діагностичний і прогностичний характер ігор. К. Ушинський стверджував, що в грі діти мають можливість самостверджуватися через цікаве й важливе для них заняття.

Гра – це вид діяльності, який відкриває шлях до розуміння свого «Я», а також є першим етапом індивідуального підходу до дитини.

Особливого значення грі надавав Д. Ельконін [8], який визначав гру як діяльність, в якій створюються соціальні взаємини між людьми поза умов безпосередньої утилітарної діяльності.

3. Фрейд звертав увагу на феномен гри як проєктивну й катарсичну активність дитини. Він стверджував, що з одного боку, у грі відтворюються власні переживання дитини, афекти, пов'язані із блокуванням потреби у задоволенні; з іншого боку, – у грі діти отримують можливість моделювати складні життєві ситуації, проживати їх й управляти ними (гра є своєрідним захисним механізмом особистості) [9, с. 277–306].

Спроба створити вітчизняну теорію гри була зроблена С. Рубінштейном, а пізніше – О. Леонтєвим. С. Рубінштейн стверджував, що найголовніше значення гри проявляється у формуванні потреби й прояві здатності дитини впливати на світ. Він окреслив гру як осмислену сукупність усвідомлених дій, які поєднані єдністю мотиву й відбиваються в здатності перетворювати дійсність Згідно з поглядами С. Рубінштейна мотиви ігрової діяльності, на відміну від усвідомлених спонукань інших діяльностей, відбивають більш невимушене безпосереднє ставлення особистості як до оточення, так і до актуалізованого й емоційно акцентуваного власного внутрішнього змісту, у форматі якого і здійснюються особисто значущі цілі та дії гравця.

О. Леонтєв наголошував, що сама по собі гра не є продуктивною діяльністю, її мотив знаходиться не в результаті, а у змісті самої гри.

Е. Еріксон розглядає гру, як здорову активність, що відзеркалює характеристики особистості

дитини. Гра, на думку Е. Еріксона, є контекстом для вивчення низки аспектів поведінки дитини.

Можливості гри описані в роботах К. Фопеля, Г. Щедровицького, А. Фурмана. К. Фопель зауважує, що ігри дають змогу навчитися працювати в команді, розвивають позитивну свідомість, сприяють досягненню поставлених цілей в атмосфері не суперництва, а взаємодії. За Г. Щедровицьким найвищою цінністю гри є її безпосередній перебіг як напруженого суб'єктного дійства, потік миттєвостей спонтанної екзистенції «тут і тепер», і нарешті бодай фрагментарне одухотворення свого існування у позасоціальному умовному світі гри. А. Фурман запропонував теоретичну модель гри, яка містить виникнення ігрового відношення, формування поля гри, замикання гри й постання світу ігрової діяльності й рефлексію успішності/неуспішності гри.

Висновки

За результатами проведеного дослідження встановлено, що в теоріях і практиках зарубіжних та українських вчених, які стосуються психічного розвитку дитини дошкільного віку, проблемі феномену гри та впливу ігрового простору на розвиток дитини приділяється важливе значення. Гра розглядається як засіб активізації психічних процесів, як діяльність, у якій створюються соціальні взаємини між людьми і відбувається всебічний розвиток дитини. Ігровий простір являє собою соціокультурне середовище дитини дошкільного віку, яке передбачає єдність соціальних засобів забезпечення різноманітної діяльності, яка сприяє повноцінному психічному розвитку дитини. Констатовано, що питання якісної організації ігрового простору дошкільника є надзвичайно актуальними для формування особистості дитини.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Хейзинга Й. Homo Ludens. В тени завтрашнього дня. Москва : ПрогрессАкадемия, 1992. 464 с.
2. Сигов К.Б. Человек вне игры и человек играющий. *Философия и социологическая мысль*. 1990. № 8. С. 31–47.
3. Грицанов А.А. Новейший философский словарь. Минск : Интерпрессервис Кн. Дом, 2001. 1279 с.
4. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: основы философской герменевтики. Москва : Прогресс, 1988. 704 с.
5. Schwartzman H.B. Transformations: The anthropology of children's play. New York, London : Plenum Press, 1978. 380 p.
6. Божович Л.И., Фельдштейн Д.И. Избранные психологические труды. Проблемы формирования личности. Москва : Международная педагогическая академия, 1995. 2012 с.
7. Dreger R. Fundamentals of Personality. 1st Edition. Philadelphia and New York : J. B. Lippincott & Co., 1962. 229 p.
8. Эльконин Д.Б. «Психология игры». Москва : «Владос», 1999. 360 с.
9. Фрейд З. Психология бессознательного. Санкт-Петербург : Питер, 2004. 346 с.

Маковський Артем Олегович,

ад'юнкта відділення докторантури та ад'юнктури

Національної академії Державної прикордонної служби України

імені Богдана Хмельницького

ORCID ID: 0000-0003-2903-3351

ЩОДО АКТУАЛЬНОСТІ ПИТАННЯ ЗАЛУЧЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ КАПЕЛАНІВ ДО ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ПРИКОРДОННИКІВ

REGARDING THE URGENCY OF MILITARY CHAPLAINS INVOLVING ISSUE OF PSYCHOLOGICAL SUPPORT FOR BORDER GUARDS

У статті актуалізується питання залучення військових капеланів до процесу психологічного супроводу професійної діяльності прикордонників, розглянуто погляди науковців-психологів щодо актуальності застосування потенціалу релігійної віри в контексті збереження психічного здоров'я особистості. Висвітлено результати емпіричного дослідження, що було проведено серед персоналу Державної прикордонної служби України. Дослідження питання душпастирської діяльності військових капеланів як засобу психологічного супроводу прикордонників зумовлено факторами інституалізації військового капеланства в Державній прикордонній службі України, а також результатами психологічних досліджень як українських, так і закордонних вчених.

Загалом було опитано 331 респондент (мешканці всіх регіонів нашої країни, за винятком тимчасово окупованих територій). За віковим цензом більшість опитаних прикордонників – це особи віком від 16 до 30 років (210 осіб, що становить 63%). Серед опитаних 102 прикордонники є учасниками бойових дій (31%). До категорії віруючих себе віднесло 271 респондент (82%, релігійна приналежність більшості опитаних – Православ'я). Установлено, що релігійність переважно є декларативною та не підкріплюється участю в релігійних обрядах, відвідуванням культових споруд, читанням релігійної літератури, активною участю в житті релігійної громади, з якою віруючий себе ідентифікує.

Окреслено необхідність залучення до психологічного супроводу професійної діяльності прикордонників військових капеланів і доцільність розробки певних моделей та алгоритмів спільних дій військових капеланів і військових психологів прикордонного відомства з метою збереження психічного здоров'я персоналу.

Проведене дослідження визначило проблеми, які потрібно буде розв'язати в наступних роботах: розробити моделі й алгоритми спільних дій військових капеланів і військових психологів у питанні психологічного супроводу професійної діяльності прикордонників, а також розглянути гендерну релігійність прикордонників.

Ключові слова: психічне здоров'я, опитування, військовий капелан, прикордонник, психологічний супровід.

The article deals with the involvement of military chaplains in the process of psychological support of border guards professional activities, examines the views of psychologists on the relevance of the religious faith potential in the context of maintaining the individual mental health. The results of an empirical study conducted among the staff of the State Border Guard Service of Ukraine are highlighted. The study of the military chaplains pastoral activity as a means of psychological support for border guards is due to the factors of institutionalization of military chaplaincy in the State Border Guard Service of Ukraine, as well as the results of psychological research by both Ukrainian and foreign scientists.

In total, 331 respondents were interviewed, residents of all our country regions (except for the temporarily occupied territories). In terms of age, the vast majority of interviewed border guards are people aged 16 to 30 (210 people, which is 63%). Among the respondents, 102 border guards are combatants (31%). 271 respondents (82%, the religious affiliation of the respondents vast majority is Orthodox) identified themselves as believers. It is established that religiosity is mostly declarative and not supported by participation in religious rites, visiting religious buildings, reading religious literature, active participation in the life of the religious community with which the believer identifies himself.

The need to involve military chaplains in psychological support of the border guards professional activities and the expediency of developing certain models and joint action algorithms of border agency military chaplains and military psychologists to preserve the mental health of personnel is outlined. The conducted study identified problems that will need to be solved in the following works: to develop models and joint action algorithms of military chaplains and military psychologists in the psychological support of border guards professional activities and to investigate the border guards gender religiosity.

Key words: mental health, poll, military chaplain, border guard, psychological support.

Ураховуючи те, що український народ в цілому й військовослужбовці зокрема вже восьмий рік стримують агресора на Сході нашої країни, де зазнають, не тільки фізичних а й психічних травм, сьогодні багато науковців-психологів звертають увагу на те, що стратегічний напрям розвитку військової психології полягає у конструктивному вирішенні питання забезпечення високого рівня психічного здоров'я працівників сектора безпеки та оборони загалом та військовослужбовців зокрема. Зважаючи на те, що у Державній прикордонній службі України (далі – ДПС України) функціонує інститут військового капеланства, а Церква згідно з останніми соціологічними дослідженнями має 64% довіри громадян України [10], ми вважаємо, що залучення військових капеланів до психологічного супроводу прикордонників позитивно впливатиме на збереження їх психічного здоров'я.

Згідно з поглядами військових психологів із Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського психологічний супровід являється одним зі складників психологічного забезпечення військ (сил) і містить моніторинг морально-психологічного стану особового складу, його психологічної стійкості й готовності на всіх етапах підготовки та виконання завдань, а також після виведення військових частин для відновлення боєздатності, проведення заходів психологічної просвіти, психологічної допомоги, психологічного відновлення (декомпресії) і реабілітації.

У своїй праці В. Осьодло, С. Грилюк, Л. Тютюнник під психологічним супроводом розуміють комплекс специфічних заходів, що спрямовані на підтримку бойової активності військовослужбовців на високому рівні; усунення негативного впливу чинників стресогенної обстановки; запобігання виникненню та розвитку негативних групових та індивідуальних психічних явищ. Таким чином, метою психологічного супроводу є розвиток, збереження й відновлення психічного потенціалу особистості; підвищення рівня психічної готовності до якісного виконання бойового завдання; психічна стійкість в екстремальних умовах; психічна надійність і спрямованість на рішучі дії в складних обставинах [7].

З низки наукових досліджень відомо, що професійна діяльність прикордонників супроводжується високим рівнем нервово-емоційного напруження, стресами, великою відповідальністю. Вона реалізується в умовах дефіциту часу, відбувається в умовах нерегламентованого робочого дня. Саме тому питання психологічного супроводу їх професійної діяльності постає дуже гостро. Як нами

було зазначено раніше, одним із завдань психологічного супроводу є збереження психічного здоров'я тих кого супроводжують, у нашому випадку прикордонників.

У наказі Міністерства внутрішніх справ № 179 від 09 березня 2021 року «Про затвердження Порядку психологічного забезпечення в ДПС України» зафіксовано, що психологічний супровід виконання завдань з охорони державного кордону – це комплекс заходів з підтримання оптимального стану психічного здоров'я військовослужбовців під час виконання ними завдань з охорони державного кордону шляхом формування їх психічної стійкості до впливу стресових чинників, психічної готовності до виконання завдань та запобігання виникнення негативних психічних станів [8].

Як слушно зазначає О. Матласевич, нині все більше психологів ,переконуються, що поняття особистості неможливо розглядати поза християнською антропологією (Д. Авдєєв, О. Бондаренко, О. Бочаров, Б. Братусь, Е. Евальдс, О. Климишин, Л. Кохран, Й. Мюллер, В. Невярович, М. Савчин, Х. Сейл, В. Слободчиков, Дж. Пауелл, Т. Флоренська, В. Франкл, А. Чернишев, С. Черняєва, В. Юрченко й інші) [5, с. 96]. Також відомо, що як релігійна практика, так і практична психологія займаються питаннями психічного здоров'я. Обидва пропонують певні ідеї, які пояснюють феномени психічного (душевного) здоров'я. Різні аспекти психології релігії вивчали у своїх працях такі вчені, як Г. Балл, М. Боришевський, Б. Братусь, Л. Вавілова, Н. Волинець, Г. Гізатова, Р. Грановська, С. Белорусов, О. Двойнін, А. Зеліченко, Ю. Зенько, В. Знаков, І. Ільчева, Н. Ініна, К. Карпінський, О. Киричук, О. Климишин, А. Маслоу, Н. Марьясова, О. Матеюк, В. Москалець, Г. Олпорт, М. Савчин, Ю. Саєнко, В. Слободчиков, Т. Смирнова, Д. Угринович, В. Франкл, Е. Фромм, С. Черняєва, Н. Чміль, К. Юнг, І. Ялом, Дж. Фелтон та інші.

Нині наукова спільнота виділяє три основні позиції щодо питання співвідношення психології та релігії:

- 1) заперечення самої можливості контакту психології і релігії (серед психологів цей погляд відстоює М. Розин, серед богословів – В. Ларичев);
- 2) визнання психотерапевтичних можливостей релігії під час вирішення кризових ситуацій, в які потрапляє особа (О. Матеюк, Н. Потапчук);
- 3) прагнення поєднати психологію та релігію, що знаходить своє відбиття в розвитку такого напрямку, як християнська психологія (Б. Братусь, Ю. Карпюк, М. Савчин).

Н. Волинець зазначає, що: «діяльність капеланів у напрямках соціально-психологічної

підтримки, психологічної просвіти та профілактики з питань підвищення рівня та збереження особистісного благополуччя прикордонників є діяльністю, спрямованою на забезпечення задоволення релігійних потреб прикордонників, проведення релігійно-освітньої роботи з питань особистісної здійсненності, гармонії та самоефективності прикордонників, професійної мотивації, компетентності та самореалізації, розвитку та досягнень, а також здійснення індивідуального душпастирського супроводу та опіки особового складу прикордонного відомства» [1, с. 51–52].

Також у проєкті Закону України «Про службу військового капеланства» було визначено, що душпастирська опіка – це напрямок капеланської діяльності, спрямований на забезпечення релігійної, етичної, моральної, духовної підтримки, на сприяння формуванню особистої стійкості та належного духовного стану особового складу. Обов'язком, що пропонується покласти на військових капеланів згідно з проєктом Закону буде: здійснення виховання військовослужбовців на основі морального і духовного потенціалу релігійної та культурної спадщини українського народу; допомога військовослужбовцям у розвитку їх особистих та колективних моральних якостей; популяризування здорового способу життя серед військовослужбовців; участь у реабілітації особового складу, який потребує психологічної допомоги.

Дослідження питання душпастирської діяльності військових капеланів як засобу психологічного супроводу прикордонників зумовлені факторами інституалізації військового капеланства у ДПС України, а також результатами психологічних досліджень, як українських так і закордонних вчених [4; 11–14].

З метою масового проведення емпіричного дослідження (результати якого після відповідного статистичного аналізу було використано для підтвердження актуальності питання залучення військових капеланів до психологічного супроводу професійної діяльності прикордонників), у період з березня по вересень 2021 року ми провели анкетування серед військовослужбовців ДПС України, які проходять військову службу в Національній академії ДПС України імені Богдана Хмельницького та органах охорони державного кордону Східного та Західного регіональних управлінь ДПС України.

Наше анкетування проводилось таким чином:

– опитувані самостійно заповнювали анкети у паперовому варіанті (курсанти Національної академії ДПС України імені Богдана Хмельницького);

– посилення на анкети надсилались респондентам з використанням програмного додатку Google Forms (для прикордонників, які проходять службу в органах і підрозділах охорони державного кордону Східного й Західного регіональних управлінь ДПС України).

Запитання в анкеті мали закрити (вибір відповіді з кількох запропонованих в анкеті варіантів) та відкрити (можливість надати власну відповідь) форми. За змістом запитання були об'єктивні (про місце несення служби, вік, термін служби тощо) та суб'єктивні (які виявляли соціально-психологічну спрямованість опитуваного, його ставлення до умов своєї служби, тих чи інших суспільних подій та явищ). Відповіді мали анонімний характер.

Загалом було опитано 331 респондент (286 чоловіків і 45 жінок), представників усіх регіонів нашої країни (за винятком тимчасово окупованих територій). За віковим цензом переважна більшість опитаних прикордонників – це особи віком від 16 до 30 років (210 осіб, що становить 63%). Серед опитаних 102 прикордонника є учасниками бойових дій (31%). До категорії віруючих себе віднесло 271 респондент (82%, релігійна приналежність більшості опитаних – Православ'я).

Відповідаючи на запитання «Чи потрібна релігія сучасному військовослужбовцю?», 62% респондентів дали ствердну відповідь, негативну – 12%, решта (26%) не змогли чітко визначитись щодо цього питання. Актуалізація цього питання була зумовлена тим, що під час існування Радянського Союзу активно проводилася антирелігійна компанія, метою якої було обмеження впливу релігії на суспільне життя. Ця компанія активно впливала на батьків, дідусів та бабусь респондентів. Отже, важливо зрозуміти, чи вдалося релігії відвоювати втрачені позиції у родинній та індивідуальній релігійності.

На запитання «Чи позитивно впливає релігійність на морально-психологічний стан прикордонника?» дали стверджувальну відповідь 265 осіб (80%) Негативне ставлення до впровадження інституту військового капеланства у прикордонному відомстві висловили лише 4% опитаних, не зважаючи на те, що осіб, які віднесли себе до категорії атеїстів, було 9%. Також цікавими для нас є результати проведеного у 2020 році соціологічного дослідження серед особового складу Збройних Сил України, узагальнення якого свідчить, що 79% респондентів вважають діяльність військових капеланів у військах необхідною та доцільною [14, с. 5].

На запитання «Чи є необхідність у залученні військових капеланів до психологічного супроводу прикордонників?» 62% респондентів дали ствердну відповідь, 37% – негативну. Крім того, слід врахувати і той чинник, що за спостереженням дослідників в екстремальних і бойових умовах релігійність військовослужбовців зростає. Про це свідчать опитування, які проводились у частинах, що виконують бойові завдання [3; 6, с. 67–68], а також наше анкетування, де 65% учасників бойових дій висловились за необхідність залучення військових капеланів до психологічного супроводу прикордонників.

Як слушно було зауважено в праці М. Галіченко й Н. Бойко [2, с. 22] важливими показниками релігійності осіб є відвідування богослужінь та читання релігійної літератури. Вони дають змогу зрозуміти, яке значення відіграють релігійні практики у їхньому житті. За результатами нашого опитування 65% респондентів відвідують богослужіння лише на великі свята, 10% – відвідують регулярно (не менше ніж 1 раз на місяць), 25% – взагалі не відвідують церкву.

Щодо читання релігійної літератури, то 62% опитаних зазначили, що не читають таку літератури взагалі, 36% – інколи, а регулярно читають лише 2%. Особливо це стосується тих респондентів, які ідентифікують себе як православні християни. Вони можуть відвідати церкву на великі свята, проте не мають бажання читати відповідну літературу. Одержані результати дають нам змогу стверджувати, що персонал відомства є в основному позацерковним, їх віра не пов'язана з участю у релігійних практиках, які не посідають важливого місця у їх повсякденному житті.

Підсумовуючи викладене вище, слід констатувати, що, на жаль, вітчизняна школа військової психології, на сьогодні, не приділяє достатньої уваги релігійному чиннику у війську та його впливу на морально-психологічний стан воїнів, хоча історично релігійна віра завжди складала значну частину духовних основ суспільства, і, як правило, займала особливе місце в системі військового виховання та містила потужну психопрофілактичну складову частину. Саме в такому аспекті найяскравіше простежується тандем психології та релігії, практичного психолога й священнослужителя, які покликані супроводжувати особистість на тернистому шляху підтримання душевної гармонії. З метою опрацювання нових підходів до збереження психічного здоров'я прикордонників, а також керуючись вимогами «Стратегії воєнної безпеки України», що була затверджена Указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021, де зазначено, що «<...> Всеохоплююча оборона України – це комплекс заходів, основний зміст яких полягає у: <...> використанні для відсічі агресії всього потенціалу держави та суспільства (воєнного, політичного, економічного, міжнародно-правового (дипломатичного), духовного, культурного тощо)» [9], ми вважаємо за необхідне активно залучати військових капеланів до процесу психологічного супроводу прикордонників.

Перспективою подальших наукових розвідок вбачаємо розробку моделей та алгоритмів спільних дій військових капеланів та військових психологів щодо психологічного супроводу професійної діяльності прикордонників, а також дослідження гендерного аспекту релігійності прикордонників.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Волинець В.Н. Рекомендації військовим капеланам прикордонного відомства щодо підвищення рівня та збереження особистісного благополуччя персоналу Державної прикордонної служби України. *Психологія: теорія і практика*. 2019. Випуск 1 (3). С. 44–54.
2. Галіченко М.В., Бойко Н.О. Релігійність студентської молоді Херсонщини: соціологічний аналіз. *Габітус*. 2020. Вип. 17. С. 19–24.
3. Калениченко Т.А. Релігійна складова суспільно-політичного конфлікту кінця 2013 – 2017 рр. в Україні : дис. ... канд. філ. наук : 09.00.11. Київ : НПУ ім. М. Драгоманова, 2018. 210 с.
4. Коструба Н.С. Психічне здоров'я і релігія: роль душпастирської опіки у медичних закладах. *Теорія і практика сучасної психології*. 2020. № 1. Т. 1. С. 112–117.
5. Матласевич О.В. Християнські цінності як основа психологічної практики. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*. 2013. Вип. № 25. С. 96–100.
6. Морозов М.О. Виховання віруючих військовослужбовців Прикордонних військ України : дис. ... канд. пед. наук : 20.02.02. Хмельницький : НАПВУ ім. Б. Хмельницького, 2000. 208 с.
7. Осьодло В.І., Грилюк С.М., Тютюнник Л.Л. Сучасний стан і перспективи психологічного забезпечення в Збройних Силах України. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2021. № 1. С. 89–98. URL: <http://chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/view/37/34> (дата звернення: 28.08.2021).
8. Про затвердження Порядку психологічного забезпечення в Державній прикордонній службі України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 09 березня 2021 р. № 179. *ЛІГАЗАКОН* : вебсайт. URL: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/RE36155.html (дата звернення: 28.08.2021).

9. Про Стратегію воєнної безпеки України : Указ Президента України від 29 березня 2021 р. № 121/2021 / Президент України. URL: <https://cutt.ly/pseo5U3> (дата звернення: 27.08.2021).
10. Українці найбільше довіряють армії, волонтерам і церкві. *УКРІНФОРМ* : вебсайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3209417-ukrainci-najbilse-doviraut-armii-volonteram-i-cerkvi.html> (дата звернення: 27.08.2021).
11. McGrath J.C. Post-traumatic growth and the origins of early Christianity. *Mental Health Religion & Culture*. 2006. No. 9 (3). P. 291–306. URL: <https://doi.org/10.1080/13694670600615532> (дата звернення: 28.08.2021).
12. Nelson J.M. Psychology, Religion, and Spirituality. New York : Springer Science + Business Media, 2009. P. 347–390. URL: <https://doi.org/10.1007/978-0-387-87573-6> (дата звернення: 28.08.2021).
13. Watts F. Psychology, Religion, and Spirituality: Concepts and Applications. Cambridge, UK : Cambridge University Press, 2017. 211 p. URL: <https://doi.org/10.1017/9781107360549> (дата звернення: 28.08.2021).
14. Доктрина «Задоволення духовно-релігійних потреб в об'єднаних операціях». Військова керівна публікація військовим організаційним структурам із задоволення духовно-релігійних потреб № 241/НВГШ від 30 вересня 2020 р. URL: https://mil.knu.ua/files/297_1643801753.pdf.

УДК 316.6

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.3.16>

Нікольська Анна Дмитрівна,
аспірант кафедри практичної психології
Київського університету імені Бориса Грінченка
ORCID ID: 0000-0001-6465-9558

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПСИХОМЕТРИЧНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ МЕТОДИК ДОСЛІДЖЕННЯ СТУПЕНЯ ЗАДОВОЛЕНОСТІ ПОТРЕБ

COMPARATIVE ANALYSIS OF PSYCHOMETRIC POSSIBILITIES METHODS OF RESEARCH OF THE DEGREE OF SATISFACTION OF NEEDS

У статті проведено порівняльний аналіз двох найчастіше використовуваних методик, спрямованих на дослідження ступеня задоволеності потреб особистості, – «Ієрархія потреб» у модифікації І.А. Акіндінової та «Методики експрес-діагностики потреб і мотиваційної сфери особистості MQT – Maslow quick test» (А. Чапман). За допомогою кількісної та якісної обробки отриманих результатів було визначено переваги й недоліки кожної з методик і зроблено вибір на користь однієї з них. За допомогою методів математичної статистики проведено порівняльний аналіз між схожими шкалами. Результати демонструють, що між шкалами методик є незначні розбіжності. Проте шкали зі схожими назвами корелюють між собою, що дає змогу говорити про можливість використання методики на розсуд дослідника.

У статті представлено опис пілотного дослідження, яке було проведено з метою визначення методології, яка найкращим чином відповідає меті вивчення потреб окремої людини. Однак широкий спектр запропонованих методів породжує проблему пошуку дійсного й надійного інструменту дослідження, адекватного його меті. Таким чином, готуючись до емпіричного дослідження, експериментатор повинен уважно прочитати не тільки опис методу та його тлумачення, а й дослідження вчених, які мали на меті перевірити правильність запропонованих психодіагностичних методів. Тому мета статті – розглянути особливості тестових методів дослідження сфери потреб особистості, емпірично порівняти діагностичні можливості методик «Ієрархія потреб» у модифікації І.А. Акіндінової та «Методики експрес-діагностики потреб і мотиваційної сфери особистості MQT – Maslow quick test» (А. Чапман). Основними методами для виконання поставленого завдання є загальнонаукові методи синтезу, порівняння, узагальнення; використано методи кількісної обробки, математичної статистики.

Ключові слова: потреби, споживачі, діагностика потреб, ієрархія потреб, психологічна діагностика.

The article presents a comparative analysis of the two most commonly used methods aimed at studying the degree of satisfaction of individual needs – “Hierarchy of needs” in the modification of I.A. Akindinova and “Methods of rapid diagnosis of needs and motivational sphere of personality MQT – Maslow quick test” (A. Chapman). With the help of quantitative and qualitative processing of the obtained results, the advantages and disadvantages of each of the methods were identified and a choice was made in favor of one of them. Using the methods of mathematical statistics, a comparative analysis between similar scales. The results show that there are slight differences between the scales of methods. However, scales with similar names correlate with each other, which allows us to talk about the possibility of using the method at the discretion of the researcher.

The article describes a pilot study that was conducted to determine the methodology that would best meet the goal of studying the needs of the individual. However, the wide range of proposed methods raises the problem of finding a valid and reliable research tool that is adequate to its purpose. Thus, in preparation for an empirical study, the experimenter should carefully read not only the description of the method and its interpretation, but also the research of scientists who aimed to verify the correctness of the proposed psychodiagnostic methods. Therefore, the purpose of the article is to consider the features of test methods for studying the sphere of personality needs, to empirically compare the diagnostic capabilities of the methods “Hierarchy of needs” in the modification of I.A. Akindinova and “Methods of rapid diagnosis of needs and motivational sphere of personality MQT – Maslow quick test” (A. Chapman). The main methods for performing the task are general scientific methods of synthesis, comparison, generalization; methods of quantitative processing, methods of mathematical statistics are used.

Keywords: needs, consumers, diagnostics of needs, hierarchy of needs, psychological diagnostics.

Частіше за все науковцями потреба розглядається або як залежність (мається на увазі залежність організму від умов його існування) або як

потреба (виживання організму в конкретних умовах, на які вона не впливає). Дослідженням потреби як залежності займалися Б.І. Додонов [1], П.А. Рудик

[2] та інші, потреби як нужди – Л.І. Божович, [3], С.Л. Рубінштейн, [4]. Д.М. Узнадзе [5], С.Д. Максименко [6] та інші.

Дослідження потреб є основним елементом у вивченні мотиваційної сфери особистості. Разом із теорією Маслоу, дослідники часто звертаються до теорій К. Альдерфера, Д. Мак-Келланда, Ф. Герцберга, кожна з яких цілісно описує мотиваційну сферу, по-різному називаючи її змістовні елементи. Порівняємо їх за допомогою таблиці (Таблиця 1).

Сучасні дослідження зарубіжних науковців дозволяють розглядати такі аспекти мотиваційної сфери життя людини, як «потреби в автономії», «потреби у компетенції» та «потреби у взаємозв'язках» [7], наголошуючи, що їхня підтримка й задоволення пов'язані з тенденціями культурного розвитку суспільства та забезпечують розвиток, адаптацію та благополуччя спільнот [8].

Отже, потреба є одним з основних чинників формування мотиваційної сфери особистості. Так, В.О. Толочек [9] зазначає, що в основі мотивації як процесу, лежать мотиви, які є динамічними утвореннями особистості. Поняття мотиву охоплює три взаємопов'язаних аспекти:

1. Внутрішні спонукання, пов'язані з необхідністю задоволення фізичних, соціальних і духовних потреб.

2. Конкретне «предметне» втілення (така взаємодія з оточуючим світом, що сприймається людиною за необхідна, бажана, цінна).

3. Усвідомлення людиною мети її діяльності.

У нашому дисертаційному дослідженні, спрямованому на визначення актуальних потреб споживачів, постала проблема вибору між методиками «Ієрархія потреб» у модифікації І.А. Акіндінової та «Методикою експрес-діагностики потреб і мотиваційної сфери особистості MQT – Maslow quick test» (А. Шарман) [10].

Вибір саме цих двох методик як таких, що відповідають меті дослідження, був пов'язаний із такими факторами:

1) методики мають інтегративний характер, тому охоплюють максимально широкий спектр потреб особистості;

2) шкали методик є метричними, належать до інтервальної шкали, що робить можливим використання параметричних математико-статистичних методів обробки даних;

3) методики розроблені на достатньому рівні й у своєму описі дають змогу ознайомитися з інформацією психометричного характеру;

4) через те, що методики є аналогічними й шкали методик мають деякі збіги, дослідник має проблему вибору найбільш надійної та валідної з них.

Як вже зазначалося, першою є методика «Ієрархія потреб» у модифікації І.А. Акіндінової. У різних джерелах вона має й інші назви, що відбивають її суть: «Піраміда потреб», «Методика актуальності основних потреб», «Парні порівняння».

Методика призначена для діагностики актуальності потреб: достатнє для досліджуваного матеріальне положення, потреба в безпеці, потреба в міжособистісних зв'язках, потреба в повазі з боку оточуючих, потреба в самореалізації, і дозволяє виявити базові потреби – мотиватори як особистості, так і групи. Досліджуваному пропонується 15 тверджень. Завдання полягає у порівнянні цих тверджень попарно між собою та виділення пріоритетного з пари у ході співставлення першого твердження з другим, потім - першого твердження з третім і так далі. Робота виконується таким чином, щоб усі твердження були порівняні між собою.

Можливим є індивідуальне й групове використання, але у другому випадку кожному досліджуваному має бути надано окреме місце для виконання завдання. Таку методику можна використовувати для оцінки мотиваційного клімату всередині організації. Тривалість заповнення не більше 20–25 хвилин. Якщо в процесі роботи у досліджуваних виникають запитання, експериментатор дає роз'яснення.

Другою розглянемо «Методику експрес-діагностики потреб і мотиваційної сфери особистості MQT – Maslow quick test» (А. Шарман). Методика містить такі діагностичні шкали.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз теорій людської мотивації

Теорія людської мотивації А. Маслоу	Теорія ERG К. Альдерфера	Теорія трьох потреб Д. Мак-Келланд	Теорія двофакторної мотивації Ф. Герцберг
Потреба самовираження	Потреба в зростанні	Потреба в досягненні	Мотивуючі фактори
Потреба визнання та поваги	Потреба у зв'язку	Потреба у володінні	
Потреба у приналежності до соціальної групи			Потреба існування
Потреба у безпеці			
Фізіологічні потреби			

Потреба в безпеці – розуміється як бажання забезпечити собі майбутнє, зміцнити своє становище, уникати неприємностей. Є більш довготривалою у порівнянні з базовими життєвими потребами. Соціальні потреби - бажання мати гарні стосунки з людьми, мати хороших співрозмовників, бути зрозумілим іншими, бути частиною групи однодумців, бути потрібним членом групи, до якої належить особа. Потреба в повазі збоку – бажання домогтися визнання і поваги, підвищувати рівень майстерності й компетентності, забезпечити собі суб'єктивно достатнє матеріальне та соціальне становище, мати вплив на події власного життя та діяльність близького оточення. Потреба в самореалізації - бажання розвивати свої сили і здібності, використовувати їх для досягнення цілей, прагнути до нового і незвіданого, займатися справою, що вимагає повної віддачі, мати успіхи у різних соціальних ролях.

Дослідження проводилось у січні-лютому 2020 року. У дослідженні взяло участь 20 осіб віком від 22 до 52 років. Серед них – 9 чоловіків та 11 жінок. Вищу освіту мають 16 осіб, 2 особи закінчили ПТУ, 2 особи мають базову середню освіту.

Результати аналізу отриманих даних з методики «Ієрархія потреб» наведено в таблиці 2.

З отриманих результатів можна зробити висновок, що найбільш задоволеною для досліджуваних є потреба в безпеці, у більшості досліджуваних частково задоволені потреби у матеріальних благах, а також існує невелика кількість осіб, які прагнуть до задоволення потреб у самореалізації та безпеці. Відсоткове співвідношення результатів за шкалами представлено на рис. 1.

Далі наведено результати застосування на такій вибірці аналогічної методики – «Методику експрес-діагностики потреб і мотиваційної сфери особистості MQT – Maslow quick test» (А. Chapman).

Таблиця 2

Досліджувані з різними рівнями задоволеності потреб за методикою «Ієрархія потреб» у модифікації І.А. Акіндінової

	Матеріальне становище	Потреба в безпеці	Потреба в міжособ. зв.	Потреба в повазі	Потреба в самореаліз.
Повністю задоволена потреба	-	-	4	1	-
Частково задоволена потреба	15	15	11	19	10
Незадоволена потреба	5	5	5	-	10

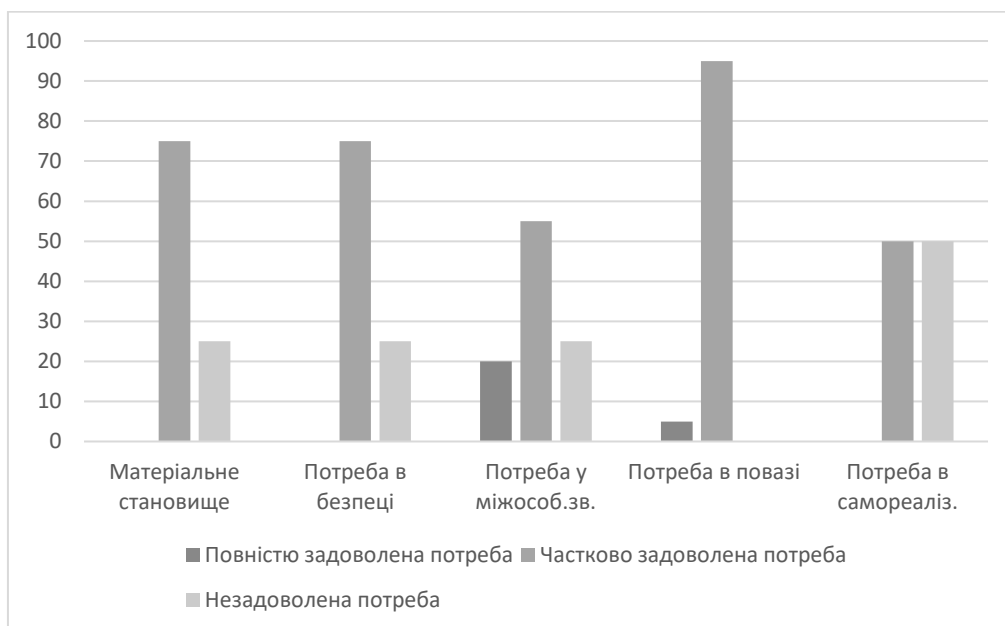

Рис. 1. Відсоткове співвідношення результатів за шкалами методики «Ієрархія потреб».

За другою методикою маємо дещо іншу картину: потреба в безпеці та потреба в самореалізації реалізована у більшості на середньому рівні, також для невеликої кількості респондентів наявний дуже високий рівень потреби у безпеці й у досягненнях. На дуже низькому рівні у великій частині досліджуваних знаходяться соціальні потреби. Відсоткове співвідношення результатів за шкалами представлено на рис. 2.

Наступним кроком дослідження стало порівняння двох методів за допомогою методів математичної статистики [11]. Для цього нами було обрано t-критерій Стьюдента для незалежних вибірок і коефіцієнт рангової кореляції r_s Спірмена.

За допомогою t-критерію Стьюдента ми перевірили наше припущення про те, що існують відмінності між методиками «Ієрархія потреб» І.А. Акідінової та «Методикою експрес-діагно-

тики потреб і мотиваційної сфери особистості MQT – Maslow quick test» (А. Chapman). Для цього висунули гіпотези :

H_0 – відмінності між методиками відсутні.

H_1 – відмінності між методиками наявні.

За допомогою коефіцієнту рангової кореляції r_s Спірмена ми перевірили наше припущення про те, що існує певний взаємозв'язок між аналогічними шкалами методик. Для цього висунули гіпотези :

H_0 – кореляція між аналогічними шкалами методик відсутня.

H_1 – кореляція між аналогічними шкалами методик існує.

Як видно з таблиці 4, існують статистично значущі розбіжності між шкалами, які корелюють між собою (Соціальні потреби та потреби у повазі та визнанні). Інші шкали мають певні відмінності. Завдяки використанню методів математичного аналізу, можемо зробити такі висновки:

Таблиця 3

Кількість осіб, що мають різні рівні задоволеності потреб за «Методикою експрес-діагностики потреб і мотиваційної сфери особистості MQT – Maslow quick test» (А. Chapman)

	Потреба в безпеці	Потреби соціальні	Потреба в досягненнях	Потреба в самореалізації
Дуже високий рівень	3	-	4	-
Високий рівень	2	5	6	-
Середній рівень	9	6	5	14
Низький	4	-	4	4
Дуже низький	2	9	1	2

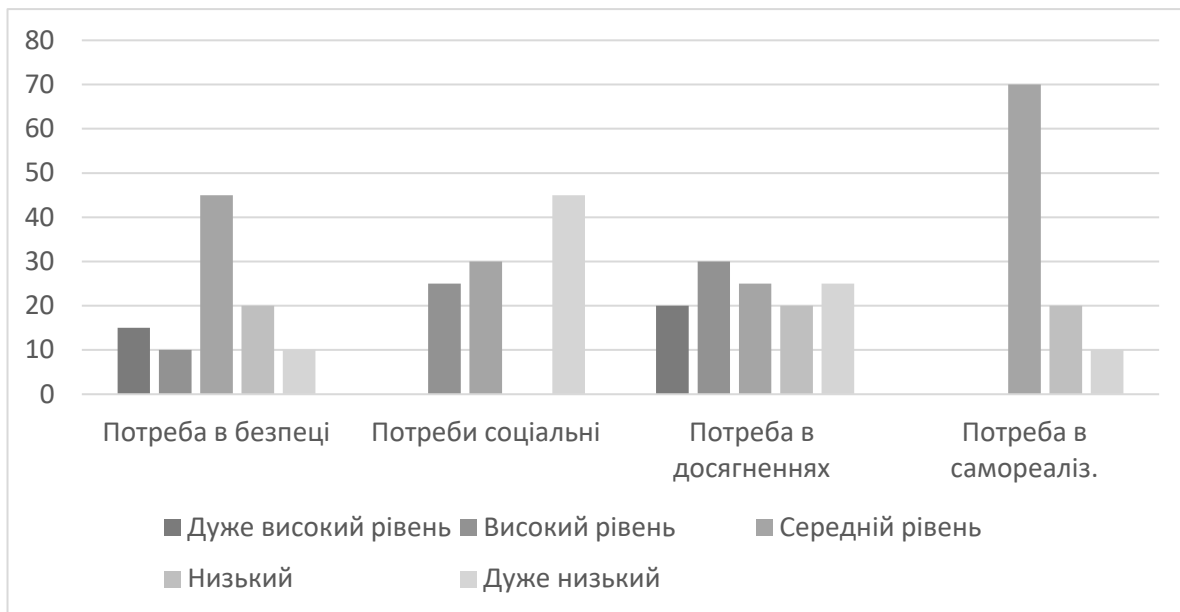

Рис. 2. Відсоткове співвідношення результатів за шкалами «Методики експрес-діагностики потреб і мотиваційної сфери особистості MQT – Maslow quick test» (А. Chapman).

Порівняння результатів за методиками «Ієрархія потреб» І.А.Акідінової та «Методикою експрес-діагностики потреб і мотиваційної сфери особистості MQT – Maslow quick test» (А. Chapman)

	Потреба в безпеці (І.А. Акідінова) – Потреба в безпеці (MQT)	Потреба в міжособистісних зв'язках (І.А. Акідінова) – Потреба соціальна (MQT)	Потреба в повазі збоку (І.А.Акідінова)–Потреба в самоствердженні (MQT)	Потреба в самореалізації (І.А.Акідінова)–Потреба в самоактуалізації (MQT)
t-критерій Стьюдента Критичні значення $p \leq 0.05$ - 2.02; $p \leq 0.01$ - 2.71	t = 2.6 Зона невизначеності. Приймається альтернативна гіпотеза Рівень значимості $p < 0,05$.	t = 2.9 Зона значимості Приймається альтернативна Гіпотеза. Рівень значимості $p < 0,01$.	t = 1.1 Зона незначимості Приймається гіпотеза H_0 про відсутність відмінностей	t = 3.6 Зона значимості. Приймається альтернативна гіпотеза Рівень значимості $p < 0,01$.
Коефіцієнт кореляції r_s Спірмена. $p \leq 0.05$ - 0.45; $p \leq 0.01$ - 0.57	$r_s = 0.344$ H_0 приймається. Кореляція між шкалами не досягає рівня статистичної значущості.	$r_s = 0.497$ H_0 відкидається, приймається H_1 . Кореляція між шкалами статистично значуща.	$r_s = 0.581$ H_0 відкидається, приймається H_1 . Кореляція між шкалами статистично значуща.	$r_s = 0.366$ H_0 приймається. Кореляція між шкалами не досягає рівня статистичної значущості.

– Шкали «Потреба в безпеці» (методика І.А. Акідінової) та «Потреба в безпеці» (методика MQT): мають статистично значущі відмінності. Водночас існує незначний рівень прямої кореляції між шкалами, що свідчить про невеликий рівень взаємної пов'язаності явищ, які визначаються шкалами. Це може свідчити про різне семантичне наповнення запитань у двох ідентичних шкалах, наслідком якого є незначні відмінності в оцінці ступеня вираженості досліджуваної ознаки;

– Шкали «Потреба в міжособистісних зв'язках» (І.А. Акідінова) – «Потреба соціальна» (MQT) мають статистично значущі відмінності. Водночас існує достатній рівень прямої кореляції між шкалами, що свідчить про високий рівень взаємної пов'язаності явищ, які визначаються шкалами. Це може свідчити про схоже семантичне наповнення запитань у двох ідентичних шкалах методик, а також про силу і стабільність цієї потреби у багатьох членів такої вибірки;

– Шкали «Потреба в повазі збоку» (І.А. Акідінова) та «Потреба в самоствердженні» не мають статистично значущих відмінностей. Такий результат підкріплений високим коефіцієнтом кореляції, що свідчить про ідентичність шкал і можливість їх взаємної заміни;

– Шкали «Потреба в самореалізації» (І.А. Акідінова) «Потреба в самоактуалізації» (MQT) мають статистично значущі відмінності

й слабку позитивну кореляцію, що не досягла рівня статистичної значущості. Це може свідчити про те, що схожі шкали двох методик вивчають дещо різні аспекти одного й того ж явища.

Висновки й пропозиції. Таким чином, нами було визначено, що, не зважаючи на ідентичні назви шкал у двох методиках, існують відмінності між якістю вимірювання одного й того ж явища. Зважаючи на те, що між усіма схожими шкалами існує позитивна кореляція, тобто вони не мають яскраво виражених протиріч, вважаємо за доцільне використовувати в дослідженні потреб особистості методику «Ієрархія потреб» у модифікації І.А. Акідінової. Окрім наведених вище шкал, ця методика також має шкалу «Матеріальне благополуччя», що також є важливою для багатьох досліджуваних. Проте, обговорюючи результати нашого подальшого дослідження вважаємо за доцільне зазначити, що для повного вивчення питання про ступінь задоволеності потреб досліджуваних, варто використовувати «Методику експрес-діагностики потреб та мотиваційної сфери особистості MQT – Maslow quick test» (А. Chapman).

Звертаючи увагу на наявність великої кількості у методів вимірювання аксіологічної сфери особистості, зокрема ступеня задоволеності потреб особистості, ми дослідили доцільність використання

методик «Ієрархія потреб» І.А. Акідінової та «Методику експрес-діагностики потреб і мотиваційної сфери особистості MQT – Maslow quick test» (А. Шарман). Отримані результати продемонстрували, що між шкалами методик є розбіжності, які можуть виникнути через різне

формулювання запитань досліджуваному. Проте, не зважаючи на розбіжності, схожі шкали корелюють між собою, що дає змогу говорити про можливість використання будь-якої із цих методик з урахуванням того, що кожна методика може вивчати один з аспектів досліджуваного явища.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Додонов Б.И. Потребности, отношения и направленность личности. *Вопросы психологии*. 1973. № 1. С. 18–28.
2. Рудик П.А. Мотивы поведения и деятельности. Москва, 1988. 136 с.
3. Божович Л.И. К развитию аффективнопотребностной сферы человека. *Проблемы общей, возрастной и педагогической психологии*. Москва : Педагогика, 1978. С. 168–179.
4. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. Москва : Педагогика, 1973. 424 с.
5. Узнадзе Д.Н. Психология установки. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 416 с.
6. Максименко С.Д. Загальна психологія : навчальний посібник. 3-тє вид. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 272 с.
7. Deci E.L., Ryan R.M. The “what” and the “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*. 2000. No. 11. P. 227–268.
8. Ryan R.M., Deci E.L. Self-determination theory: Basic psychological needs in motivation, development, and wellness. New York : Guilford Publishing, 2017. 756 p.
9. Толочек В.А. Современная психология труда : Учебное пособие. Санкт-Петербург : Питер, 2005. 479 с.
10. Charman A. Quick Self-test Based on the Adapted 8-stage Hierarchy of Needs. 2003.
11. Сидоренко Е.В. Методы математической обработки в психологии. Санкт-Петербург : Речь, 2002. 350 с.

НОТАТКИ

НОТАТКИ

**ДНІПРОВСЬКИЙ НАУКОВИЙ ЧАСОПИС
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ, ПСИХОЛОГІЇ, ПРАВА**

Випуск 3

Коректура • *Ірина Чудеснова*

Комп'ютерна верстка • *Сергій Канавка*

Підписано до друку: 27.09.2021.
Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 11.62. Замов. № 1021/396. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (048) 709 38 69,
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.